

**Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Інститут філології та соціальних комунікацій
Кафедра іноземних мов і методики викладання**

О. Дуброва, О. Халабузар

**Вступ до германістики
(кредитно-трансферний курс
для студентів-германістів першого курсу)**

Навчальний посібник

2015 р.

УДК 811.1/2 (075.8)

ББК 81.2я73

Д 79

Рекомендовано вченою радою Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 12 від 23.06.2014)

Рецензенти:

О.П. Колінько – доктор філологічних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету

І.В. Соколова – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету іноземних мов Маріупольського гуманітарного університету

Е.Д. Циховська – доктор філологічних наук, професор Київського національного авіаційного університету

Дуброва О. В., Халабузар О. А.

Д 79 Вступ до германістики (кредитно-трансферний курс для студентів-германістів першого курсу) : навч. посіб. / О.В. Дуброва, О.А. Халабузар. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. – 256 с.
ISBN 978-966-2261-00-0

Навчальний посібник «Вступ до германістики (кредитно-трансферний курс для студентів-германістів першого курсу)» укладений на засадах кредитно-трансферної системи відповідно до навчального плану дисципліни «Вступ до германістики», що викладається для студентів напряму підготовки 6.020303 Мова і література (англійська, болгарська та німецька, болгарська). Посібник містить навчальну програму, теоретичний та практичний блоки курсу, структуровані за кредитно-трансферною системою. Розглянуто історіографію германістики, її науковий апарат; закономірності розвитку германських мов; методи порівняльно-історичного та типологічного вивчення мов для подальших наукових пошуків; стисло викладено фонетику і морфологію готської мови, оскільки для неї характерна архаїчність окремих рис, що є основою для типологічних досліджень германських мов; особливості словотвору та синтаксису. Практичний блок містить завдання та етимологічні задачі з порівняльної граматики та фонетики германських мов, тексти готською мовою для читання, питання та завдання для самоконтролю та модульного контролю.

УДК 811.1/2 (075.8)

ББК 81.2я73

ISBN 978-966-2261-00-0

© О. В. Дуброва, 2015 р.

© О. А. Халабузар, 2015 р.

© Видавець Ткачук О. В., 2015 р.

ЗМІСТ

Передмова	4
Навчальна програма	6
Практичний блок	36
Лекційний блок	62
Блок контрольних робіт	166
Тексти для самостійного опрацювання	171
Значення графічних символів	217
Короткий готсько-український словник	220
Короткий термінологічний словник	226
Список скорочень	231
Додатки	233
Додаткові інформаційні таблиці	252

ПЕРЕДМОВА

В умовах переходу вищої школи на стандарти європейської освіти особливої ваги набуває проблема формування високоерудованого, компетентного вчителя, який володіє мобільними знаннями та креативним мисленням. Однією зі складових підготовки майбутнього філолога є курс «Вступ до германістики», що належить до числа найбільш складних лінгвістичних дисциплін, що вивчаються на філологічних факультетах вищих навчальних закладів України.

Дисципліна зорієнтована на вивчення студентами-філологами історії розвитку звукової, словотвірної систем, граматичної будови та словникового складу германських мов від найдавніших часів до сучасності.

Навчальний посібник укладено на засадах кредитно-трансферної системи. Кожен заліковий модуль містить теоретичний і практичний блоки, індивідуальні домашні завдання, запитання і завдання для самоконтролю, завдання до модульного контролю.

У систему підготовки студентів входять лекції з германського мовознавства, семінарські заняття, передбачається самосійне опрацювання деяких тем. Теоретичний курс «Вступу до германістики» розроблено з опорою на метод порівняльно-історичного опису віх мовознавства і викладається в історичній парадигмі; обумовлює ознайомлення студентів з характерними рисами групи германських мов у складі індоєвропейської мовної сім'ї, з основними рисами англійської та німецької мов у спільногерманській, давньогерманській та сучасній періоди їх розвитку; висвітлення коротких відомостей з історії давніх германців, їх писемності; фонетику і морфологію готської мови, оскільки для неї характерна архаїчність окремих рис, що є основою для типологічних досліджень германських мов; особливості словотвору та синтаксису.

У практичній частині визначено теми практичних занять, головне завдання яких полягає в поглибленні теоретичних знань, виробленні у студентів навичок аналізу граматичних та фонетичних явищ, умінь застосовувати набуті знання при вирішенні етимологічних задач із порівняльної граматики та фонетики германських мов. Актуальним завданням практичних занять є також підвищення культури мовлення майбутніх філологів, підготовка їх до виконання творчих робіт, читання текстів готською мовою.

Унаслідок засвоєння теоретичних знань із германського мовознавства та вироблення практичних навичок студент повинен знати

ідеї, поняття та концепції історично-порівняльного мовознавства, основні засади германського мовознавства, наукові праці видатних вітчизняних та зарубіжних мовознавців, які активно працювали в галузі історії германських мов; основні проблеми розвитку германських мов; основні категорії, закономірності розвитку вокабуляру, семантики, граматичної будови германських мов; класифікацію лексики в діахронічному аспекті, шляхи збагачення словникового складу, шляхи запозичення, фразеологію, класифікацію фразеологічних одиниць, лексикографію.

Крім того, студент повинен уміти: виокремлювати і самостійно аналізувати фонетичні та морфологічні явища, визначати основні словотворчі морфеми, будувати словосполучення, виокремлювати головні та другорядні члени речення, визначати частини мови. Важливою підсумковою ланкою в навчальному процесі є набуття майбутніми філологами вміння читати тексти готською мовою та розв'язувати етимологічні задачі.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

1. СТРУКТУРА ПРОГРАМИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ВСТУП ДО ГЕРМАНІСТИКИ» ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ВСТУП ДО ГЕРМАНІСТИКИ» (за кредитно-трансферною системою)

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 2	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки (шифр і назва)	<u>За вибором</u>	
	Напрямок підготовки 6.020303 Філологія (шифр і назва)		
Модулів – 2	Спеціальність (професійне спрямування): Мова і література (англійська, болгарська)	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 4		1-й	1-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання (-/-)		Семестр	
Загальна кількість годин – 60		1-й	1-й
		Лекції	
Усього годин для денної форми навчання: аудиторних – 28; самостійної роботи студента – 32	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	16 год.	8 год.
		Практичні, семінарські	
		12 год.	0 год.
		Лабораторні	
		0 год.	0 год.
		Самостійна робота	
		32 год.	52 год.
Індивідуальні завдання: 4,8 год.			
Вид контролю: залік			

2. МЕТА І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ, ЇЇ МІСЦЕ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Мета викладання дисципліни

У нових навчальних технологіях студент стає співучасником процесу набуття та використання нових знань, що сприяє наближенню навчання до життя та майбутньої професійної діяльності. Головним у навчальному процесі стає створення оптимальних умов для розвитку здібностей студентів, задоволення індивідуальних інтересів, пов'язаних з обраною професією. Необхідною складовою частиною вивчення наук філологічного циклу і дає можливість ознайомити студентів з головними питаннями вказаного напрямку спеціальності. Тож курс «Вступ до германістики» покликаний формувати у студентів вміння зіставного мислення, історичного бачення мовознавчих явищ та навички узагальнювати, встановлювати спільні та відмінні риси у споріднених мовах. Це розширює не лише енциклопедичну, а й лінгвістичну компетенцію філолога-спеціаліста.

Методологічною базою курсу є лінгвофілософська парадигма сучасного мовознавства з її когнітивно-комунікативною основою. При аналізі конкретних мовних явищ і процесів германістика виходить із законів загального мовознавства, постійно взаємодіючи з такими лінгвістичними дисциплінами, як мовна типологія, порівняльне мовознавство, лінгвістична географія, діалектологія тощо. Германське мовознавство широко використовує надбання різних суміжних наук, зокрема історії, етнографії, археології, фольклористики, культурології, мистецтво- й літературознавства.

Основною метою курсу «Вступ до германістики» є вивчення загальних відомостей про систему і структуру (давньо)германських мов доби їх конвергентного існування (до VII – IX ст.), а також етноспецифічних і лінгвокультурних особливостей їхнього дивергентного історичного розвитку; ознайомлення студентів з історією давніх германців, їх писемністю; фонетикою і морфологією готської мови, оскільки для неї характерна архаїчність окремих рис, що є основою для типологічних досліджень германських мов; особливостями словотвору та синтаксису. Практичні блоки містять завдання та етимологічні задачі з порівняльної граматики та фонетики германських мов, тексти готською мовою для читання, питання та завдання для самоконтролю та модульного контролю.

2.2. Основні завдання вивчення дисципліни

- визначення термінологічного апарату курсу, з'ясування місця і ролі германістики у системі гуманітарних наук у цілому та філологічних дисциплін зокрема;
- викладення основних положень германського мовознавства, які є науковою базою для спеціальних лінгвістичних дисциплін (історія мови, теоретична і практична граматики, теоретична фонетика, лексикологія, стилістика тощо);
- огляд історії розвитку студій у вітчизняній і зарубіжній германістиці;
- знайомство з історичними, етнографічними, археологічними даними про походження, побут, суспільний устрій давніх германців;
- висвітлення ролі германців в епоху історичного переселення народів;
- висвітлення історії германських племен і народів; відомостей про розселення германців на території Європи, про виникнення племінних об'єднань, варварських королівств; процесу розвитку германських діалектів у мові народностей і в національній мові та виокремлення груп германських мов;
- знайомство з історією формування писемності у давніх германців, а також із першими писемними пам'ятками германських народів;
- розкриття системного характеру процесів історичної зміни мови та взаємозв'язків між змінами у фонетичній та граматичній будові мови; розкриття закономірностей історичної еволюції германської мови та явищ-реліктів попередніх періодів історії мови;
- висвітлення зв'язків між історією мови та історією соціума;
- знайомство з історією формування та становлення національної літературної норми кожної окремо взятої германської мови;
- знайомство студентів із засадами порівняльно-історичного методу та його базовими поняттями: «архетип», «реконструкція мови» та методом системного аналізу мовних явищ;
- підвищення загальноосвітнього та філологічного рівня студентів; формування навичок самостійної роботи з лінгвістичним матеріалом;
- формування у студентів умінь та навичок розв'язувати етимологічні задач, аналізувати фонетичні та морфологічні явища.

2.3. Міждисциплінарні зв'язки навчальної дисципліни

Навчальний курс «Вступ до германістики» нерозривно пов'язаний з теоретичною фонетикою, граматиною, лексикологією та стилістикою. Знання з теоретичної фонетики (перший пересув приголосних, закон

К.Веренера, Я. Грімма, другий пересув, ротацізм) допомагають студентам у вирішенні етимологічних задач з порівняльної фонетики. Практична граматики надає студентам можливості засвоїти морфологічні структури, схеми для вирішення певних завдань з дисципліни «Вступ до германістики». Засвоєнні знання та набуті навички з лексикології (природа лексичного значення, денотативні, сигніфікативні, конотативні значення слова, парадигматичні та синтагматичні зв'язки, види вмотивованості) допомагають студентам в опануванні матеріалу з історії вивчення словникового складу німецької мови відповідно її періодизації. Теоретичний курс іноземної мови (стилістика), який надає студентам знання з мікро- та макролінгвістики, стилістичних засобів, дефініції тексту та його характеристик (темпоральна, локальна, персональна та модальна структури) сприяє оволодінню навичками читання та перекладу текстів готською мовою.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- імена та праці визначних вітчизняних та зарубіжних мовознавців, що активно працювали у галузі історії англійської та німецької мов;
- основні етапи розвитку та основні положення германського мовознавства, які мають принципове значення для подальшого вивчення теорії відповідної германської мови (зокрема німецької та англійської);
- вихідні поняття порівняльно-історичного мовознавства: прмова, архетип, реконструкція;
- основні положення, основні методи і прийоми теоретичного вивчення давніх і сучасних германських мов;
- основні віхи історії германських племен і народностей, орієнтуватися у процесах трансформації давньогерманських діалектів у мови народностей та національні мови;
- основні германські племена;
- основні проблеми розвитку англійської та німецької мов;
- будову та закономірності фонетичної підсистеми давньогерманських мов;
- основні фонетичні (фономорфологічні) закони (Я. Грімма, К. Вернера, А. Хольцманна), закони якісних і кількісних змін голосних та їх чергування(аблаут, умлаут тощо);
- основні категорії, закономірності розвитку вокабуляру, семантики, граматичної будови англійської та німецької мов;

- особливості фонетичної, граматичної та лексичної підсистем кожної окремо взятої сучасної германської мови;
- класифікацію лексики прагерманської мови у діахронічному аспекті, шляхи збагачення словникового складу, шляхи запозичення, фразеологію, класифікацію фразеологічних одиниць, лексикографію.

уміти:

- орієнтуватися в дописемній та писемній історії давньогерманських племен і народів;
- визначати характер мовних зв'язків та відношень у межах морфологічних та лексичних одиниць;
- аналізувати, конспектувати першоджерельні статті та монографії у галузі морфології, лексикології, синтаксису та стилістики;
- професійно спрямовано використовувати набуті знання на практиці під час аналізу автентичних текстів;
- працювати з давніми (зокрема, готськими) текстами, а саме читати і перекладати їх за допомогою словника;
- розв'язувати етимологічні задачі;
- володіти знаннями про історію англійської та німецької мов, які будуть необхідними їм у подальшій практичній діяльності;
- мати наукове уявлення про походження й історичний розвиток іноземної мови, яка вивчається;
- уміти побачити у мовах загальні структурно-генетичні риси і специфічну типологічну різницю;
- працювати з обов'язковою і додатковою літературою з метою набуття і поліпшення навичок самостійної роботи за фахом;
- здійснювати самостійний пошук наукової інформації та писати реферати за темами дисципліни.

2.4. Форми контролю

- письмова контрольна робота;
- усні колоквіуми;
- написання рефератів;
- консультації викладача;
- атестація студентів.

Для студентів, які бажають зайнятися поглибленим вивченням курсу, пропонуються наступні види індивідуальних завдань:

- написання та захист реферату;
- розробка мультимедійних презентацій.

3. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

3.1. Зміст модулів

Курс складається з 2 кредитів та 4 змістових модулів.

I кредит «Германські мови: загальні відомості» містить 2 змістових модулі.

Змістовий модуль 1. Загальна характеристика германських мов, їхнє місце серед інших індоєвропейських мов. Індоєвропейська мова-основа. Порівняльно-історичний метод. Мовна типологія.

Тема 1. Мета, зміст та завдання курсу «Вступ до германістики». Загальна характеристика германських мов. Класифікація сучасних германських мов. Мови «кентум» та «сатем».

Тема 2. Германські мови та їхнє місце серед інших індоєвропейських мов. Порівняльно-історичний метод. Індоєвропейська прामова.

Змістовий модуль 2. Історія германської філології, утворення перших германських держав та історія виникнення германських мов. Характеристика перших германських племен та писемність давніх германців. Рунічна та готська писемність.

Тема 3. Історія германської філології: утворення германських держав та виникнення германських мов. Готи, вандалі, бургунди, франки, інгвеони.

Тема 4. Писемність давніх германців. Рунічне письмо. Готське письмо. Пам'ятки готської писемності. Латинське письмо.

II кредит «Особливості фонетичної та морфологічної будови германських мов. Морфологічна будова індоєвропейської мови-основи. Давньогерманський синтаксис й лексичний склад германських мов» містить 2 змістових модулі.

Змістовий модуль 3. Фонетична та фонологічна системи германських мов. Рефлексії індоєвропейських голосних і приголосних в основних групах індоєвропейських мов. Пересув приголосних. Закон К. Вернера. Умлаут та аблаут в германських мовах. Морфологічна будова індоєвропейської мови-основи.

Тема 5. Основи порівняльної фонетики германських мов. Загальні особливості фонетичної будови індоєвропейської мови-основи (фонологічна система індоєвропейської прамови, рефлексії індоєвропейських голосних і приголосних в основних групах індоєвропейських мов).

Тема 6. Основні риси морфологічної будови індоєвропейської мови-основи.

Змістовий модуль 4. Особливості давньогерманського синтаксису. Лексичний склад германських мов. Мовна картина світу в давніх германців. Семантичні зміни в германській лексиці.

Тема 7. Загальні особливості давньогерманського синтаксису.

Тема 8. Мовна картина світу в давніх германців. Лексичний склад германських мов. Семантичні зміни в германській лексиці.

3.2. Тематичний план навчальної дисципліни

Опрацювання дисципліни «Вступ до германістики» передбачає аудиторну (лекції, практичні заняття) та самостійну роботу студентів, виконання завдань для самоперевірки, розв'язання етимологічних задач, модульний контроль.

3.2.1. Тематичний план навчального модулю за кредитно-трансферною системою (для студентів денної форми навчання)

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	60	16	12	-	-	32	60	8	-	-	-	52
Модуль 1.												
Германські мови: загальні відомості												
Змістовий модуль 1.												
Загальна характеристика германських мов												
Тема 1. Мета, зміст та завдання курсу «Вступ до германістики». Загальна характеристика германських мов. Класифікація сучасних германських мов.	8	2	2			4	8					8
Тема 2. Германські мови та їхнє місце серед інших індоєвропейських мов. Порівняльно-історичний метод. Індоевропейська прामова.	6	2				4	6					6
Разом за змістовим модулем 1	14	4	2			8	14	2				12

Змістовий модуль 2.											
Історія германської філології. Писемність давніх германців.											
Тема 3. Історія германської філології: утворення германських держав та виникнення германських мов. Готи, вандали, бургунди, франки, інгвеони.	8	2	2			4	8		2		6
Тема 4. Писемність давніх германців. Рунічне письмо. Готське письмо. Пам'ятки готської писемності. Латинське письмо.	8	2	2			4	8		2		6
Разом за змістовим модулем 2	16	4	4			8	16		2	2	12
Модуль 2.											
Особливості фонетичної та морфологічної будови германських мов. Давньогерманський синтаксис й лексичний склад германських мов											
Змістовий модуль 3.											
Основи фонетичної та фонологічної системи германських мов. Морфологічна будова індоєвропейської мови-основи											
Тема 5. Основи порівняльної фонетики германських мов. Загальні особливості фонетичної будови індоєвропейської мови-основи (фонологічна система індоєвропейської прамови, рефлeksi індоєвропейських голосних і приголосних в основних групах індоєвропейських мов).	8	2	2			4	8		2		6
Тема 6. Основні риси морфологічної будови індоєвропейської мови-основи.	6	2				4	6				6

Разом за змістовим модулем 3	14	4	2			8	14	2				12
Змістовий модуль 4.												
Основні особливості давньогерманського синтаксису та лексичного складу												
Тема 7. Основні характеристики давньогерманського синтаксису.	8	2	2			4	8					8
Тема 8. Мовна картина світу в давніх германців. Лексичний склад германських мов. Семантичні зміни в германській лексиці.	8	2	2			4	8	2				8
Разом за змістовим модулем 4	16	4	4			4	16	2				14
Усього годин	60	16	12			32		8				52

3.3. Проектування дидактичного матеріалу з видів навчальних занять

3.3.1. Лекційні заняття, їх тематика і обсяг

Лекції з навчального модуля «Вступ до германістики» тематичні і присвячені конкретним темам курсу. За способом викладання лекції є інформаційними, що передбачають передавання інформації шляхом послідовного розкриття наукових фактів, явищ, процесів. Обов'язковим елементом лекцій є подання теоретичного матеріалу у формі проблемного завдання, в умовах якого окреслюються певні суперечності, що потребують вирішення. Науковий і фактичний матеріал лекції відображає основні питання навчальної дисципліни.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	<i>Вступ до германістики як наукова дисципліна, її предмет і завдання. Загальна характеристика германських мов. Класифікація сучасних германських мов</i> 1. Мета, зміст і завдання курсу «Вступ до германістики» . 2. Загальна характеристика германських мов. 3. Класифікація сучасних германських мов; області їхнього розповсюдження. Мови «кентум» та «сатем».	2
2	<i>Германські мови та їх місце серед інших індоєвропейських мов. Порівняльно-історичний метод. Індоєвропейська прамова</i> 1. <i>Германські мови та їх місце серед інших індоєвропейських мов.</i> 2. Порівняльно-історичний метод: 2.1. Виникнення порівняльно-історичного методу.	2

	2.2. Подальший розвиток порівняльно-історичного методу (ПІМ). 3. Індоевропейська прмова.	
3	<i>Історія германської філології: утворення германських держав та виникнення германських мов. Готи, вандали, бургунди, франки, інгвеони</i> 1. Утворення германських держав та виникнення германських мов. 2. Загальногерманський період. Давньогерманські племена й діалекти: готи, вандали, бургунди, франки, інгвеони. 3. Скандинавські племена та народності.	2
4	<i>Писемність давніх германців</i> 1. Рунічне письмо та його походження. Рунічні алфавіти та пам'ятки рунічної писемності. 2. Готське письмо. Пам'ятки готської писемності. 3. Виникнення латинської писемності в германців. Давньогерманські пам'ятки на основі латинської писемності.	2
5	<i>Основи порівняльної фонетики германських мов</i> 1. Загальні особливості фонетичної будови індоевропейської мови-основи: 1.1. Фонологічна система індоевропейської прмови. 1.2. Рефлекси індоевропейських голосних і приголосних в індоевропейських мовах. 2. Пересув приголосних. Закон К. Вернера. 2.1. Послідовність зміни приголосних у германських мовах. Глотальна теорія. 2.2. Розвиток германських приголосних в англійській мові. Умлаут та аблаут у германських мовах.	2
6	<i>Основні риси морфологічної будови індоевропейської мови-основи</i> 1. Реконструкція морфологічної будови індоевропейської мови-основи. 2. Типологічна будова індоевропейської мови-основи. 3. Морфологічна структура індоевропейського слова. 4. Іменник у індоевропейській мові: 4.1. Категорія іменника. 4.2. Рід. 4.3. Відмінок. 4.4. Число. 4.5. Відмінювання іменників. 5. Прикметник. 6. Займенник: 6.1. Вказівні займенники. 6.2. Особові займенники. 6.3. Питальні займенники. 7. Дієслово: 7.1. Категорія дієслова. 7.2. Особа і число.	2

	7.3. Час. 7.4. Стан. 7.5. Способи.	
7	Основні характеристики давньогерманського синтаксису 1. Основні характеристики індоєвропейського синтаксису. 2. Просте речення в давньогерманських мовах (структура простого речення, порядок слів у простому реченні, члени речення, синтаксичні звороти, заперечення; тенденції подальшого розвитку простого речення). 3. Складне речення (виникнення складного речення, основні типи підрядних речень, походження сполучників) у германських мовах).	2
8	Лексичний склад германських мов 1. Міфопоетична модель всесвіту прагерманців Мовна картина світу в давніх германців.. 2. Семантичні зміни в германській лексиці: 2.1. Семантичні закони в германській лексиці; 2.2. Табу в лексиці германських мов; 2.3. Семантичні процеси в лексиці германських мов.	2
Разом:		16

3.3.2. Практичні заняття, їх тематика і обсяг

Практичні заняття з навчального модуля «Вступ до германістики» передбачають розгляд студентами теоретичних положень, засвоєних на лекціях та у процесі самостійної роботи, обговорення реферативних повідомлень, виконання практичних завдань, розв'язання етимологічних задач.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вступ до германістики як наукова дисципліна, її предмет і завдання. Загальна характеристика германських мов План 1. Зміст, обсяг і завдання курсу, зв'язок з іншими науковими дисциплінами. 2. Основні джерела історичного вивчення англійської та німецької мов. 3. Класифікація сучасних германських мов; області їхнього розповсюдження.	2
2	Історія германської філології: утворення германських держав та виникнення германських мов. Готи, вандалі, бургунди, франки, інгвеони 1. Утворення германських держав та виникнення германських мов. 2. Загальногерманський період, давньогерманські племена й діалекти: готи, вандалі, бургунди, франки, інгвеони. 3. Скандинавські племена та народності.	2

3	<p style="text-align: center;">Писемність давніх германців</p> <p>1. Рунічне письмо та його походження. Рунічні алфавіти та пам'ятки рунічної писемності. 2. Готське письмо. Пам'ятки готської писемності. 3. Виникнення латинської писемності в германців. Давньогерманські пам'ятки на основі латинської писемності.</p>	2
4	<p style="text-align: center;">Основи порівняльної фонетики германських мов</p> <p>1. Основні характеристики фонетичної будови індоєвропейської мови-основи. 2. Фонологічна система індоєвропейської прамови. 3. Рефлекси індоєвропейських голосних і приголосних в основних групах індоєвропейських мов.</p>	2
5	<p style="text-align: center;">Основні характеристики давньогерманського синтаксису</p> <p>1. Просте речення в давньогерманських мовах: 1.1. Структура простого речення. 1.2. Порядок слів у простому реченні. 1.3. Члени речення. 1.4. Синтаксичні звороти та заперечення. 1.5. Тенденції подальшого розвитку простого речення. 2. Складне речення: 2.1. Виникнення складного речення. 2.2. Основні типи підрядних речень.</p>	2
6	<p style="text-align: center;">Лексичний склад германських мов</p> <p>1. Мовна картина світу в давніх германців: 1.1. Міфопоетична модель Всесвіту. 1.2. Людина, люди, народ. 1.3. Шлюб та сім'я. 2. Семантичні зміни в германській лексиці: 2.1. Семантичні закони в германській лексиці. 2.2. Семантичні процеси в лексиці германських мов.</p>	2
Разом:		12

3.3.3. Самостійна робота студентів, її тематика та обсяг

Самостійна робота студента (СРС) є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять, і є невід'ємною складовою процесу вивчення конкретної дисципліни. Її зміст визначається робочою навчальною програмою, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача. Самостійна робота студента забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни, а саме: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, практикумами, методичними вказівками тощо. Навчальний матеріал дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння студентом у процесі

самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при проведенні аудиторних занять.

Зміст СРС з дисципліни «Вступ до германістики» складається з таких видів роботи:

- опрацювання теоретичних основ прослуханого лекційного матеріалу;
- підготовку до практичних занять;
- самостійне опрацювання окремих тем навчальної дисципліни згідно з навчально-тематичним планом;
- пошук додаткової інформації щодо окремих питань курсу;
- підбір прикладів, що ілюструють певні теоретичні положення;
- створення власного глосарія термінів лексикології;
- написання реферату обсягом не менше 20 сторінок тексту рукопису (на запропоновану тематику) і його захист;
- підготовка до усіх видів контролю, включно модульних і комплексних контрольних робіт.

Зміст самостійної роботи	
Тема №1.	<p><u>Установлення фонетичної відповідності германських мов. Абсолютна та відносна хронологія фонетичних змін:</u></p> <p>а) Опрацювати §1.3.2. та 1.3.1. (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.);</p> <p>б) Написати реферати на теми «Лексика германських мов»; «Прагерманська мова й давньогерманські діалекти»; «Фонетичні, морфологічні й лексичні зв'язки між давньогерманськими діалектами»;</p> <p>в) Підготувати презентацію на тему «Індоевропейська прामова»;</p> <p>г) Опрацювати тексти для самостійного читання №1, 15.</p>
Тема №2.	<p><u>Види вмотивованості слова. Реконструкція значення:</u></p> <p>а) Опрацювати §1.3.5. та 1.3.6. (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.);</p> <p>б) Написати реферати за темами «Зовнішня й внутрішня реконструкція»; «Семантичний синкретизм»; «Регулярність семантичних змін»;</p> <p>в) Підготувати презентацію на тему «Реконструкція значення»;</p> <p>г) Опрацювати тексти для самостійного читання №2, 16.</p>
Тема №3.	<p><u>Джерела відомостей про германців. Германці й римляни. Звичаї та побут.</u></p> <p>а) Опрацювати §2.1., 2.2. та 2.3. (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.);</p> <p>б) Написати реферати на теми «Суспільний лад і господарський уклад давніх германців»; Звичаї й побут давніх германців»;</p>

<p>Тема №4.</p>	<p>«Германці й римляни»; в) Підготувати презентацію на тему «Міфологія й релігія давніх германців»; г) Опрацювати тексти для самостійного читання №3, 17. <u>Готський алфавіт. Особливості готської графіки.</u> а) Опрацювати §4.2.4. та 4.2.5. (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.); б) Написати реферати на теми «Особливості готської графіки»; «Тенденції подальшого розвитку фонологічної системи готської мови»; «Мова готських текстів»;</p>
<p>Тема №5.</p>	<p>в) Підготувати презентацію на тему «Готський алфавіт та особливості готської графіки»; г) Опрацювати тексти для самостійного читання №4, 18. <u>Мова африкаанс. Люксембурзька мова. Фарерська мова. Особливості мов.</u> а) Опрацювати §5.7, 5.6. та 5.13. (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.); б) Написати реферати на теми «Мова ідиш»; «Фризська мова»; «Датська та шведська мови»;</p>
<p>Тема №6.</p>	<p>в) Підготувати презентацію на тему «Загальна характеристика сучасних германських мов»; г) Опрацювати тексти для самостійного читання №5, 19. <u>Англійська мова. Національні варіанти. Німецька мова, її варіанти.</u> а) Опрацювати §5.2. та 5.3. (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.); б) Написати реферати за темами «Інгвеонські та Лондонський діалекти»; «Британський, американський, канадський та австралійський варіанти англійської мови»; «Гермінонські, інгвеонські та іствеонські діалекти як основа сучасної німецької мови»;</p>
<p>Тема №7.</p>	<p>в) Підготувати презентацію на тему «Австралійський та швейцарський варіанти німецької мови»; г) Опрацювати тексти для самостійного читання №6, 20. <u>Індоевропейські сонанти. Ларингальна теорія. Індоевропейські преформанти.</u> а) Опрацювати §1.3.3. та 1.5.8. (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.); б) Написати реферати на теми «Індоевропейський приголосний s»; «Особливості фономорфологічної структури іє. кореня»; «Структура іє. кореня», «Чергування приголосних в іє. корені»;</p>
<p>Тема №8.</p>	<p>в) Підготувати презентацію на тему «Закон Зібса»; г) Опрацювати тексти для самостійного читання №7, 21. <u>Західногерманське подовження приголосних. Ротацізм. Закон Хольцманна. Асимілятивні процеси в системі консонантизму. Дифтонгізація та монофтонгізація.</u> а) Опрацювати §3.11., 3.18.3. та 3.19.7. (Левицький В.В. Основи</p>

<p>Тема №9.</p>	<p>германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.); б) Написати реферати на теми «Умлаут в германських мовах»; «Аблаут у германських мовах»; «Індоевропейський та германський наголос»; «Редукція в германських мовах»; в) Підготувати презентацію на тему «Аномальний аблаут у германській та індоевропейських мовах»; г) Опрацювати тексти для самостійного читання №8, 22. <u>Іменник, прикметник, займенник, дієслово, числівник у давніх германських мовах.</u></p>
<p>Тема №10.</p>	<p>а) Опрацювати §1.4., 1.5, 1.6, 1.7 (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.); б) Написати реферати на теми «Іменник у іє мові-основі»; «Відмінювання іменників»; «Питальні займенники у іє. мові»; «Категорії германського дієслова»; в) Підготувати презентацію на тему «Перерозклад і опрощення структури германського слова»; «Презенс сильних дієслів», «Претерит сильних дієслів»; г) Опрацювати тексти для самостійного читання №9, 23. <u>Походження числівників у германських мовах.</u></p>
<p>Тема №11.</p>	<p>а) Опрацювати <i>Розділ 6</i> (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.); б) Написати реферати на теми «Числівники від 1 до 10 у германських мовах»; «Числівники «одинадцять» і «дванадцять»; «Числівники «сто» і «тисяча»; в) Підготувати презентацію на теми «Складні і складені числівники», «Порядкові числівники германських мов»; г) Опрацювати тексти для самостійного читання №10, 24. <u>Лексичні ізоглоси: германо-італійські, германо-кельтські, германо-італо-кельтські, германо-балто-слов'янські. Лексичні зв'язки германської з іншими мовами.</u></p>
<p>Тема №12.</p>	<p>а) Опрацювати <i>Розділ 3</i> (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.); б) Написати реферати на теми «Германо-італійські лексичні ізоглоси»; «Германо-кельтські ізоглоси»; «Германо-балто-слов'янські ізоглоси»; в) Підготувати презентацію на тему «Лексичні зв'язки германської з іншими мовами»; г) Опрацювати тексти для самостійного читання №11, 25. <u>Власні імена. Особові імена у давніх германців. Топоніми та гідроніми. Етноніми.</u></p>
<p>Тема №12.</p>	<p>а) Опрацювати <i>Розділ 4</i> (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.); б) Написати реферати на теми «Топоніми й гідроніми в германських мовах»; «Етноніми германських мов»; в) Підготувати презентацію на тему «Особові імена у давніх германців»;</p>

Тема №13.	<p>г) Опрацювати тексти для самостійного читання №12, 26.</p> <p><u>Запозичення: найдавніші запозичення в германські мови, кельтські, латинські та слов'янські запозичення.</u></p> <p>а) Опрацювати §1.3.2. та 1.3.1. (Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.);</p> <p>б) Написати реферати на теми «Кельтські запозичення в германські мови»; «Латинські запозичення в германські мови»; «Слов'янські запозичення в германські мови»;</p> <p>в) Підготувати презентацію на тему «Найдавніші запозичення в германські мови»;</p> <p>г) Опрацювати тексти для самостійного читання №13, 14, 27, 28.</p>
------------------	--

4. Методи дослідження мови, що використовуються під час вивчення курсу

Термін «метод» (від гр. «methodos» «дослідження, вчення, шлях пізнання») неоднозначний: він уживається в загально-науковому (філософському) значенні, у спеціально-науковому (що стосується певної галузі науки: математики, біології, фізики, мовознавства тощо) і в значенні «прийом, спосіб дії», яке звичайно позначається словом методика. У загальнонауковому значенні термін метод означає шлях пізнання й витлумачення будь-якого явища. Такий метод є єдиним для всіх наук. Як приклад можна навести діалектичний метод, за яким об'єктивний світ пізнають у його цілісності, суперечливості й розвитку. Спільними для всіх наук є вихідні підходи до дослідження явищ – індукція й дедукція. Їх часто називають методами.

Індукція (від лат. inductio «наведення») – метод дослідження, згідно з яким на підставі знання про окреме роблять висновок про загальне.

Дедукція (від лат. deductio «виведення») – метод дослідження, згідно з яким на основі загальних положень (аксіом, постулатів, гіпотез) роблять висновки про окремі факти. Іншими словами, індукція – це логічний умовивід від окремого до загального, а – дедукція від загального до окремого.

У мовознавстві частіше використовують індуктивний метод. До дедуктивного вдаються здебільшого в тому випадку, коли досліджують явища, які безпосередньо не можна спостерігати, наприклад, механізм сприймання і породження мовлення. Дуже часто в мовознавчих дослідженнях індукцію й дедукцію використовують одночасно, щ робить результати дослідження достовірнішими, об'єктивнішими. У спеціально-науковому значенні термін метод означає шлях пізнання й витлумачення явищ, який використовують у певній (окремій) науці. Застосування тих чи інших спеціальних методів залежить від конкретного об'єкта дослідження

і тих завдань, які поставив перед собою дослідник. Так, скажімо, якщо дослідник хоче встановити спільне й відмінне в структурі української та німецької мов, то він застосує зіставний метод, а коли йому потрібно дослідити, яку форму мало те чи інше українське слово у праслов'янській мові, він скористається порівняльно-історичним методом.

Кожен дослідницький метод реалізується в певній системі наукових прийомів (суцільна вибірка матеріалу для дослідження текстів, класифікація його за критеріями, зіставлення класифікаційних рядів за певними параметрами, статистична обробка отриманих результатів тощо). Такі дії вченого нерідко називають методами, хоч правильніше було б їх називати прийомами або методикою дослідження. Основними методами дослідження мови є описовий, порівняльно-історичний, зіставний і структурний.

Описовий метод. Його мета – дати точний і повний опис мовних одиниць. Суть методу полягає в інвентаризації та систематизації мовних одиниць. Так, наприклад, якщо необхідно дослідити фонетичну систему якоїсь мови, вчений повинен вичленити з мовлення всі звуки, ідентифікувати їх і подати їх повний список (інвентаризувати звуки), відтак класифікувати їх (виділити голосні й приголосні, приголосні поділити на сонорні й шумні, шумні на – дзвінкі й глухі тощо). Цей метод має велике практичне значення, оскільки пов'язує лінгвістику з суспільними потребами. На його основі створено так необхідні описові граматики різних мов і тлумачні, орфографічні, орфоепічні та інші нормативні словники.

Порівняльно-історичний метод. Його об'єктом є споріднені мови, тобто ті, які мають спільного предка. Головне завдання цього методу – відкриття законів, за якими розвивалися споріднені мови в минулому. За його допомогою можна реконструювати (відтворити) давні не зафіксовані в пам'ятках писемності мовні одиниці – звуки, слова, їх форми і значення. Наприклад, порівняння східнослов'янської (української, російської, білоруської) форми слова город із польською *grad* (*ogrdd*), болгарською *grad*, литовською *gardas*, німецькою *Garten*, англійською *garden* дало можливість реконструювати індоєвропейську форму цього слова **gordh* (при реконструкції цієї форми враховували фонетичні закони, тобто закономірні зміни звуків, які мали місце в різних мовах після розпаду індоєвропейської прамови). Якщо описовий метод застосовують до вивчення сучасного стану мови, то порівняльно-історичний – до минулого, до того ж дуже далекого, яке не засвідчене писемними документами. Саме на основі порівняльно-історичного методу вчені дійшли висновку, що у далекому минулому існувала індоєвропейська

мова-основа (прамова), відтак спільнослов'янська (праслов'янська) мова, з якої розвинулися всі слов'янські мови. На основі порівняльно-історичного методу створено історичні й порівняльно-історичні граматики мов і етимологічні словники (словники, які пояснюють походження слів).

Зіставний метод. Його об'єктом є вивчення різних мов – споріднених і неспоріднених. Мета – шляхом зіставлення виявити спільні, однакові (ізоморфні) й відмінні, специфічні (аломорфні) риси зіставлюваних мов у звуковій, словниковій і граматичній системах. Так, наприклад, зіставлення дієслова в українській і англійській мовах виявить наявність в українській мові категорії виду (доконаного і недоконаного) і відсутність її в англійській мові, а зіставлення іменника – наявність в англійській мові категорії означеності (виражається артиклем the) і неозначеності (виражається артиклем a), якої немає в українській мові. Практичне застосування зіставний метод знайшов у теорії та практиці перекладу і в методиці викладання іноземних мов. На його основі створюють зіставні граматики мов, порівняльні типології мов та двомовні перекладні й диференційні словники.

Структурний метод. Він застосовується при дослідженні структури мови, а його метою є пізнання мови як цілісної функціональної структури, елементи якої співвіднесені й пов'язані строгою системою відношень і зв'язків. Структурний метод реалізується в чотирьох методиках лінгвістичного дослідження – дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу. Дистрибутивний аналіз (від лат. distributio «розподіл»). Опірається на положення про те, що різні мовні елементи мають різне оточення (дистрибуцію). Оскільки оточення кожного елемента є своєрідним, специфічним, неповторним, то на його (оточення) основі можна докладно вивчити досліджуваній мовний елемент. Почувши слово вудити, кожен легко вгадає його «партнера» рибу. Перед англійським am завжди знаходиться тільки I, а перед німецьким bist – du. Маючи текст, ми можемо вивчати дистрибутивні властивості мовної одиниці (звука, морфеми, слова), навіть не знаючи, як вона вимовляється і що вона означає. У невідомому тексті на основі дистрибуції можна визначити межі слова, відокремити основу від закінчення (закінчення в тексті буде частіше траплятися, ніж основа), визначити суфікси, префікси, голосні та приголосні звуки. Дистрибутивний аналіз є корисним для машинного перекладу (на основі оточення визначають значення багатозначного слова) і для дешифрування невідомих текстів (*Матеріал використаний з підручника: Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних*

спеціальностей вищих навчальних закладів. К.: Видавничий центр Академія, 2001. – 368 с. (Альма-матер).

5. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота								Сума
ЗМ №1		ЗМ №2		ЗМ №3		ЗМ №4		
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	50
6	6	6	6	6	6	7	7	

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Проміжок за накопичувальною бальною шкалою	Оцінка за розширеною шкалою	Еквівалент оцінки за п'ятибальною шкалою
90 та вище	відмінно	5
80-89	дуже добре	4,5
65-79	добре	4
55-64	задовільно	3,5
50-54	достатньо	3
35-49	незадовільно	2
1-34	неприйнято	1

6. Питання до самоперевірки

1. З яких племінних діалектів розвинулись давньоанглійська та давньонімецька мови?
2. Назвіть підгрупи германської мовної групи та дайте їх лінгвістичну характеристику.
3. Охарактеризуйте племінну групу інгевонів за класифікацією Плінія-Тацита.
4. Наведіть схему родинних зв'язків давньоанглійської та давньонімецької мов з іншими індоєвропейськими та германськими мовами.
5. Яке відображення мало рунічне письмо в давньоанглійській та давньонімецькій писемності?

6. У чому полягає специфіка використання молодших рун у Скандинавії в епоху вікінгів?
7. Які історичні процеси пов'язані з формуванням давньогерманських народностей та їх мов на основі племен та племінних діалектів?
8. Від яких факторів залежала кількість територіальних діалектів в давній Англії?
9. Який твір є найвизначнішою пам'яткою писемності на готській мові?
10. Наведіть традиційну періодизацію історії англійської та німецької мов.
11. Яка історична подія стала кордоном між давнім та середнім періодам в історії англійської мови?
12. Охарактеризуйте періоди в історії англійської мови відповідно періодизації Г. Суїта.
13. На основі якого діалекту сформувалась давньоанглійська писемна норма?
14. Якому часу належать найдавніші пам'ятки давньоанглійської мови? На яких діалектах вони написані?
15. Хто зробив першу спробу християнізації англосаксів? Як це відбувалося?
16. Яке відображення в англійській лексиці знайшли давні контакти германців та римлян?
17. Який вплив мала християнізація Англії на давньоанглійський словник?
18. Яке відображення в скандинавських лексичних запозиченнях знайшли англо-скандинавські мовні контакти?
19. Дайте характеристику кельтському впливу на мову англосаксів. Наведіть приклади кельтських запозичень.
20. Як виявився скандинавський вплив в області англійської фонетики та граматики?
21. Дайте характеристику класифікації латинських запозичень в англійську мову професора А.С. Бо.
22. Охарактеризуйте різний ступінь впливу давньоанглійського переломлення на різноманітні давньоанглійські діалекти.
23. Дайте визначення давньоанглійського переломлення. Перед якими приголосними воно відбувається?
24. У чому полягає сутність умлаута?
25. Дайте визначення переднього умлаута. Які закономірні відповідності голосних в споріднених германських словах сформувалися у результаті дії переднього умлаута?

26. Чим відрізняється задній умлаут від переднього? Які закономірні відповідності кореневих голосних в споріднених германських словах сформувалися в результаті дії заднього умлаута?
27. У чому полягає суть закону К. Вернера?
28. Розкрийте суть закону ротацізму. Наведіть приклади.
29. Чим характеризується інгвеонське випадіння носових перед щільними германськими приголосними? Наведіть приклади.
30. Назвіть основні риси орфографії давньоанглійської мови.
31. Сучасна німецька мова та сфера її поширення. Діалектне членування німецької мовної області.
32. Періодизація історії німецької мови за Я. Гріммом.
33. Велике переселення народів та переміщення західних германців.
34. Загальна характеристика германської системи вокалізму.
35. Загальна характеристика германської системи консонантизму.
36. Перший (германський) та другий (верхньонімецький) пересув приголосних.
37. Фонетична система давньверхньонімецького періоду.
38. Фонетична система середньверхньонімецького періоду.
39. Нововержньонімецький період. Формування системи фонем німецької літературної мови як процес взаємодії між Північчю та Півднем німецької мовної області.
40. Граматичні категорії іменника у давньверхньонімецькій мові: рід, число, відмінок.
41. Наявність інструменталіса в іменниках чоловічого та середнього роду в давньверхньонімецькій мові.
42. Класи іменників.
43. Типи відмін іменників у середньверхньонімецькій мові.
44. Граматичні категорії прикметника у давньверхньонімецькій мові: рід, число, відмінок, ступені порівняння.
45. Нарощування омонімії закінчень та формотворчих суфіксів прикметників у середньверхньонімецькій мові.
46. Граматичні категорії дієслова у давньверхньонімецькій мові: рід, число, час, спосіб.
47. Ряди аблаута у системі форм сильних дієслів у давньверхньонімецький період та їх подальша еволюція.
48. Класи слабких дієслів у давньверхньонімецький період та їх подальше злиття в єдиному типі слабких дієслів.
49. Претерито-презентні дієслова. їх склад у давньверхньонімецькій та сучасній німецькій мовах. Особливості утворення ними форм презенса і претерита.

50. Синтаксис. Формування порядку слів у простому та складному реченні. Розвиток рамкової конструкції.
51. Особливості вираження заперечення у давньоверхньонімецький та середньовірнонімецький період. Перехід до мононегативності в нововірнонімецький період.
52. Словниковий склад давньоверхньонімецьких діалектів. Запозичення та кальки.
53. Словниковий склад у середньовірнонімецькій мові. Запозичення з французької та інших мов.
54. Подальший розвиток та збагачення словникового складу в нововірнонімецький період.
55. Жанр лицарської поезії та її найзнаменитіші представники й твори.
56. Значення класичної німецької літератури в закріпленні писемної норми німецької літературної мови.

7. Орієнтовна тематика рефератів з курсу

1. Ареали розповсюдження сучасних германських мов.
2. Теорія «германської» раси та її недоліки.
3. Мови груп «кентум» (германські мови) та «сатем» (слов'янські мови).
4. Місце контрактивної лінгвістики серед інших розділів науки про мову.
5. Алфавіти й орфографічні принципи індоєвропейських і германських мов.
6. Герули й гепіди.
7. Лангобарди й інші гермінонські племена.
8. Культура та писемність давніх германців.
9. Місце готської мови серед інших германських мов.
10. До поняття про єдність, подібність і розходження у мовах.
11. Формування словникового складу германських мов.
12. Наголос у словах германських мов.
13. Роль вікінгів у формуванні спільногерманської лексики.
14. Соціомовні контакти германців та їх наслідки у формуванні лексико-граматичної структури мови.
15. Германська етнолінгвістика.
16. Найважливіші пам'ятки германських мов та їх характеристика.
17. Історична довідка та загальні відомості про фарерську мову.
18. Історична довідка та загальні відомості про мову африкаанс.
19. Історична довідка та загальні відомості про мову ідиш.
20. Писемні пам'ятки, філологія та культура датчан.
21. Писемні пам'ятки, філологія та культура ісландців.
22. Писемні пам'ятки, філологія та культура норвежців.

23. Історична довідка та загальні відомості про датську мову.
24. Історична довідка та загальні відомості про шведську мову.
25. Історична довідка та загальні відомості про норвезьку мову.
26. Нідерландська мова в Бельгії.
27. Загальні відомості та історична довідка про сучасний стан німецької мови.
28. Лексика сучасної німецької мови та її діалекти.
29. Німецька мова в Австрії.
30. Німецька мова у Швейцарії.
31. Німецька мова у Люксембурзі.
32. Регіональні варіанти і діалекти англійської мови.
33. Англійська мова в Австралії.
34. Загальні відомості та історична довідка про сучасний стан англійської мови.
35. Лексика сучасної англійської мови.
36. Особливості давньогерманської поезії.
37. Дж. Чосер та розвиток літературної англійської мови.
38. Морфологічні особливості поетичної мови В. Шекспіра.
39. Поезії В. Шекспіра: мова та стиль.
40. Пуризм у мові.
42. Морфологічна структура слова у германських мовах.
43. Фонетичні особливості давньоанглійської мови. Вокалізм. Консонантизм.
44. Фонетичні зміни в середньоанглійський період.
45. Новоанглійський період. Зміни у фонетичній системі мови.
46. Синтаксичні звороти простого речення в давньогерманських мовах.
47. Основна синтаксична одиниця у германських та індоєвропейських мовах.
48. Тенденції розвитку простого речення в давньогерманських мовах.
49. Про співвідношення синтаксичного та логіко-граматичного на рівні речення.
50. Походження сполучників у германських мовах.
51. До семантики германських займенників.
52. Терміни спорідненості у мовній картині світу давніх германців.
53. Тваринний і рослинний світи у давніх германців: їх вплив на свідомість прагерманців.
54. Часопростір у міфопоетичній моделі світу давніх германців.
55. Табу в лексиці германських мов.

8. Методичні рекомендації до написання реферату

Реферат становить собою критичний (письмовий) огляд і вивчення ряду публікацій учених методами наукового опрацювання літератури.

Здебільшого реферат готується за кількома джерелами (книгами, статтями тощо). З них робляться виписки, складається план опрацьованого матеріалу. Особлива увага звертається на нове, оригінальне у кожній роботі, присвяченій розгляданій проблемі. Згруповані за змістом виписки допомагають глибоко осмислити дібраний матеріал, визначити у ньому головне і другорядне.

При написанні реферату слід пам'ятати про його структуру, яка включає *вступ* (розкривається актуальність теми, може висвітлюватися історія питання, здійснюється короткий огляд літератури тощо), *основну частину* (стислий, але достатньо повний переказ суті наукової інформації теми), *заключну частину* (формулюється зауваження, загальні висновки тощо).

Не слід переповідати зміст кількох статей чи розділів, бо одні й ті ж думки повторюватимуться кілька разів, буде кілька схожих висновків. Виклад матеріалу треба здійснювати після узагальнення у доступній для всіх студентів формі, пам'ятаючи про особливості наукового стилю мовлення. Досить часто студенти виголошують свій реферат на занятті, тому варто наблизити текст до усного мовлення: ввести звертання до слухачів (*як ви знаєте, як відомо, друзі тощо*), використовувати вставні словосполучення (*можна сказати, як кажуть у таких випадках*), залучити, по можливості, наочні посібники (схеми, малюнки, таблиці); розробити мультимедійну презентацію. Реферат краще переказувати, а не читати (для цього можна до заняття скласти розгорнутий план-конспект на 2-3 сторінки, маючи максимальний обсяг реферату – до 20 сторінок).

Вимоги до оформлення реферату

У рефераті має бути належним чином оформлена титульна сторінка (назва установи, тема, дані про автора) (Див. Додаток 8).

Реферат повинен бути написаний чітким, зрозумілим для сприйняття почерком або віддрукованим. Текст пишуть лише з одного боку сторінки, залишаючи зліва поля. Як правило, реферат пишеться своїми словами. Точні визначення і цитати вводяться тільки ті, що мають особливе значення у розкритті теми, або такі, що автор реферату заперечує. При цьому цитати та посилання повинні бути правильно оформленими (бібліографічні посилання у тексті беруться у квадратні дужки. Перша цифра – номер джерела у списку літератури, друга – номер сторінки. Номер джерела та номер сторінки розділяються комою з пробілом, номер

джерела – крапкою з комою, напр.: [5], [2, 48], [6; 7; 12]; [3, 31; 8, 46]. У реченні крапка ставиться після дужок, посилань.

У кінці роботи подається список використаної літератури, оформлений відповідно до останніх вимог ВАК України. Джерела наводяться в алфавітному порядку.

Таким чином, реферат – це самостійна робота студента, при виконанні якої він користується методами наукового опрацювання літератури. Хоч автор і може викладати у рефераті матеріали власних наукових спостережень, все ж в основі лежать результати чужих досліджень, тобто – це компілятивна робота.

9. Питання до заліку

1. Початок вивчення германських мов. Виникнення порівняльно-історичного методу.
2. Порівняльно-історичний метод (методика порівняльно-історичного аналізу, переваги та недоліки методу).
3. Індоевропейська сім'я мов.
4. Теорії розпаду мови–основи.
5. Східно-германські мови та племена (вандали, бургунди, готи).
6. Готи (розселення, міграції). Значення готської мови для германістики.
7. Система фонем готської мови (голосні, приголосні).
8. Особливості готської орфографії, правила читання готських текстів.
9. Північно-германські мови (давні, сучасні).
10. Західно-германські мови (давні, сучасні).
11. Письмо у стародавніх германців (рунічне письмо, готський і латинський алфавіти).
12. Перші згадки про стародавніх германців.
13. Германські племена та їх класифікації (Пліній Старший, Я. Грімм).
14. Суспільний устрій та побут стародавніх германців.
15. Звичаї та вірування стародавніх германців.
16. Велике переселення народів та формування варварських королівств.
17. Наголос в германських та індоевропейських мовах.
18. Система індоевропейських та германських приголосних.
19. I перебіг приголосних (закон Грімма). Закон «*satem – centrum*».
20. Закон Вернера. Явище ротацізму.
21. Винятки з закону Грімма та інші особливості приголосних.
22. II перебіг приголосних.
23. III перебіг приголосних.
24. Система голосних в індоевропейських та германських мовах.
25. Германський «пересув» голосних.

26. Аблаут (якісний, кількісний, 3 ступені).
27. Закон «загальногерманського переломлення».
28. Умлаут.
29. Морфологічна будова слова в індоєвропейських та германських мовах.
30. Граматичні категорії дієслова.
31. Сильні дієслова.
32. Слабкі дієслова.
33. Претерито-презентні та нестандартні дієслова.
34. Іменник. Типи відмінювання. Морфологічні категорії індоєвропейського/германського іменника.
35. Займенник в германських мовах.
36. Особливості відмінювання прикметника. Ступені порівняння прикметника.
37. Числівник в германських мовах.
38. Особливості словникового складу германських мов.
39. Формотворення в германських мовах.
40. Словотворення в германських мовах.

10. Список рекомендованої літератури з дисципліни «Вступ до германістики»*

Базова

1. Левицкий В.В. Введение в германскую филологию : [сборник задач] / Виктор Васильевич Левицкий. – К.: Вища школа, 1981. – 75 с.
2. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
3. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу «Вступ до германського мовознавства» : [посібник] / В. В. Левицький, С. В. Кійко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 264 с.
4. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології: [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
5. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови : підруч. [для студентів та викладачів вищих навч. закл.] / Олена Іванівна Стеріополо. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
6. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу: http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

1. Адмони В. Г. Историчний синтаксис німецької мови / Адмони Володимир Григорович. М. : Вища школа, 1963. – 336 с.
2. Аракин В. Д. История английского языка / Владимир Дмитриевич Аракин. – М. : Физмалит, 2003. – 213 с.
3. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / Арсеньева М.Г., Белашова С.П., Берков В.П. – М. : ГИС, 2003. – 314 с.
4. Богуславская И.В. История немецкого языка : хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
5. Бруннер К. История английского языка : в 2-х томах / Карл Бруннер. – М. : УРСС Эдиториал, 2003. – 720 с.
6. Верба, Л. Г. Історія англійської мови [Текст] : посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів / Л. Г. Верба. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 296 с.
7. Голицинский Ю.Б. Великобритания / Юрий Борисович Голицинский. – СПб. : КАРО, 2006. – 176 с.
8. Голицинский Ю.Б. США / Юрий Борисович Голицинский. – СПб. : КАРО, 2006. – 488 с.
9. Гухман М.М. Готский язык : [текст] / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Издательство Петерб. университета, 1958. – 224 с.
10. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 1 Развитие языка немецкой народности.– 1955. – 163 с.
11. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 2. Становление немецкого литературного национального языка / М. М. Гухман; АН СССР. Ин-т языкознания. – 1959. – 204 с.
12. Жирмунский В.М. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков / Виктор Максимович Жирмунский. – М., 1964. – 272 с.
13. Жирмунський В. М. Історія німецької мови / Віктор Максимович Жирмунський. – М. –Л. : Вища школа, 1965. – 408 с.
14. Жирмунський В. М. Німецька діалектологія / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Наука, 1956. – 368 с.
15. Жирмунський В. М. Вступ до порівняльно-історичного вивчення германських мов / Віктор Максимович Жирмунський. М. – Л. : Наука, 1964. – 316 с.

16. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Исторична фонетика німецької мови / Зиндер Л. Р., Строева Т. В. – М. : Прсвещение, 1965. – 175 с.
17. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Исторична морфологія німецької мови / Зиндер Л. Р., Строева Т. В.–М. : Просвещение, 1968. – 263 с.
18. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка : [Учебник. Хрестоматия. Словарь] / Иванова И.П., Чахоян Л.П. – СПб. : Лань, 2001. – 512 с.
19. Ильин Б.А. История английского языка / Борис Анатальевич Ильин. – М. : Высшая школа, 1968. – 420 с.
20. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підруч. [для студентів філол. спец. вищих навч.закл.] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр Академія, 2001. – 368 с. (Альма-матер).
21. Левицький В.В. Історія німецької мови : посіб. [для студ. вищих навч.закл.]/ Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. – 216 с.
22. Матвеева Е.А. История английского языка :[учебное пособие] / Е. А. Матвеева.– М. : Тезаурус, 2006. – 104 с.
23. Москальская О. І. Історія німецької мови (німецькою мовою) / Ольга Іванівна Москальская. –М., 2005. – 275 с.
24. Потапова И.А., Беляева Т.М. Английский за пределами Англии / Потапова И.А., Беляева Т.М. – Л. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1961. – 152 с.
25. Расторгуева Т. А. История английского языка [учебник] / Т. А. Расторгуева. — 2-е изд., стер. — М. : ООО «Издательство Астрель», 2003. — 348, [4] с.
26. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык / Александр Иванович Смирницкий. – М.: МГУ, 1995. – 319 с.
27. Стеблин-Каменский М.И. История скандинавских языков. / Михаил Иванович Стеблин-Каменский. – М. - Л. : АН СССР, 1953. – 340 с.
28. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык / Михаил Иванович Стеблин-Каменский.–М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1955. – 286 с.
29. Стеблин-Каменский М.И. Мир саги / Михаил Иванович Стеблин-Каменский. – М. : Наука, 1984. – 286 с.
30. Стеблин-Каменский М.И. Культура Исландии / Михаил Иванович Стеблин-Каменский. – Л., 1967. – 234 с.
31. Ушакова Ю.В., Быкова О.И. Введение в германскую филологию / Ушакова Ю.В., Быкова О.И. – Воронеж : ВГУ, 1979. – 82 с.

32. Филичева Н.И. Передвижение согласных в германских языках / Нинель Ильинична Филичева. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1960. – 156 с.
33. Хлебникова И. Б. Введение в германскую филологию и историю языка / Ирина Борисовна Хлебникова. – Калинин, 1975. – 184 с.
34. Энгельс Ф. К истории древних германцев // Маркс К., Энгельс Ф. – [2-е изд.]. – М. –Т. 19. – С. 442-494.
35. Энгельс Ф. Франкский диалект // Маркс К., Энгельс Ф. – [2-е изд.]. – М. –Т. 19. – С. 49-56.
36. Arntz H. Handbuch der Runenkunde. – Halle/Saale: Niemeyer, 1944. – 123 S.
37. Barber Charles, Beal Joan C., Shaw Philip A. The English Language. A Historical Introduction – Cambridge : Cambridge University Press, second edition, 2009. – 322 p.
38. Bach A. Geschichte der deutschen Sprache / Adolf Bach. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – 360 S.
39. Baugh A., Cable T.A. / Baugh A., Cable T.A. History of the English language. – Ldn. : Routledge, 2002. — XI + 447p.
40. Braun F. Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen / Braun F. –Berlin, Stuttgart, Leipzig: Kohlhammer, 1922. – 91 S.
41. Braune W. Althochdeutsche Grammatik / Braune W. – Halle (Saale), 1956. – 260 S.
42. Bragg Melvyn. The Adventure of English: The Biography of a Language. – NY : Arcade Publishing, 2011. – 322 p.
43. Breyne R. Lehrbuch des Afrikaans für den Schul- und Selbstunterricht / Breyne R. –München: Pohl, 1956. – 239 S.
44. Burchfield, R. The Cambridge History of the English Language. Volume 5, English in Britain and Overseas: Origins and Development. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – XXIII + 626 p.
45. Burges M.P. Teach yourself Afrikaans / Burges M.P. – London: The English university press, 1957. – 245 p.
46. Görlach M. English in Nineteenth-Century England: An Introduction – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 352 p.
47. Hamant P. Einführung in das Germanische / Hamant P. – Tübingen: Max Niemeyer, 1981. – 224 S.
48. Hutterer C.J. Die germanischen Sprachen. Ihre Geschichte in Grundzügen / Hutterer C.J. – Budapest: Akademiai KIOD, 1975. – 543 S.

49. Kloss H. Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950 / Kloss H. – München: Pohl, 1952. – 254 S.
50. Kloss H. dtv-Atlas zur deutschen Sprache: Tafeln und Texte / Kloss H. – München: dtv, 1996. – 256 S.
51. Lehmann W.P. Historical Linguistics / Lehmann W.P. – N.Y., 1973. – [Електронний ресурс] / W.P. Lehmann – Режим доступу : [en.academic.ru>dic.nsf/enwiki/40239](http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/40239).
52. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch / Lexer M.– Leipzig & VEB Verlag, 1998. – 320 s.

*Рекомендована література може бути використана студентами у подальшому для написання курсових, магістерських, дипломних робіт та наукових статей із різних питань лінгвістики.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичне заняття № 1

Тема: *Вступ до германістики як наукова дисципліна, її предмет і завдання. Загальна характеристика германських мов.*

Мета: презентувати «Вступ до германістики» як наукову дисципліну; окреслити її предмет та завдання; ознайомити із загальною характеристикою сучасних германських мов; формувати лінгвокраїнознавчу компетенцію.

План

1. Зміст, обсяг і завдання курсу, зв'язок з іншими науковими дисциплінами.
2. Основні джерела історичного вивчення англійської та німецької мов.
3. Класифікація сучасних германських мов; області їхнього розповсюдження.

Ключові поняття: орфографія, морфологія, синтаксис, зовнішні й внутрішні закономірності розвитку мови, поняття системних змін у мові, періодизація.

Методичні рекомендації

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу запропоновану в теоретичній частині змістового модуля. Крім того, слід звернути особливу увагу на зв'язок німецької мови з індоєвропейською гілкою мов, на причини мовних змін, на позамовні та внутрішньомовні закономірності розвитку мови, на фонетичні та морфологічні зміни, на зв'язок курсу з іншими науками.

Завдання для самостійної роботи

1. Законспектувати §1.5, 1.6 [2, с. 36-44].
2. Підготувати реферат за наступними темами (на вибір): «Ареали розповсюдження сучасних германських мов», «Теорія «германської» раси та її недоліки»; «Мови груп «кентум» (германські мови) та «сатем» (слов'янські мови)».

Питання для самоперевірки

1. Найдавніші історичні джерела відомостей про германців.
2. Класифікація сучасних германських мов.

3. Ареали розповсюдження сучасних германських мов.
4. Поняття про мови груп «кентум» і «сатем». Германські мови як мови групи «кентум», слов'янські мови як мови групи «сатем».

Рекомендована література

Основна

1. Левицький В.В. Введение в германскую филологию : [сборник задач] / Виктор Васильевич Левицкий. – К.: Вища школа, 1981. – 75 с.
2. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
3. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу «Вступ до германського мовознавства» : [посібник] / В. В. Левицький, С. В. Кійко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2006. – 264 с.
4. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
5. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови : підруч. [для студентів та викладачів вищих навч. закл.] / Олена Іванівна Стеріополо. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
6. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

7. Аракин В. Д. История английского языка / Владимир Дмитриевич Аракин. – М. : Физмалит, 2003. – 213 с.
8. Ушакова Ю.В., Быкова О.И. Введение в германскую филологию / Ушакова Ю.В., Быкова О.И. – Воронеж : ВГУ, 1979. – 82 с.
9. Arntz H. Handbuch der Runenkunde. – Halle/Saale: Niemeyer, 1944. – 123 S.
10. Bach A. Geschichte der deutschen Sprache / Adolf Bach. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – 360 с.

Практичне заняття № 2

Тема: *Історія германської філології: утворення германських держав та виникнення германських мов. Готи, вандалі, бургунди, франки, інгвеони.*

Мета: формувати базові знання з історії германських мов; ознайомити студентів з історичними, етнографічними, археологічними даними про

походження, побут, суспільний устрій давніх германців; коротко висвітлити історію германських племен і народів, процес розвитку германських діалектів у мові народностей і в національній мові; формувати лінгвокраїнознавчу компетенцію студентів-германістів.

План

1. Утворення германських держав та виникнення германських мов.
2. Загальногерманський період, давньогерманські племена й діалекти: готи, вандалі, бургунди, франки, інгвеони.
3. Скандинавські племена та народності.

Ключові поняття: інгвеони, іствеони, готи, вандалі, бургунди, франки, плем'я, народність, держава.

Методичні рекомендації

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу запропоновану в теоретичній частині змістового модуля. Крім того студенти повинні звернути увагу на особливості утворення германських племен; на різні погляди вчених щодо розселення індоєвропейців в V-III ст. до н.е.; розглянути терміни «прагерманська» та «загальногерманська». Особливу увагу звернути на фонетичну та граматичну будову прагерманської мови.

Завдання для самостійної роботи

1. Законспектувати §2.4, 2.5 [1 с. 54-76].
2. Підготувати реферати на теми (за вибором): «Герули й гепіди»; «Лангобарди й інші герміонські племена»; «Міфологія і релігія давніх германців»; «Утворення германських мов та ареал їх розповсюдження»; «Звички, побут, міфи та вірування скандинавських народів».
3. Виконати тестове завдання:
 1. Визначте мови кентум:
 - а) тохарська; б) російська; в) латинська; г) литовська; д) албанська.
 2. Назвіть мови, які складають романську групу:
 - а) італійська; б) латинська; в) румунська; г) гальська; д) іспанська; е) французька; ж) ірландська.
 3. Визначте, до якої групи належать наступні індоєвропейські мови:
 - а) карашарська; б) корнська; в) санскрит; г) російська; д) перська; е) авестійська; ж) фризська; з) болгарська; і) умбрська; л) пруська; м) циганська.
 4. Визначте місцеперебування іствеонів за класифікацією Плінія:
 - а) Рейн; б) західна Німеччина; в) береги Північного моря; г)

Скандинавія.

5. Перші згадки про давніх германців містилися у творі:
а) Йордана; б) Юлія Цезаря; в) Пітея; г) Беди Високоповажного.
6. Назвіть рік, коли вестготи під натиском гунів перейшли Дунай:
а) 375р.; б) 386 р.; в) 377 р.; г) 376 р.
7. Тлумачний словник С.Джонсона опубліковано в:
а) 1691 р.; б) 1755 р.; в) 1774 р.; г) 1786 р.
8. Яка з цих мов не входить до складу індоєвропейської мовної сім'ї?
а) вірменська; б) пехлеві; в) німецька; г) фінська.
9. Які племена склали групу інгвеонів?
а) сакси; б) гілевіони; в) юти; г) англи; д) фризи; е) франки; є) маркомани.
10. За теорією В.В.Іванова та Т.В. Гамкрелідзе праатьківщиною індоєвропейців є:
а) Центральна Європа; б) північ Західної Азії; в) Причорномор'я; г) Мала Азія.
11. Якої гілки германських мов не існує?
а) північно-германська; б) західно-германська; в) південно-германська; г) східно-германська.
12. Назвіть автора праці «Дослідження походження давньопівнічної або ісландської мови»:
а) Я.Грімм; б) Р.Раск; в) Ф.Бопп; г) Ф. де Соссюр.
13. Коли і де відбулася «Битва народів»?
а) 410р.; б) 409 р.; в) 451 р.; г) 429 р.
14. Початок розпаду індоєвропейської мовної спільності припадає на:
а) IV тис. до н.е.; б) III тис. до н.е.; в) V–VI тис. до н.е.

Питання для самоперевірки

1. Германці й римляни.
2. Суспільний лад та господарський уклад давніх германців.
3. Звичаї та побут германців.
4. Міфологія і релігія давніх германців.
5. Утворення германських держав та народностей.
6. Утворення германських мов та ареал їх розповсюдження.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.

2. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
3. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu– Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.
4. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови : підруч. [для студентів та викладачів вищих навч. закл.] / Олена Іванівна Стеріополо. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.

Допоміжна

5. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / Арсеньева М.Г., Белашова С.П., Берков В.П. – М. : ГИС, 2003. – 314 с.
6. Богуславская И.В. История немецкого языка :хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
7. Гухман М.М. Готский язык : [текст] / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Издательство Петерб. университета, 1958. – 224 с.
8. Жирмунський В. М. Історія німецької мови / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Вища школа, 1965. – 408 с.
9. Жирмунський В. М. Німецька діалектологія / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Наука, 1956. – 368 с.
10. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка : [Учебник. Хрестоматия. Словарь] / Иванова И.П., Чахоян Л.П. – СПб. : Лань, 2001. – 512 с.
11. Ильин Б.А. История английского языка / Борис Анатольевич Ильин. – М. : Высшая школа, 1968. – 420 с.
12. Стеблин-Каменский М.И. История скандинавских языков. / Михаил Иванович Стеблин-Каменский. – М. – Л. : АН СССР, 1953. – 340 с.
13. Hamant P. Einführung in das Germanische / Hamant P. – Tübingen: Max Niemeyer, 1981. – 224 S.

Практичне заняття № 3

Тема: Писемність давніх германців.

Мета: охарактеризувати особливості виникнення та розвитку писемності давніх германців; висвітлити процес розвитку германських діалектів у мові народностей і в національній мові; формувати лінгвокраїнознавчу компетенцію студентів-германістів.

План

1. Рунічне письмо та його походження. Рунічні алфавіти та пам'ятки рунічної писемності.
2. Готське письмо. Пам'ятки готської писемності.
3. Виникнення латинської писемності в германців. Давньогерманські пам'ятки на основі латинської писемності.

Ключові поняття: молодші руни, старші руни, готський алфавіт, писемні пам'ятки, латинське письмо, давньогерманська поезія.

Методичні рекомендації

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в теоретичній частині змістового модуля. Крім того вони повинні звернути увагу на особливості виникнення та розвитку писемності давніх германців, розглянувши три основні види письма: рунічне, готське та латинське. Особливу увагу слід приділити походженню готського письма та пам'яткам готської писемності; виникненню латинської писемності в германців та ознайомити студентів з давньогерманськими пам'ятками на основі латинської писемності. Окремим питанням розглянути особливості давньогерманської поезії.

Завдання для самостійної роботи

1. Законспектувати §4.4 [1, 132-134].
2. Реферувати наступні теми (за вибором): «Культура та писемність давніх германців»; «Найважливіші пам'ятки германських мов та їх характеристика»; «Особливості давньогерманської поезії»; «Історична довідка та загальні відомості про фарерську мову»; «Історична довідка та загальні відомості про мову африкаанс»; «Історична довідка та загальні відомості про мову ідиш»; «Писемні пам'ятки, філологія та культура датчан»; «Писемні пам'ятки, філологія та культура ісландців»; «Писемні пам'ятки, філологія та культура норвежців»; «Історична довідка та загальні відомості про датську мову»; «Історична довідка та загальні відомості про шведську мову»; «Історична довідка та загальні відомості про норвезьку мову»; «Нідерландська мова в Бельгії».
3. Прочитати та перекласти наступні тексти готською мовою:

Muspilli

um 870, bairisch

... sin tac piqueme, daz er touuan scal.
 uuanta sar so sih diu sela in den sind arhevit,
 enti si den lihhamun likkan lazzit,
 so quimit ein heri fonahimilzungalon,
 daz andar fona pehhe: dar pagant siu umpi.
 sorgen mac diu sela, unzi diu suona arget.
 za uuederemo herie si gihalot uuerde.
 uuanta ipu sia daz Satanazeses kisindi kiuuinnit.
 daz leitit sia sar dar iru leid uuiridit,
 in fuir enti in finstri: daz ist rehto virinlih ding.
 upi sia avar kihalont die die dar fona himile quemant,
 enti si dero engilo eigen uuiridit,
 die pringent sia sar uf in himilo rihi:
 dar ist lip ano tod, lioht ano finstri,
 selida ano sorgun: dar nist neoman siuh.
 denne der man in pardisu pu kiuuinnit,
 hus in himile. dar quimit imo hilfa kinuok.
 pidiu ist durft mihhil
 allero manno uuelihemo. daz in es sin muot kispene,
 daz er kotes uuillun kerno tuo
 enti hella fuir harto uuise,
 pehhes pina: dar piutit der Satanasz altist
 heizzan lauc. so mac huckan za diu,
 sorgen drato. der sih suntigen uueiz.
 uue demo in vinstri scal sino virina stuen,
 prinnan in pehhe: daz ist rehto paluuic dink,
 daz der man haret ze gote enti imo hilfa ni quimit.
 uuanit sih kinada diu uuenaga sela:
 ni ist in kihuctin himiliskin gote,
 uuanta hiar in uuerolti after ni uuerkota.
 So denne der mahtigo khuninc daz mahal kipannit,
 dara scal queman chunno kilihaz:
 denne ni kitar parno nohhein den pan furisizzari,
 ni allero manno uuelih ze demo mahale sculi.
 dar scal er vora demo rihhe az rahhu stantan,
 pi daz er in uuerolti eo kiuuerkot hapeta.
 Daz hortih rahhon dia uueroltrehtuison,
 daz sculi der antichristo mit Eliase pagan.
 der uuarch ist kiuuafanit, denne uuiridit untar in uuic arhapan.

Der althochdeutsche Tatian(cmp.24)

9. Jh., ostfränkisch

Sievers 2,1 - 11

2.1 Uuas in tagun Herodes thes cuninges Judeno sumêr biscof namen Zacharias fon themo uuehsale Abiases inti quena imo fon Aarones tohterun inti ira namo uuas Elisabeth.

2.2 Siu uuârun rehtiu beidu fora gote, gangenti in allêm bibotun inti in gotes rehtfestîn ûzzan lastar, inti ni uuard in sun, bithiu uuanta Elisabeth uuas unberenti inti beidu framgiengun in iro tagun.

2.3 Uuard thô, mit thiu her in bescofheite giordinôt uuas in antreitu sînes uuehsales fora gote, after giuonu thes biscofheites, in lôzze framgieng, thaz her uuîhrouh branti ingangenti in gotes tempel, inti al thiu menigî uuas thes folkes ûzze, betônti in thero zîti thes rouhennes.

2.4 Araugta sih imo gotes engil, stantenti in zeso thes altares thero uuîhrouhbrunsti. Thanân thô Zacharias uuard gitruobit thaz sehenti, inti forhta anafiel ubar inan.

2.5 Quad thô zi imo thie engil: „ni forhti thû thir, Zacharias, uuanta gihôrit ist thîn gibet, inti thîn quena Elysabeth gibirit thir sun, inti nemnis thû sînan namon Johannem.

2.6 Inti her ist thir gifeho inti blîdida, inti manage in sînero giburti mendent. Her ist uuârlîhho mihhil fora truhîne inti uuîn noh lîd ni trinkit inti heilages geistes uuirdit gifullit fon hinân fon reve sinero muoter, inti manage Israheles barno giuuerbit zi truhîne gote iro.

2.7 Inti her ferit fora inan in geiste inti in megine Heliases, thaz her giuunte herzun fatero in kind, inti ungiloubfolle zi uuîstuome rehtero, garuuen truhîne thuruhthigan folc".

2.8 Inti quad Zacharias zi themo engile: „uanân uueiz ih thaz? ih bim alt, inti mîn quena fram ist gigangan in ira tagun".

2.9 Thô antlingônti thie engil quad imo: ..ih bim Gabriel, thie azstantu fora gote, inti bim gisentit zi thir thisu thir sagên. Inti nû uuirdist thû suîgênti inti ni maht sprehan unzan then tag, in themo thisu uuerdent, bithiu uuanta thû ni giloubtus mîinên uuortun, thiu thâr gifultu uuerdent in iro zîti".

4. Виконати тестове завдання:

1. Назвіть найдавніший вид писемності в германських мовах:

а) грецьке письмо; б) рунічне письмо; в) латинське письмо.

2. Яка з цих пам'яток рунічного письма написана давньоанглійською мовою?

а) напис на кам'яному хресті біля села Рутвел; б) напис на вістрі списа, знайденого поблизу Ковеля; в) напис на наконечнику списа з Евре Стабю.

3. В основу готського алфавіту IV ст. покладено:
 - а) рунічний алфавіт; б) латинський алфавіт; в) грецький алфавіт; г) кирилиця.
4. Назвіть країну, в якій рунічне письмо використовували до XVI ст.:
 - а) Норвегія; б) Швеція; в) Данія; г) Англія.
5. Визначте час використання каролінгських мінускул:
 - а) VIII–IX ст.; б) XI–XII ст.; в) кін. XV ст. – наш час.
6. Діалекти яких племен лягли в основу давньоанглійської мови?
 - а) франків, фризів, саксів; б) англів, саксів, ютів; в) середньо-, верхньофранкські, ерміонські.
7. Західна гілка давньопівнічної дала основу таким мовам:
 - а) давньодатська; б) давньоанглійська; в) давньонорвезька; г) давньонижньонімецька; д) давньоісландська; е) фарерська; є) давньошведська.
8. Визначте діалекти давньоанглійської мови:
 - а) кентський; б) баварський; в) східнофранкський; г) нортумбрійський; д) вессекський; е) алеманський; є) мерсійський; ж) рейнськофранкський.
9. Назвіть писемні пам'ятки давньоанглійської мови:
 - а) «Старша Едда»; б) «Паркерівська хроніка»; в) «Муспіллі»; г) «Сага про Магнуса»; д) «Гессенський уривок»; е) «Розрада філософії».
10. Назвіть твори, написані давньонижньонімецькою мовою:
 - а) «Старша Едда»; б) «Молодша Едда»; в) «Геліанд»; г) «Фризька правда»; д) «Весобрунська молитва»; е) «Салічна правда».
11. Давньонідерландська мова охоплює період:
 - а) VII ст.-1066 р.; б) VIII-XVI ст.; в) 400-1100 рр.; г) 800-1275 рр.
12. Датська хроніка створена у:
 - а) 1225 р.; б) 802 р.; в) 1495 р.; г) 842 р.
13. Назвіть першого християнського проповідника серед германців:
 - а) Вульфіла; б) Кюневульф; в) Альфред; г) Беовульф.
14. Скільки знаків містили Молодші руни?
 - а) 24; б) 27; в) 33; г) 16.
15. Визначте пам'ятку писемності, написану давньоісландською мовою:
 - а) «Пісня про Хільдебранта»; б) «Гімн Кедмона»; в) «Геліанд»; г) «Старша Едда».
16. Визначте писемну пам'ятку давньовірхньонімецької мови:
 - а) «Муспіллі»; б) «Гімн Кедмона»; в) «Геліанд»; г) «Розрада філософії».
17. Коли була написана «Старша Едда»?

а) IX ст.; б) VII ст.; в) V ст.; г) X ст.

Питання для самоперевірки

1. Походження рунічного письма.
2. Мова рунічних написів.
3. Молодші та старші руни.
4. Походження готського письма.
5. Пам'ятки готської писемності.
6. Виникнення латинської писемності в германців.
7. Давньогерманські пам'ятки на основі латинської писемності.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
3. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови : підруч. [для студентів та викладачів вищих навч. закл.] / Олена Іванівна Стеріополо. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
4. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

5. Аракин В. Д. История английского языка / Владимир Дмитриевич Аракин. – М. : Физмалит, 2003. – 213 с.
6. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / Арсеньева М.Г., Белашова С.П., Берков В.П. – М. : ГИС, 2003. – 314 с.
7. Богуславская И.В. История немецкого языка : хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
8. Бруннер К. История английского языка : в 2-х томах / Карл Бруннер. – М. : УРСС Эдиториал, 2003. – 720 с.
9. Гухман М.М. Готский язык : [текст] / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Издательство Петерб. университета, 1958. – 224 с.
10. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 1 Развитие языка немецкой народности. – 1955. – 163 с.

11. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 2. Становление немецкого литературного национального языка / М. М. Гухман; АН СССР. Ин-т языкознания. – 1959. – 204 с.
12. Хлебникова И. Б. Введение в германскую филологию и историю языка / Ирина Борисовна Хлебникова. – Калинин, 1975. – 184 с.
13. Hamant P. Einführung in das Germanische / Hamant P. – Tübingen: Max Niemeyer, 1981. – 224 S.
14. Hutterer C.J. Die germanischen Sprachen. Ihre Geschichte in Grundzügen / Hutterer C.J. – Budapest: Akademiai Kiadó, 1975. – 543 S.

Практичне заняття № 4

Тема: Основи порівняльної фонетики германських мов.

Мета: розглянути та проаналізувати основні характеристики порівняльної фонетики германських мов; навчити студентів використовувати набуті знання у порівнянні: германські мови та індоєвропейська мова-основа; формувати лінгвокраїнознавчу компетенцію студентів-германістів.

План

1. Основні риси фонетичної будови індоєвропейської мови-основи.
2. Фонологічна система індоєвропейської прамови.
3. Рефлекси індоєвропейських голосних і приголосних в основних групах індоєвропейських мов.

Ключові поняття: індоєвропейська мова-основа, фонетична будова, фонологічна система, рефлекси голосних і приголосних, система консонантизму та вокалізму, пересув приголосних, ротацізм.

Методичні рекомендації

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в теоретичній частині змістового модуля. Крім того студенти мають ознайомитися з фонологічною та фонетичною будовою індоєвропейської прамови; загальною характеристикою германської системи вокалізму та консонантизму, першого (германського) та другого (верхньонімецького) пересуву приголосних; законом ротацізму та законом Гольцмана.

Завдання для самостійної роботи

1. Розв'язати наступні етимологічні задачі: 3.3.3; 3.3.4; 3.3.7; 3.3.11 [2, с. 21].
2. Законспектувати §1.4 – 1.5.8 [1, с. 186 – 191].
3. Підготувати реферати на теми (за вибором): «Фонетичні особливості давньоанглійської мови. Вокалізм. Консонантизм»; «Фонетичні зміни в середньоанглійський період»; «Новоанглійський період. Зміни у фонетичній системі мови».
4. Прочитати та перекласти наступні тексти готською мовою:

Erster Merseburger Zauberspruch

*Eiris sazun idisi, sazun hera duoder, ,
suma hapt heptidun, suma heri lezidun,
suma clubodun umbi cuoniouuidi:
insprinc haptbandun, invar vigandun!*

Zweiter Merseburger Zauberspruch

*Phol ende Uuodan vuorun zi holza,
du uuart demo Balderes volon sin vuoze birenkit,
thu biguol en Sinthgunt, Sunna era suister,
thu biguol en Friia, Volla era suister,
thu biguol en Uuodan, so he uuola conda:
sose benrenki, sose bluotrenki,
sose lidirenki:
ben zi bena, bluot zi bluoda,
lid zi geliden, sose gelimida sin.*

Das Hildebrandslied

*um 770/80, Kasseler Handschrift
830/40 in einer oberdeutsch/niederdeutschen
Mischsprache in stabreimenden
Langzeilen niedergeschrieben
Ik gihorta đat seggen,
đat sih urhettun ænon muotin,
Hiltibrant enti Hadubrant untar heriun tuem.
sunufatarungo iro saro rihtun,
garutun sê iro gudhamun, gurtun sih iro suert ana,
helidos, ubar hringa do sie to dero hiltiu ritun.
Hiltibrant gimahalta, [Heribrantes sunu,] her uuas heroro man.*

Notker (Notker III., Labeo oder Teutonicus)

um 950 – 1022

**Kommentierende Übersetzung der Consolatio philosophiae des
Boethius (Auszug)**

**Incipit liber primus Boetii. conquestio Boetii de instabilitate fortunae. Anfang
des ersten Buches des Boethius. Klage des Boethius über die Unbeständigkeit
des Glücks.**

*Qui peregi quondam carmina florente studio, hev flebilis cogor inire mestos
modos.*

Ih-tir êr téta frôlichiv sâng, ih máchôn nû nôte chára-sâng.

*Ich, der ich früher fröhliche Lieder dichtete, ich schaffe jetzt notgedrungen
[einen]*

Trauergesang.

Ecce lacerae camenae dictant mihi scribenda.

*Síh no, léidege musae, lêrent mih scrîben. Táz mír uuíget, táz uuíget ín. Tîe mîh
êr lêrton iocunda carmina, tîe lêrent mih nû flebilis.*

*Siehe, traurige Musen lehren mich schreiben. Was mich bedrückt, das bedrückt
sie. Die mich früher frohe Lieder lehrten, die lehren mich jetzt traurige.*

Et rigant ora elegi. i. miseri. ueris. i. non fictis fletibus.

Únde fúllent sie mîniv óugen, mit érnestlichên drânen.

Und sie füllen meine Augen mit aufrichtigen Tränen.

Die Kaiserchronik

12. Jh.

Prolog (Auszüge); Dietrich von Bern

Nu ist leider in disen zîten

ein gewoneheit wîten:

manege erdenchent in lugene

unt vuogent si zesamene

mit scophelîchen worten.

nû vurht ich vil harte

daz diu sêle dar umbe brinne:

iz ist ân gotes minne.

sô lêret man diu luge diu chint:

die nâch uns chunftich sint,

diu wellent si alsô behaben

unt wellent si iemer fur wâr sagen.

lugene unde ubermuot

ist niemen guot.

diu wîsen hôrent ungerne der von sagen,

nû grîfe wir daz guote liet an.

5. Виконати тестове завдання:

1. Визначте тип наголосу в германських мовах за способом творення:

а) музичний; б) еспіраторний; в) тонічний; г) фіксований.

2. Автором теорії субстрату є:

а) Я.Грімм; б) Дж. Ципф; в) Т.Гамкрелідзе; г) А.Мейє.

3. Поширеним якісним аблаутом в індоєвропейських мовах є чергування:

а) і–о–нуль; б) е–о–нуль; в) е–а–нуль; г) і–а–нуль.

4. Визначте дату, коли відбувся і-умлаут в германських мовах:

а) V–VI ст. ; б) IV–V ст. ; в) VI–VII ст. ; г) VIII ст.

5. Назвіть кількість довгих голосних у реконструйованій спільно-германській мові:

а) 6; б) 4; в) 5; г) 8.

6. В германських мовах на аблауті ґрунтується утворення форм:

а) слабких дієслів; б) VI–VII класів сильних дієслів; в) відмінків іменників; г) I–V класів сильних дієслів.

7. Які фрикативні існували в індоєвропейській мові-основі:

а) f; б) h; в) s; г) þ.

8. Умлаут на **u** мав наслідком:

а) переломлення голосних; б) перетворення монофтонгів на дифтонги; в) регресивну асиміляцію голосних з голосним попереднього ряду; г) прогресивну асиміляцію голосних з голосним переднього ряду.

9. Умлаут на **i** мав наслідком:

а) переломлення голосних; б) перетворення монофтонгів на дифтонги; в) регресивну асиміляцію голосних з голосним попереднього ряду; г) прогресивну асиміляцію голосних з голосним переднього ряду.

10. Термін **гемінація** означає:

а) подвоєння; б) переломлення; в) переголошення; **г)**

чергування.

11. Термін **умлаут** означає:

а) подвоєння; б) переломлення; в) переголошення; **г)**

чергування.

12. **Аблаут** – це голосних:

а) подвоєння; б) переломлення; в) переголошення; **г)**

чергування.

6. Виконати тестові завдання на всі види фонетичних змін:

1. Поясніть співвідношення голосних та приголосних у наступних парах слів, оберіть правильну відповідь зі списку:

- 1) гот. wasjan > двн.-англ. werian
- 2) гот. skip > двн.-в.-нім. scif
- 3) гот. hardus > двн.-англ. heard
- 4) і.-є. *dhurā > двн.-англ. duru
- 5) гот. satjan > двн.-англ. settan
- 6) гот. hlaupan > двн.-в.-нім. loufan
- 7) гот. bloma > двн.-в.-нім. bluoma
- 8) скр. saptá > гот. sibun
- 9) герц. oktō > гот. ahtau
- 10) гот. andeis > двн.-англ. ænde
- 11) лат. hortus > гот. gards
- 12) і.-є. *senti > двн.-англ. sind
- 13) скр. bhrū > двн.-англ. brū
- 14) лат. hostis > гот. gasts
- 15) герм. *faljan > двн.-англ. fællan
- 16) гот. greipan > двн.-в.-нім. grīfan
- 17) гот. aljan > двн.-англ. sellan
- 18) скр. pitá- > двн.-англ. fæder
- 19) грец. gomphos > двн.-англ. camb
- 20) герм. *lārian > двн.-англ. læran
- 21) і.-є. *sengwan > двн.-англ. singan
- 22) гот. taikns > двн.-в.-нім. zaihhan
- 23) скр. saptá > гот. sibun
- 24) скр. vidhávā > гот. widuwō
- 25) гот. harjis > двн.-англ. here
- 26) гот. ubilis > двн.-англ. yfel
- 27) гот. fimf > двн.-англ. fif
- 28) гот. wato > двн.-в.-нім. waz,z,er
- 29) гот. dauhtar > двн.-в.-нім. tohter
- 30) гот. fullian > двн.-англ. fyllan.

(Відповідні фонетичні види: а) спільногерманське переломлення; б) і-умлаут; в) у-умлаут; г) дифтонгізація; д) закон Грімма; е) закон Вернера; є) ротацізм; ж) другий пересув приголосних; з) гемінація; і) комбінаторні зміни голосних).

Питання для самоперевірки

1. Основні риси фонетичної будови індоєвропейської мови-основи.
2. Фонологічна система індоєвропейської прамови.

3. Загальна характеристика германської системи вокалізму.
4. Загальна характеристика германської системи консонантизму.
5. Перший германський персув приголосних (закон Я. Грімма).
6. Другий (верхньонімецький) пересув приголосних (закон К. Верненра).
7. Ротацізм.
8. Закон Гольцмана.
9. Асимілятивні процеси в системі консонантизму.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу «Вступ до германського мовознавства» : [посібник] / В. В. Левицький, С.В. Кійко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2006. – 264 с.
3. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови : підруч. [для студентів та викладачів вищих навч. закл.] / Олена Іванівна Стеріополо. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
4. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

5. Гухман М.М. Готский язык : [текст] / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Издательство Петерб. университета, 1958. – 224 с.
6. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Історична фонетика німецької мови / Зиндер Л. Р., Строева Т. В. – М. : Прсвещение, 1965. – 175 с.
7. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык / Александр Иванович Смирницкий. – М. : МГУ, 1995. – 319 с.
8. Филичева Н.И. Передвижение согласных в германских языках / Нинель Ильинична Филичева. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1960. – 156 с.
9. Vaugh A., Cable T.A. / Vaugh A., Cable T.A. History of the English language. – London, 1978.
10. Behaghel O. Die deutsche Sprache / Behaghel O.–Halle (Saale), 1954.

Практичне заняття № 5

Тема: Основні особливості давньогерманського синтаксису.

Мета: розглянути та вивчити основні характеристики давньогерманського синтаксису; ознайомити студентів з порядком слів у

простому реченні в давньогерманських мовах; пояснити виникнення складного речення в давньогерманських мовах та проаналізувати типи підрядних речень; формувати лінгвокраїнознавчу компетенцію студентів-германістів.

План

1. Просте речення в давньогерманських мовах:
 - 1.1. Структура простого речення.
 - 1.2. Порядок слів у простому реченні.
 - 1.3. Члени речення.
2. Складне речення:
 - 2.1. Виникнення складного речення.
 - 2.2. Основні типи підрядних речень.

Ключові поняття: давньогерманський синтаксис, просте речення, порядок слів у реченні, члени речення, складне речення, типи підрядних речень.

Методичні рекомендації

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в теоретичній частині змістового модуля. Крім того студенти мають ознайомитися з особливостями давньогерманського синтаксису, а саме: просте та складне речення, порядок слів у реченні, типи підрядних речень. Особливу увагу приділити дієприкметниковим зворотам та особливостям вираження й уживання членів речення. Окремим питанням розглянути сполучники давньогерманських мов.

Завдання для самостійної роботи

1. Розв'язати наступні етимологічні задачі: 3.2.5; 3.2.11; 3.2.12; 3.2.13 [2, с. 20 – 21].
2. Законспектувати §3.1. – 3.6 [1, с. 466 – 470].
3. Реферувати наступні теми (за вибором): «Синтаксичні звороти простого речення в давньогерманських мовах»; «Тенденції розвитку простого речення в давньогерманських мовах»; «Походження сполучників у германських мовах»; «Основна синтаксична одиниця у германських та індоєвропейських мовах»; «Про співвідношення синтаксичного та логіко-граматичного на рівні речення».
4. Прочитати та перекласти наступні тексти готською мовою:

Das Ludwigslied
881/882, rheinfränkisch
Rithmus teutonicus de pia memoriae Hluduico
rege filio Hluduici aequae regis

*Einan kuning uueiz ih, Heizsit her Hluduîg,
Ther gemo gode thionôt: Ih uueiz her imos lônôt.
Kind uuarth her faterlôs. Thes uuarth imo sâr buoz:
Holôda inan truhtîn, Magaczogo uuarth her sîn.
Gab her imo dugidi, Fruônisc githigini,
Stuol hier in Vrankôn. Sô brûche her es lango!*

*Thaz gideilder thanne Sâr mit Karlemanne,
Bruoder sînemo, Thia czala uuunniôno.
Sô thaz uuarth al gendiôt, Korôn uuolda sîn god,
Ob her arbeidi Sô iung tholôn mahti.
Lietz her heidine man Obar sêo lîdan,
Thiot Vrancôno Manôn sundiôno.
Sume sâr verlorane, Uuurdun sum erkorane.*

*Haranskara tholôta Ther êr misselebêta.
Ther ther thanne thioob uuas, Ind er thanana ginas,
Nam sîna vaston: Sîdh uuarth her guot man.
Sum uuas luginâri, Sum skâchâri,
Sum fol lôses, Ind er gibuoхта sih thes.*

*Kuning uuas ervirrit, Thaz rîchi al girrit,
Uuas erbolgan Krist: Leidhôr, thes ingald iz.
Thoh erbarmêdes got, Uuisser alla thia nôt:
Hies her Hluduîgan Tharôt sar rîtan:*

*‘Hluduîg, kuning min, Hilph mînan liutin!
Heigun sa Northman Harto biduuungan;
Thanne sprah Hluduîg: Hêrro, sô duon ih,
Dôt ni rette mir iz, Al thaz thû gibiudist.
Thô nam her godes urlub, Huob her gundfanon uf,
Reit her thara in Vrankon Ingagan Northmannon.
GodethancôdunThê sînbeidôdun,
Quâdhunal: ‘fromîn, Sô langobeidônuuirthîn
Thanne sprah lûto Hluduîg ther guoto:
‘Trôstet hiu, gisellion, Mine nôtstallon.*

*Hera santa mih god loh mir selbo gibôd,
Ob hiu rât thûhti, Thaz ih hier loh.*

Her Friderich von Hûsen
um 1150-1190

Minnenot

I

*Wâfenâ, wie hat mich Minne gelâzen!
dû mich betwânc daz ich lie mîn gemüete
ân solhen wân der mich wol mac verwâzen, ez ensî daz ich müeze geniezen ir
güete,
vón der ich bín alsô dícke âne sin.
mich dûhte ein gewin, und wolte diu guote wizzen die nôt diu mir wont in
dem muote.*

II

*Wâfen, waz hábe ich getân sô zunêren
daz mir diu guote niht gruozes engunde?
sús kan si mîr wol daz herze verkêren.
deich in der werlt bezzer wîp iender funde, séht dêst mîn wân. dâ für sô wol
ichz hân. und dienen nochdan mit triuwen der guoten, diu mich dâ bliuwet
vil sêre âne ruoten.*

Her Hartman von Ouwe
um 1170-vor 1220
Überhöhte Minne

I

*Maneger grüezet mich alsô
(der gruoze tuot mich ze mâze frô): ..Hartman, gên wir schouwen ritterlîche
frouwen!"
mac er mich mit gemache lân
und île er zuo den frowen gân!
bî frowen triuwe ich niht vervân, wan daz ich müede vor in stân.*

5. Виконати тестове завдання:

1. Якими частинами мови виражався підмет у давньогерманському простому реченні?

- а) іменником, прикметником, займенником;
- б) іменником, займенником, дієсловом;
- в) іменником, займенником, неособовою формою дієслова;

г) прикметником, іменником, інфінітивом.

2. Визначте, який підхід походження складного речення обстоюють ці вчені:

1) О.С. Мельничук 2) Ж.Одрі 3) О.П.Рифтін 4) Г.С.Кнабе.

а) в індоєвропейській мові-основі не існувало одиниці вищої, ніж просте речення;

б) теорія про «два шляхи розвитку складного речення»;

в) індоєвропейське речення залишалося простим в мові-основі, проте функціонувало як еквівалент складного;

г) складнопідрядні речення сформувалися частково вже в пізньоіндоєвропейській мові-основі.

3. Головною формальною ознакою залежного компоненту складнопідрядного речення є:

а) підрядні сполучники;

б) вживання лексико-морфологічних засобів;

в) використання особливого порядку слів у головному і підрядному реченнях;

г) фіксований порядок розташування зв'язаних між собою речень.

4. Який тип простого речення, за даними Р. Ласса, є панівним у рунічних написах?

а) SVO; б) SOV; в) VSO; г) OSV.

5. Які речення утворюють групу придієслівно-означальних у давніх германських мовах:

а) мети, умовні, причинові, відносні, допустові, питальні, заперечні;

б) комплементарні, питальні, заперечні, умовні, мети, допустові;

в) причинові, заперечні, темпоральні, локативні, умовні, допустові;

г) причинові, заперечені, відносні, локативні, допустові, заперечні.

6. Скільки типів індоєвропейського речення виокремив Ю. Степанов?

а) 6; б) 3; в) 4; г) 2.

7. Складений іменний присудок складався з:

а) дієслова-зв'язки та іменника, прикметника або модального дієслова;

б) дієслова та іменника, прийменника або дієприкметника;

в) дієслова-зв'язки та іменника, прикметника або прислівника;

г) дієслова-зв'язки та іменника, прикметника або дієприкметника.

8. Які типи речень належать до присубстантивно-означальних у давніх германських мовах?

а) релятивні та мети;

в) комплементарні та допустові;

б) релятивні та комплементарні;

- г) причинові та відносні.
9. Визначте панівні моделі порядку слів у більшості сучасних мов:
- а) SVO, OSV, SOV;
 - б) VOS, VSO, SVO;
 - в) SVO, SOV, VSO;
 - г) VSO, SVO, SOV.

Питання для самоперевірки

1. Просте речення у давньогерманських мовах.
2. Особливості вираження й уживання членів речення.
3. Прямий та інвертований порядок слів.
4. Дієприкметникові звороти.
5. Вираження заперечення.
6. Давньогерманське складне речення: його виникнення та розвиток, типи підрядних речень.
7. Сполучники в давньогерманських мовах.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу «Вступ до германського мовознавства» : [посібник] / В.В. Левицький, С.В. Кійко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 264 с.
3. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
4. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

5. Адмони В. Г. Історичний синтаксис німецької мови / Адмони Володимир Григорович. М. : Вища школа, 1963. – 336 с.
6. Гухман М.М. Готский язык : [текст] / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Издательство Петерб. университета, 1958. – 224 с.
7. Жирмунський В. М. Історія німецької мови / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Вища школа, 1965. – 408 с.
8. Жирмунський В. М. Німецька діалектологія / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Наука, 1956. – 368 с.

9. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка. Учебник. Хрестоматия. Словарь. – СПб. : Лань, 2001. – 512 с.
10. Ильин Б.А. История английского языка / Борис Анатальевич Ильин. – М. : Высшая школа, 1968. – 420 с.
11. Матвеева Е.А. История английского языка :[учебное пособие] / Е. А. Матвеева.– М. : Тезаурус, 2006. – 104 с.
12. Arntz H. Handbuch der Runenkunde / Arntz H. – Halle/Saale: Niemeyer, 1944. – 123 S.
13. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch / Lexer M. – Leipzig & VEB Verlag, 1998. – 320 s.

Практичне заняття № 6

Тема: Лексичний склад германських мов.

Мета: ознайомити студентів з основними лексичними явищами германських мов; формувати вміння синтезувати та порівнювати особливості лексичного складу індоєвропейської та сучасних германських мов; формувати лінгвокраїнознавчу компетенцію студентів-германістів.

План

1. Мовна картина світу в давніх германців:
 - 1.1. Міфопоетична модель Всесвіту.
 - 1.2. Людина, люди, народ.
 - 1.3. Шлюб та сім'я.
2. Семантичні зміни в германській лексиці:
 - 2.1. Семантичні закони в германській лексиці.
 - 2.2. Семантичні процеси в лексиці германських мов.

Ключові поняття: лексичний склад германських мов, мовна картина світу, семантичні закони, семантичні зміни, найдавніші запозичення, власні імена, одиниці виміру.

Методичні рекомендації

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в теоретичній частині змістового модуля. Крім того студенти мають ознайомитися з лексикою германських мов, оволодіти вмінням аналізувати та порівнювати лексичний склад давньогерманських та сучасних германських мов. Особливу увагу приділити семантичним

законам та семантичним процесам в лексиці германських мов. Окремим питанням розглянути словотворення прикметників та дієслів.

Завдання для самостійної роботи

1. Розв'язати наступні етимологічні задачі: 3.4.3; 3.4.7; 3.5.3; 3.5.6 [2, с. 25, 28].
2. Законспектувати §4.1. – 4.4 [1, с. 470 – 479].
3. Підготувати реферати на теми (за вибором): «Терміни спорідненості у мовній картині світу давніх германців»; «Тваринний і рослинний світи у давніх германців: їх вплив на свідомість прагерманців»; «Часопростір у міфопоетичній моделі світу давніх германців»; «Табу в лексиці германських мов».
4. Прочитати та перекласти наступні тексти готською мовою:

Walther von der Vogelweide nach 1170-um 1230

Aus den Liedern der Hohen Minne: „Frouwe, vernemt durch got von mir diz mære“

I

*Frouwe, vernemt durch got [von] mir diz mære:
ich bin ein byte und sol iu sagen,
Ir sült wenden einem ritter swære,
der si lange hât getragen.
Daz sol ich iu künden sô:
ob ir in weit fröiden rîchen,
sicherlîchen
des wirt manic herze frô.*

II

*Frouwe, enlât iueh des sô niht verdriezen,
ir engebt im hôhen muot.
Des mugt ir und alle wol geniezen,
den ouch fröide sanfte tuot.
Dâ von wirt sîn sin bereit,
ob ir in ze fröiden bringet,
daz er singet
iuwer êre und werdekeit.*

Psalm 130
Vergleich der Übersetzungen
1517 Martin Luther (1483 - 1546)

1 O Gott, tzu dyr hab ich geschryen von den tyffen,

2 o got, erhore mein geschrey.

Ach das deine oren achtnehmen wolten auff das geschrey meines bittens.

3 Szo du wilt achthaben auff die sunde, O mein got, O gott, wer kan dan besteen?

4 Dan ist doch nur bey dir allein vorgebung, darumb bistu auch allein tzu furchten.

5 Ich hab gottis gewartet, und mein seel hat gewartet, und auff seyn wort hab ich gebeytet [=gewartet].

6 Mein seel die ist tzu gott wartend. Von der morgen wache biß widder zu der morgen wache.

7 Israel der wartet zu gott, dann die barmherzigkeit ist bey gott, und manichfelting ist bey yhm die erloßung.

8 Und er wirt erloßen Israel auß allen seinen sunden.

5. Виконати практичне завдання:

1. Визначте походження германських лексем:

1) гот. *figgrs* ‘палець’;

2) гот. *mena* ‘місяць’;

3) гот. *aiwaggeli* ‘Євангеліє’;

4) гот. *brujo* ‘броня’;

5) гот. *diups* ‘глибокий’;

6) гот. *hairto* ‘серце’;

7) гот. *juggs* ‘молодий’;

8) гот. *raihts* ‘правий, справедливий’;

9) гот. *gabaurfs* ‘народження, рід’;

10) гот. *satjan* ‘саджати’;

11) гот. *faihu* ‘худоба’;

12) гот. *kaurn* ‘зерно’;

13) гот. *qens* ‘жінка, дружина’;

14) гот. *Inna* ‘усередині’;

15) гот. *apaustaulus* ‘апостол’;

16) гот. *osanna* ‘слава’;

17) гот. *barizein* ‘ячмінний’;

18) гот. *ahs* ‘колос’;

19) гот. *hlaifs* ‘хліб’;

20) гот. **þres* ‘три’;

21) гот. *eisarn* ‘залізо’;

- 22) гот. *nahts* ‘ніч’;
- 23) гот. *tuggo* ‘язик’;
- 24) гот. *gairda* ‘пояс’;
- 25) гот. *mats* ‘їжа’;
- 26) гот. *kunþs* ‘відомий’;
- 27) гот. *faskja* ‘пов’язка’;
- 28) гот. *brunna* ‘джерело’;
- 29) гот. *boka* ‘літера, мн. книга’;
- 30) гот. *lekeis* ‘лікар’;
- 31) гот. *aggilus* ‘ангел’;
- 32) гот. *drigkan* ‘пити’;
- 33) гот. *rum* ‘місце, приміщення’;
- 34) гот. *lasjan* ‘навчати’;
- 35) гот. *saggws* ‘пісня’.

(Відповідне походження: а) індоєвропейська лексика; б) германська лексика; в) запозичення з грецької; г) запозичення з латини; д) кельтські запозичення.

6. Перекладіть готські слова та визначте їх відповідники в германських та інших мовах: *fairlvus*, *gawaurki*, *satjan*, *hairda*, *waír*, *ibns*, *þahan*, *dauro*, *stiur*, *halja*, *undar*, *fahan*, *aba*, *skeima*, *wasjan*, *hlaiw*, *juk*.

Питання для самоперевірки

1. Міфопоетична модель Всесвіту в давніх германців.
2. Тріада «Людина-люди-народ» у мовній картині світу германців.
3. Поняття «шлюбу» та «родини» у свідомості давніх германців.
4. Семантичні закони в германській лексиці.
5. Семантичні процеси в лексиці германських мов.
6. Найдавніші запозичення у германську мову.
7. Власні імена.
8. Одиниці виміру у давньогерманській мові.
9. Словотворення у давньогерманській мові.
10. Словотворення прикметників.
11. Словотворення дієслів.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.

2. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу «Вступ до германського мовознавства» : [посібник] / В. В. Левицький, С.В. Кійко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 264 с.
3. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

4. Аракин В. Д. История английского языка / Владимир Дмитриевич Аракин. – М. : Физмалит, 2003. – 213 с.
5. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / Арсеньева М.Г., Белашова С.П., Берков В.П. – М. : ГИС, 2003. – 314 с.
6. Богуславская И.В. История немецкого языка : хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
7. Гухман М.М. Готский язык : [текст] / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Издательство Петерб. университета, 1958. – 224 с.
8. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 1 Развитие языка немецкой народности. – 1955. – 163 с.
9. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 2. Становление немецкого литературного национального языка / М. М. Гухман; АН СССР. Ин-т языкознания. – 1959. – 204 с.
10. Жирмунський В. М. Німецька діалектологія / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л.: Наука, 1956. – 368 с.
11. Hutterer C.J. Die germanischen Sprachen. Ihre Geschichte in Grundzügen / Hutterer C.J. – Budapest: Akademiai KIÖD, 1975. – 543 S.
12. Lehmann W.P. Historical Linguistics / Lehmann W.P. – N.Y., 1973.

ЛЕКЦІЙНИЙ БЛОК

Лекція 1

Тема: Мета, зміст і завдання курсу «Вступ до германістики». Загальна характеристика германських мов. Класифікація сучасних германських мов. Мови «кентум» та «сатем»

План

1. Мета, зміст і завдання курсу «Вступ до германістики».
2. Загальна характеристика германських мов.
3. Класифікація сучасних германських мов; області їхнього розповсюдження. Мови «кентум» та «сатем».

Ключові поняття: орфографія, морфологія, синтаксис, зовнішні й внутрішні закономірності розвитку мови, поняття системних змін у мові, періодизація, мови «кентум» та «сатем».

Методичні рекомендації: У процесі підготовки до лекції студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в посібнику. Крім того, слід звернути особливу увагу на зв'язок англійської та німецької мов з індоєвропейською гілкою мов, на причини мовних змін, на позамовні та внутрішньомовні закономірності розвитку мови, на фонетичні та морфологічні зміни, на зв'язок курсу з іншими науками.

1. Мета, зміст і завдання курсу «Вступ до германістики»

Основна мета курсу «Вступ до германістики» полягає в ознайомленні студентів з характерними рисами групи германських мов у складі іє. мовної сім'ї, з основними етапами розвитку та з відмінними особливостями кожної з германських мов. За своєю проблематикою це один із основних та найширших курсів, що викладаються на філологічних факультетах університетів для студентів-германістів. Курс присвячений історії давніх германців – носіїв племінних германських мов, у якому викладаються відомості про розселення германців на території Європи, про їхні основні племінні угруповання, про виникнення племінних об'єднань та формування перших варварських королівств.

По-друге, викладається історія германської філології, висвітлюються основні положення історично-порівняльного методу, на основі якого були встановлені особливості германських мов, що визначають їхню своєрідність та їхнє відношення до інших груп іє. мов. Спеціальні теми

присвячені характерним особливостям фонологічної системи, граматичного устрою (морфології) та лексики германських мов.

По-третє, пропонується короткий виклад історії кожної з германських мов від перших пам'яток, що дійшли до нас, до сучасного стану, виявляються загальні та особливі закономірності їхнього розвитку, спричинені взаємодією різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів.

2. Загальна характеристика германських мов

У своєму розвитку германські мови пройшли шлях від синтетичної флективної будови до такого стану, що характеризується значною втратою ознак синтетизму й набуттям рис аналітичної аглютинативної будови мови. Однак розвиток в напрямку аналітизму був нерівномірним, так що одні германські мови майже повністю перебудували свою структуру, інші ж у більшому чи меншому ступені зберігають основні параметри синтетичної будови.

Найбільшим ступенем аналітизму характеризуються мови африкаанс і англійська; риси синтетичної будови найбільше зберігають ісландська й німецька мови.

Так, категорія роду, побудована в давніх германських мовах на протиставленні трьох граматичних родів, зберігається в німецькій, ідиш, норвезькій, ісландській, фарерській; двородова система, що виникла в результаті злиття чоловічого й жіночого роду, характерна для датської, шведської, нідерландської й фризької мов; умові африкаанс і в англійській мові протиставлення іменників за родом зникло.

Категорія відмінка також по-різному представлена в сучасних германських мовах. Чотири відмінки зберігають німецька, ісландська, фарерська мови; три відмінки зафіксовано в ідиш; в інших германських мовах (англійська, датська, шведська, норвезька, нідерландська, фризька) загальний відмінок протиставляється присвійному (генітиву).

Дієслово в германських мовах має категорію часу, стану, способу; категорія особи й числа в системі дієслова представлена нерівномірно. Основною відмінністю германських мов є протиставлення сильних і слабких дієслів. В утворенні форм дієслова широко використовується аблаут (тобто внутрішня флексія) і службові слова.

Фонологічні системи германських мов включають у свій склад голосні (монофтонги й дифтонги) і приголосні. Голосні протиставляються за ознаками довгота/короткість, відкритість/закритість і лабіалізація. Найбільш чітко протиставлення відкритих і закритих голосних представлено в німецькій мові. Лабіалізація, тобто участь губ, широко використовується в німецькій, датській, норвезькій, шведській; у

меншому ступені – в англійській, ісландській, і майже не використовується в ідиш.

Наголос у германських мовах – динамічний, як правило, фіксований (закріплений за першим складом слова). У деяких мовах (шведській, норвезькій) динамічний наголос існує поряд з тонічним.

Спеціальні статистичні дослідження типологічної подібності та типологічних особливостей індоєвропейських та інших мов показали, що між слов'янськими та германськими мовами спостерігається високий ступінь подібності на всіх ознакових рівнях. Разом з тим германські мови протиставлені слов'янським перш за все за ознаками [артикль] – [вид]. Для слов'янських мов характерною є також ознака [дієприкметник], для германських – ознаки [перфект], [умовний спосіб], та [майбутнє-у-минулому].

3. Класифікація сучасних германських мов та області їхнього розповсюдження. Мови «кентум» та «сатем»

У світі існує близько 6 909 мов. Якщо до цієї цифри додати 250 мертвих, то загальна кількість мов, відомих людству, сягає 7 159. За ознакою спільного походження від мови-основи, їх групують у мовні сім'ї (індоєвропейська, семіто-хамітська, фінно-угорська, урало-алтайська, малазійсько-полінезійська, баскська тощо). Мовні сім'ї, у свою чергу, поділяються на групи.

Індоєвропейська мовна сім'я є однією з найбільших у світі. Для неї використовували також такі назви як «арійська», «індогерманська», проте більш поширеним став термін «індоєвропейська сім'я», оскільки це відповідає її географічній протяжності. Спільним предком усіх мов, що належать до цієї сім'ї, є протоіндоєвропейська (спільноіндоєвропейська) мова-основа, якою спілкувалися 5–6 тис. років до н.е. Розпад мовної єдності, в результаті якого виникла індоєвропейська сім'я споріднених мов, відбувся приблизно за тисячу років до н.е. Спільна мова, з якої виникли споріднені мови, отримала назву «мови-основи» або «прамови». Найчастіше це гіпотетично реконструйована мовна модель, система наукових фактів, отриманих за допомогою порівняльно-історичного методу.

Питання про «прабатьківщину індоєвропейців» є доволі дискусійним. Одні припускають, що це степи західної Азії, інші називають Балкани (В.І. Георгієв, І.М. Д'яконов), центральну Європу, причорноморські та прикаспійські степи (О. Шрадер, О. Бремер), північну Європу, область між середньою Волгою і Південним Уралом (М. Гімбутас), Малу Азію (Т.В. Гамкрелідзе, В.В. Іванов). Переважна більшість вчених визнає, що індоєвропейська спільність племен і

народностей розвивалася в умовах численних міграцій по значній території Євразійського континенту, від п-ва Індостан до Британії. Відповідно до географічного положення, індоєвропейські мови поділяють на групи, основними з яких є: індійська або індоарійська, іранська, хеттолувійська або анатолійська, італійська, романська, кельтська, германська, балтійська, слов'янська, тохарська, а також вірменська мова, грецька мова, албанська мова.

Окрім того, збереглися фрагментарні пам'ятки низки індоєвропейських мов, поширених у давні часи, які згодом зникли: фригійська, фракійська, іллірійська, венетська та ін. Схематичний розподіл мов, що входять до складу індоєвропейської сім'ї, представлений на *рисунку*. Найдавніші писемні пам'ятки індоєвропейських мов, що дійшли до нас (IV ст.) свідчать, що індоєвропейська прामова мала досить виразне діалектне членування. Діалекти спільноіндоєвропейської мови різнилися між собою на фонетичному, граматичному та лексичному рівнях. Основні дві групи діалектів класифікують як групи кентум (*centum*) і сатем (*satem*), відповідно до розвитку в окремій індоєвропейській мові велярного вибухового (проривного) приголосного *[k]. У доісторичний період для мов кентум (хетські, кельтські, германські, італійські, грецькі та тохарські) *[k] зберігся в ініціальній позиції певних слів, як от латинське *centum* «сто». Для мов сатем (албанська, вірменська, балтійські, слов'янські, індійські, іранські) *[k] став свистячим (палатальним або альвеолярним) як в авестійській *satem* «сто». Лінія розподілу, що простягнулася від Скандинавії до Греції, відділяє сатем або східну групу від кентум або західної групи, за виключенням тохарської, яка є мовою кентум на території сатем.

Германські мови належать до мов кентум, проте певні морфологічні особливості зближують їх зі слов'янськими та балтійськими (сатем). Провівши статистичний аналіз, В.В. Левицький визначив, що германські мови виявляють подібність свого лексичного складу з грецькою, латинською та індоіранськими мовами. Найбільша подібність лексичного складу властива германським, балтійським та слов'янським мовам. Зіставивши частоту вживаності слів у Біблії, В. Манчак дійшов висновку, що германські мови споріднені насамперед зі слов'янськими, потім з італійськими й балтійськими і лише після цього, з іншими індоєвропейськими мовами. Ці дані узгоджуються з висновками, зробленими багатьма визначними мовознавцями XIX–XX ст. (А. Шлейхером, В. Порцігом, В.І. Георгієвим, А.В. Десницькою, Т.В. Гармкелідзе, В.В. Івановим та ін.)

Термін **індоєвропейські мови** (англ. *Indo-European languages*) був уперше запроваджений англійським дослідником Томасом Юнгом в 1813 році. У німецькомовній літературі частіше використовується термін **індогерманські мови** (нім. *indogermanische Sprachen*). Іноді раніше індоєвропейські мови називалися «арійськими», проте зараз цим терміном називається підсім'я індоєвропейських мов, що включає нуристанську гілку та індоіранські мови.

Отже, як вже було зазначено вище, індоєвропейські мови утворюють одну з найбільших мовних сімей у світі. Індоєвропейська сім'я поділяється на групи (мовні гілки), до яких сучасна лінгвістика зараховує *індійську, іранську, балтійську, слов'янську, кельтську, германську, італьську* групи. Крім того, до індоєвропейських мов належать *албанська, вірменська, грецька*, а також цілий ряд мертвих мов чи навіть мовних груп: *анатолійські (хетська та ін.), тохарські (т. зв. тохарська А і В), фракійська (фрако-дакійська), венетська* тощо. Таким чином, *германські мови* – це одна з груп індоєвропейської мовної сім'ї.

Розглянемо більш детально кожен з мовних сімей.

Існує **7 груп живих індоєвропейських мов і 3 окремі мови**, до яких належать також відомі з історії близькоспоріднені з ними мертві мови, що були попередніми етапами розвитку сучасних мов або належали до відповідних груп як самостійні мови.

Найбільшу групу живих індоєвропейських мов становлять індійські мови – 96, якими розмовляє понад 770 млн. чол. До них належать мови гінді та урду (2 різновиди єдиної літературної мови в Індії і Пакистані), бенгалі, панджабі, маратхі, гуджараті, орія, ассамі, синдхі, циганська та ін., а також мертві мови – ведійська і санскрит, на яких збереглося багато письмових пам'яток.

До групи іранських мов належать живі мови –перська, таджицька, дарі (фарсі, кабулі), афганська (пушту), осетинська, ягнобська, курдська, белуджська, таліська, ряд памирських мов та ін. (всього 81 млн. носіїв) і мертві мови – давньоперська, авестійська, пехлеві, мідійська, парфянська, согдійська, хорезмійська, скіфська, аланська, сакська (хотанська). На підставі ряду спільних структур, ознак іранські мови об'єднуються з індійськими в індоіранські мови: є припущення щодо їхнього походження від колишньої мовної єдності.

Слов'янська група мов поділяється на 3 підгрупи (понад 290 млн. носіїв): східну (українська, російська, білоруська; див. Східнослов'янські мови), західну (польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька) і південну (болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська); до західної підгрупи належала також полабська мова, яка зникла на початку XVIII ст.

Група **балтійських мов** складається з живих мов – литовської і латиської (4,3 млн. чол.) і мертвих – пруської, ятвязької, куршської та ін. З огляду на особливу структурну близькість балтійських мов до слов'янських припускається існування у минулому якогось виду балто-слов'янської мовної спільності (прамови, походження від близьких індоєвропейських діалектів, тривалого контактування).

До групи **германських мов** (бл. 550 млн. носіїв) належать живі мови: англійська – друга (після китайської) за поширеністю у світі, німецька, нідерландська, фризська, люксембурзька, африкаанс, їдиш, шведська, данська, норвезька, ісландська, фарерська і мертві -готська, бургундська, вандальська, гепідська, герульська.

Усі германські мови поділяються на три підгрупи: *західну, північну і східну*. До західногерманських мов належать *англійська, німецька, нідерландська (голландська)* разом із *фламандською* (остання поширена на території Бельгії), *фризська, їдиш, африкаанс* (бурська). Деякі мовознавці розглядають як окрему літературну мову *люксембурзьку (летцебурзьку)*, яка сформувалась на основі одного з діалектів німецької. Північну підгрупу, яку ще по-іншому називають *скандинавською*, складають: *датська, шведська* (східноскандинавські мови); *норвезька, ісландська, фарерська* (західноскандинавські мови). Щодо східногерманських мов, то усі вони (до них належали *готська, вандальська, бургундська, гепідська* та ін.) вимерли.

Готська мова займає особливе місце серед германських та інших давніх індоєвропейських мов, адже її писемні пам'ятки датуються ще IV століттям нашої ери; вона зберегла значну кількість архаїчних форм, характерних для прагерманської мови. Тексти готською мовою є уривками

з Нового Завіту (а також деякі інші, дрібніші пам'ятки), переклад якого був блискуче зроблений готським єпископом Вульфілою (Ульфілою), коли готи жили в Мезії – на Балканському півострові (приблизно там, де тепер знаходиться Болгарія) і підтримували зв'язки з Візантією, від якої, як і слов'яни, прийняли християнство, а разом з ним – і писемність. На відміну від інших давніх германських мов, мова Вульфіліанського Нового Завіту добре опрацьована і не має якихось особливих діалектних відмінностей, що характерні, наприклад, для давньоверхньонімецької чи давньоанглійської мов.

До інших давніх германських мов, окрім готської, належать:

1) *давньоанглійська* (англосаксонська), засвідчена писемними пам'ятками з VII століття нашої ери. Найбільш важливим діалектом давньоанглійської мови є уессекський (західносаксонський) вплив, поширення якого посилювалося політичним пануванням Уессексу;

2) *давньоверхньонімецька*, якою умовно позначають сукупність давніх південнонімецьких діалектів (писемність з VIII століття нашої ери);

3) *давньосаксонська* (або давньонижньонімецька; писемність з IX-го століття); на її основі утворилися нижньонімецькі діалекти;

4) *давньофризька* (писемність з XIV століття);

5) *давньоісландська* – мова оригінальних писемних пам'яток XII-XIV століть, що виникли в Ісландії, колонізованій вихідцями з Норвегії в IX-X століттях. Давньоісландська мова, як і готська, відіграє особливо важливу роль у компаративістиці, тому що в ній яскраво представлена давньогерманська лексика, а пам'ятки давньоісландської поезії найбільш повно відбивають германську міфологію.

Тексти цими мовами виступають основним джерелом свідчень про фонетичну, граматичну і лексичну системи давніх германських мов.

Романська група мов (576 млн. чол.) представлена живими мовами – французькою, провансальською (окситанською), італійською, сардинською (сардською), іспанською, каталанською, португальською, румунською (мова румунів і молдован), аромунською, ретороманською, рядом креольських мов. Усі романські мови розвинулися на основі латинської мови, літературна форма якої відома тепер за численними писемними пам'ятками і застосовується досі як мова католицької літургії та (обмежено) як міжнародна мова науки. Латинська мова разом з мертвими мовами оскською й умбрською утворювали групу італійських мов.

Кельтська група мов складається з малопоширених живих мов – ірландської, гельської (шотландської), валлійської, бретонської і мертвих – менської, корнської, кельтіберської, лепонтійської, галльської.

У минулому кельтські мови були поширені на великій території Європи – від нинішньої Великобританії до Карпат і Балкан. У структурі кельтських мов є ряд спільних ознак з італьськими мовами, з якими їх звичайно об'єднують у загальнішу італо-кельтську групу.

Грецька мова (12,2 млн. людей) посідає серед індоєвропейських мов окреме місце на рівні мовної групи. В її історії виділяються давньогрецький (давньогрецька мова) і середньогрецький (візантійський) періоди.

Албанська мова (4,9 млн. чол.) генетично пов'язана з мертвими іллірійською та мессапською мовами.

Вірменська мова (понад 6 млн. чол.) вважається наступницею колишньої мови хайаса-арменів у складі держави Урарту.

Численними писемними пам'ятками представлені дві групи повністю вимерлих індоєвропейських мов – анатолійська, або хетсько-лувійська (мови хетська клинописна, або неситська, лувійська клинописна, палайська, ієрогліфічна хетська, лідійська, лікійська, карійська, сидетська, пісидійська) і тохарська (мови тохарська А, або карашарська, чи турфанська, і тохарська В, або кучанська). Менше відомостей збереглося про інші мертві індоєвропейські мови – фригійську, фракійську, іллірійську, мессапську, венетську.

Отже, сучасні германські мови є найпоширенішими мовами у світі, хоча за кількістю мовців вони посідають не перше місце.

У розвитку більшості германських мов спостерігається тенденція до втрати рис синтетичної будови й набуття ознак аналітизму.

Багато країн, у яких використовуються германські мови, є багатомовними або двомовними. Тому досвід, накопичений у цих країнах в області мовної політики і мовного будівництва, заслуговує ретельного вивчення.

Більшість сучасних германських мов має давно сформовану літературну норму (англійська, нідерландська у Нідерландах, датська, шведська, ісландська). Літературна норма німецької мови склалася відносно недавно, що пояснюється тривалою політичною й економічною роздробленістю Німеччини. У силу ряду причин не завершилося утворення стійких норм норвезької, фарерської й деяких інших германських мов.

**Коротка характеристика германських мов
(англійська, німецька, нідерландська)**

	англійська	німецька	нідерландська
кількість мовців	320-470 млн.	100 млн.	22 млн.
ареал поширення	Велика Британія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, країни Азії й Африки	ФРН, Австрія, Швейцарія, Люксембург, країни східної Європи й Південної Америки	Нідерланди, Бельгія, Суринам, острови Карибського басейну
початок писемної традиції	VII ст.	VIII ст.	XI ст.
періодизація історії мови	Давньоанглійський (V-VII -XI ст.); сереньоанглійський (XI-XV ст.); новоанглійський (з XVI ст.)	Давньоверхньо-німецький (VIII-XI ст.); середньоверхньо-німецький (XII-XV ст.); нововерхньо-німецький (з XVI ст.)	давньонідерландський (IX-XI ст.); середньонідерландський (XII-XV ст.); новонідерландський (з XVI ст.)
літературна мова	на основі лондонського діалекту	на основі східно-середньонімецьких діалектів	з'єднання фламандсько-брабантських і голландських традицій
на основі яких племінних діалектів або мови виникла дана мова	інгвеонські діалекти	інгвеонські, іствеонські, гермінонські діалекти	інгвеонські, іствеонські діалекти
нормалізатори мови, класики літератури	Дж. Чосер (XIV ст.), В. Шекспір	М. Лютер (XVI ст.), Лессінг, Й. В. Гете, Ф. Шіллер	И. ван Вондел, П. К. Хофт, Г. А. Бредеро, К. Хьойгенс та ін.
регіональні варіанти й діалекти	варіанти: британський, американський, канадський, австралійський; діалекти: шотландський, північні, центральні, південні	варіанти: австрійський, швейцарський; діалекти: верхньонімецькі й нижньонімецькі	варіанти: фламандський; діалекти: північно-центральні, південно-центральні, північно-західні, південно-західні
кількість фонем	21 голосна й 24 приголосних	19 голосних і 21 приголосна	16 голосних і 20 приголосних
категорія роду іменника	у системі іменника відсутній	3 роди	2 роди (загальний і середній)
категорія відмінка	2 відмінки – загальний і присвійний	4 відмінки	2 відмінки – загальний і присвійний
запозичення	близько 70 % лексики – запозичення із французької, скандинавських та ін. мов	латинські, французькі й ін.	латинські, французькі й ін.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
3. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

4. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / Арсеньева М.Г., Белашова С.П., Берков В.П. – М. : ГИС, 2003. – 314 с.
5. Жирмунский В.М. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков / Виктор Максимович Жирмунский. – М., 1964. – 272 с.
6. Жирмунський В. М. Вступ до порівняльно-історичного вивчення германських мов / Віктор Максимович Жирмунський. М. – Л. : Наука, 1964. – 316 с.
7. Ушакова Ю.В., Быкова О.И. Введение в германскую филологию / Ушакова Ю.В., Быкова О.И. – Воронеж: ВГУ, 1979. – 82 с.
8. Хлебникова И. Б. Введение в германскую филологию и историю языка / Ирина Борисовна Хлебникова. – Калинин, 1975. – 184 с.
9. Behaghel O. Die deutsche Sprache / Behaghel O.. – Halle (Saale), 1954.
10. Braun F. Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen / Braun F. –Berlin, Stuttgart, Leipzig: Kohlhammer, 1922. – 91 S.
11. Hamant P. Einführung in das Germanische / Hamant P. – Tübingen: Max Niemeyer, 1981. – 224 S.
12. Hutterer C.J. Die germanischen Sprachen. Ihre Geschichte in Grundzügen / Hutterer C.J. – Budapest: Akademiai KIÖD, 1975. – 543 S.
13. Lehmann W.P. Historical Linguistics / Lehmann W.P. – N.Y., 1973.

Лекція 2

Тема: Германські мови та їх місце серед інших індоєвропейських мов. Індоєвропейська прамова. Порівняльно-історичний метод.

План

1. Германські мови та їх місце серед інших індоєвропейських мов.
2. Порівняльно-історичний метод:
 - 1.1. Виникнення порівняльно-історичного методу.
 - 1.2. Подальший розвиток порівняльно-історичного методу (ПІМ).
2. Індоєвропейська прамова.

Ключові поняття: порівняльно-історичний метод, мовна типологія, індоєвропейська прамова, семантичний синкретизм, прагерманська мова, діалекти.

Методичні рекомендації: У процесі підготовки до лекції студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в лекції. Студенти повинні звернути увагу на виникнення порівняльно-історичного методу та його подальший розвиток; звернути увагу на мовну типологію германських мов. Крім того, студенти повинні вивчити причини семантичних змін та поняття «семантичного синкретизму»; розглянути лексику германських мов та індоєвропейську прамову.

1. Германські мови та їх місце серед інших індоєвропейських мов

Протягом тривалого розвитку після розпаду прамови, що мала високорозвинену структуру синтетичного типу, індоєвропейські мови зазнали значної структурної диференціації – від синтетизму (найкраще збереженого в балтійських і слов'янських мовах) до аналітизму (найбільше розвиненого в африкаанс), від фузійності багатьох давніх індоєвропейських мов до аглютинації у нових індійських та іранських мовах. Істотні відмінності з'явилися також у фонетиці індоєвропейських мов. Існує думка (зокрема, докладно обґрунтована російським мовознавцем В. Іллічем-Світичем) про належність індоєвропейських мов разом з афразійськими, уральськими, алтайськими, дравідськими і картвельськими до ширшої «надсім'ї» т. з. ностратичних мов.

У науці ведуться спроби встановити тісніші зв'язки спорідненості між тими чи іншими групами індоєвропейських мов. Подібні зв'язки можуть бути виявлені лише з врахуванням фонетичних, морфологічних і лексичних критеріїв. Певні мовні факти дають підставу вважати, що

германські мови (разом з італійськими, кельтськими, грецькою й венетською) належать до західного ареалу індоєвропейських мов (так звані *мови-centum*). Однак інші, морфологічні, особливості германських мов (напр., закінчення дав. відм. мн. **-m-**) зближують їх зі слов'янськими і балтійськими мовами, що разом з індоіранськими вважаються східною гілкою індоєвропейської сім'ї мов (так звані *мови-satem*).

Почасти зв'язок між окремими групами індоєвропейських мов установлюють за допомогою лексичних ізоглос, тобто на основі спільності лексичного матеріалу. А.Л. Кребер і К.Д. Кретьєн (1937) спробували визначити ступінь подібності між окремими індоєвропейськими мовними групами за допомогою статистичних методів (досліджено 30 фонетичних і 44 морфологічних ізоглоси). Обчисливши попарний коефіцієнт подібності між індоєвропейськими мовними групами, вони дійшли висновку, що германська прмова найближче стоїть до балтійської та італійської гілки, а вже потім – до слов'янської та кельтської. Проведений Левицьким В.В. статистичний аналіз (досліджувалися спільні кореневі морфеми) показав, що германські мови виявляють подібність свого лексичного складу з грецькою мовою, латинською та індоіранськими мовами. Однак найбільша подібність лексичного складу властива германським, балтійським та слов'янським мовам.

Ці дані добре узгоджуються з висновками, зробленими багатьма визначними мовознавцями XIX і XX століть (А. Шлейхером, В. Порцігом, В. Георгієвим, А. Десницькою, Т. Гамкрелідзе і В'яч. Вс. Івановим та ін.) на підставі лінгвістичних свідчень найдавнішої взаємодії між германськими, балтійськими і слов'янськими мовами. Ці свідчення дозволяють висунути гіпотезу про існування північноіндоєвропейської мовної спільності (на противагу східній та західній, на чому вже наголошувалося вище), до якої належали германські і балто-слов'янські діалекти.

Найдавніші контакти між германськими і балто-слов'янськими мовами В. Порціг відносить до початку другого тисячоліття до нашої ери. У безпосередній близькості від цих мов знаходилася, очевидно, й тохарська мова. Щодо співвідношення германської, італійської й кельтської, то, слідом за В. Порцігом, можна припустити, що споконвічні ареали італійських мов знаходилися між ареалами поширення кельтської й германської. Кельтська й германська вступили у взаємодію лише після того, як італійці переселилися на Апеннінський півострів. Зрозуміло, що подібні висновки, базовані на ретельно й детально проаналізованому

мовному матеріалі, все ж мають гіпотетичний характер, а тому є предметом постійних наукових дискусій.

2. Порівняльно-історичний метод

2.1. Виникнення порівняльно-історичного методу

Споріднення германських мов одна з одною, а також з іншими індоєвропейськими мовами встановлюється за допомогою спеціальних методів дослідження, сукупність яких отримала назву **«порівняльно-історичний метод»**. Цей метод виник у Німеччині на початку XIX ст.

Отже, **порівняльно-історичний метод** – сукупність спеціальних процедур дослідження, спрямованих на встановлення спорідненості мов та закономірностей їх розвитку шляхом їхнього порівняння на різних історичних етапах. Підґрунтям до зародження цього методу була поява в XVI–XVII ст. перших граматик рідних мов. Основними лексикографічними працями XVI–XVIII ст. є словники «важких» слів в Англії (XVI ст.), тлумачний словник С.Джонсона (1755 р.), етимологічний словник нідерландської мови Кіліана (1599 р.), тлумачний словник німецької мови, укладений К.Штилером (1691 р.), багатотомний словник І.Аделунга (1774-1786 рр.), словник шведської мови Е. Шродеруса, «свеогетський словник» Х. Спегеля. В Данії створений, але не опублікований тлумачний словник датської мови М. Мота. Вивчення окремих германських мов призвело до усвідомлення їх подібності. Так, наприкінці XVII ст. англієць Дж. Хікс видає порівняльну граматику готської, англосаксонської та франксько-німецької.

Відкриття англійським сходознавцем В. Джоунзом у 1786 році санскриту наблизило мовознавців до створення порівняльно-історичного методу. Наголошувалося на близькості мов, яка могла виникнути тільки в результаті їх походження зі спільного джерела. Про це писав також наприкінці XVIII ст. Ф. Шлегель у праці «Про мову і мудрість індійців». Відмічалися подібні риси в морфології санскриту, латинської, грецької, перської та германських мов, проте вони не отримали систематизації та наукового обґрунтування. Лише в XIX ст. з виникненням порівняльно-історичного методу, в якому порівняння стало засобом, а історичний підхід до мови – головним принципом дослідження, були пояснені відповідності індоєвропейських мов та відтворено процес їх розвитку. Виникнення порівняльно-історичного мовознавства пов'язано з іменами німецьких лінгвістів Ф. Боппа, Я. Грімма, датського мовознавця Р.Раска та російського дослідника О.Х. Востокова.

У 1816 Ф. Боппом уперше була описана система дієвідміни санскриту в порівнянні з грецькою, латиною, перською та германськими мовами, та доведено спільність їх походження. У праці «Дослідження

походження давньопівнічної або ісландської мови» Р. Раск довів спорідненість германських мов, а також провів паралелі між ними та іншими індоєвропейськими мовами. Велика роль у розробці порівняльно-історичного методу належить Я.Грімму, який, описуючи граматику німецької мови, у виданні «Німецької граматики» (*Deutsche Grammatik*) використав метод порівняння з іншими германськими мовами. Заслугою О.Х. Востокова стало відкриття генетичної спорідненості слов'янських мов («Рассуждения о славянском языке, служащие введением к грамматическому языку, составляемой по древнейшим оного письменным памятникам»). У другій половині ХІХ ст. стрімкого розвитку в порівняльно-історичному мовознавстві набули славістика, балтистика, романістика, іраністика, кельтологія, індологія, семітологія. Особливим етапом удосконалення порівняльно-історичного методу був молодограматичний (Г. Пауль, І. Шмідт, К. Бругман, Б. Дельбрюк, А.Норен, Г. Остхоф) – ІІ пол. ХІХ ст.–І пол. ХХ ст. Увагу сфокусували на вивченні конкретних фонетичних, граматичних і лексичних явищ. Була висунута теза, що всі фонетичні зміни відбуваються відповідно до законів, що не знають виключення, а якщо девіації спостерігаються, то вони викликані дією іншого закону. Щоб пояснити виключення з правил, молодограматика звернулися до принципу аналогії, який був викладений у книзі Г. Пауля «Принципи історії мови». У 1871 р. Б. Дельбрюк випускає збірку «Синтаксичні дослідження», а Бреаль у 1897 р. – «Досвід семантики». У 1879 р. вийшла праця Ф. де Соссюра «Мемуар про первинну систему голосних в індоєвропейських мовах». З нових позицій написана праця А. Мейє (1916) «Основні особливості германської групи мов», у якій він намагався реконструювати реальну динаміку мовного розвитку і показати особливості германських мов.

2.2. Подальший розвиток порівняльно-історичного методу (ПІМ)

У подальших розробках порівняльно-історичний метод ґрунтується на дослідженні синтаксису та семантики, теорії номінації, діалектології (Г. Шухардт, Р. Мерингер, Ж. Жильєрон, М. Бартолі, М. Марр). Починаючи з 20-х рр. ХХ ст. нові методики порівняльно-історичного методу спираються на структурні, ареальні, типологічні, статистичні методи, метод глотохронології (М. Сводеш). Розпад індоєвропейської мовної сім'ї вивчається за допомогою комплексного методу системно-типологічної реконструкції (Т.В. Гамкрелідзе, В.В. Іванов). У першій половині ХХ ст. широкого розвитку набули уральське мовознавство, тюркологія, монголістика. Коло мов, що підлягають порівняльно-історичному дослідженню, постійно розширюється (тунгусо-маньчжурські, китайсько-тибетські, австронезійські, семіто-хамітські

мови Африки, мови банту тощо).

Розвиваються дослідження далекої спорідненості мов (ностратичні мови). Прийомами порівняльно-історичного методу є наступні:

а) *Доведення спорідненості мовних фактів.* Так, наприклад, порівнявши дані низки індоєвропейських мов, Я.Грімм сформулював закон першого пересуву приголосних, який встановлює відповідність і.-є.**dh* // герм.**ð* (пор. також. гот. *d*, днн.-англ. *d*). Проте *dh* був зафіксований лише в санскриті, в інших мовах йому відповідають такі звуки як: скр. *dh*, грец. *th*, лат. *f*, *b*, *d*, ірл. *d*, лит. *d*, ст.-слов. *ð*. Оскільки такі відповідності повторюються систематично в низці мов, вони є закономірними рефlekсами**dh* у цих мовах. Наприклад: санскр., *mádhyā*, грец. *μεσος*, лат. *medius*, ірл. *Mide* ‘середній’, ст.-слов. *межа* ‘межа’, гот. *midjis*, днн.-англ. *middel*, днн.-сакс. *mididi* ‘середина’.

б) *Зовнішня або внутрішня реконструкція:* (відновлення) певної гіпотетичної форми, до якої зводять усі реально існуючі, зафіксовані в писемних пам’ятках форми. Реконструйовану форму називають *архетипом*. У лінгвістичних роботах його позначають зірочкою (*). Прикладом реконструкції є германський архетип**-az* (закінчення форми однини називного відмінка іменника чоловічого роду). Така реконструкція ґрунтується на існуванні в мові скандинавських рунічних надписів форми **dagaR**. Оскільки відомо, що в скандинавських мовах **R** розвинулося з **z** (див. закон ротацізму), було відновлено зазначений архетип.

в) *Встановлення відносної хронології.* Свідченням цього є встановлення періоду, коли в германських мовах завершилися фонетичні процеси, пов’язані зі зміною проривними приголосними в германських мовах типу артикуляції, відомі як перший пересув приголосних (кін. V – поч. VI ст.).

г) *Визначення ареалу мовних явищ.* Кожне мовне явище має свої межі поширення, тому встановлення ареалу розповсюдження мовних ознак є одним з головних завдань порівняльно-історичного мовознавства (під *ареалом* розуміють територію розповсюдження спільних фонетичних, граматичних і лексичних ознак, виявлених за допомогою методики ізоглос). Наприклад, лексичні ізоглоси в межах західногерманського ареалу свідчать про тісні зв’язки між мовами цієї групи (близько 60 одиниць): днн.-англ. *sniht*, днн.-в.-нім. *kneht*, днн.-фр. *knecht*, днн.-сакс. *Kneht* ‘слуга’.

Отже, використання порівняльно-історичного методу не обмежується лише пошуками і фіксацією фонетичних (чи граматичних) закономірностей. Порівняльно-історичний аналіз містить у собі реконструкцію відносної чи абсолютної хронології фонетичних змін і

завершується відновленням (реконструкцією) певної гіпотетичної форми, до якої можна звести усі виявлені, тобто реально існуючі й зафіксовані в пам'ятках, форми слів.

3. *Індоєвропейська прмова*

За допомогою порівняльно-історичного методу вдалося реконструювати основні риси фонетичної і граматичної будови певної гіпотетичної мови, що отримала назву **індоєвропейська прмова** (нім. Ursprache (оскільки порівняльно-історичне мовознавство виникло й успішно розвивалося в Німеччині, більшість термінів, що використовуються сучасною компаративістикою, запозичено (безпосередньо, як, наприклад, «аблаут», або у вигляді кальок, як, наприклад, «мова-основа») з німецької мови)), (у німецькій мовознавчій літературі використовується термін indogermanisch «індогерманський»). В англійській літературі користуються терміном indo-european або **мова-основа** (нім. Gmndsprache). Припускають, що діалектами цієї мови розмовляли різні групи племен, які розселилися на великій території Європи й Азії. У науці висловлювалося кілька гіпотез про первісне розселення індоєвропейців, тобто тієї території, де сформувалася індоєвропейська прмова. Такі території прийнято називати **прабатьківщиною** (нім. Urheimat).

Тепер, спираючись на дані мовознавства, археології та інших наук (наприклад, палеонтології), учені називають три основні регіони можливого первісного розселення індоєвропейців: Балкани, Мала Азія й область між середньою Волгою і Південним Уралом. Вірогідність цих гіпотез значною мірою залежить від того, наскільки кожна з них відповідає трьом незаперечним фактам: використанню індоєвропейцями бронзи, коней і колісниць. При цьому необхідно зважати на те, що сучасною наукою встановлено, що кінь був приручений у степах Причорномор'я ще в V тис. до нашої ери, бронза вироблялася на Кавказі, а колесо спочатку винайшли в Північній Месопотамії. Тому найбільш вірогідною вважається гіпотеза, яка наполегливо відстоюється у працях американської дослідниці М. Гімбутас, яка пов'язує індоєвропейські племена з носіями так званої «курганної культури» (носії цієї культури споруджували над могилами своїх видатних одноплемінників кургани). Прабатьківщиною індоєвропейців М. Гімбутас вважає територію між Волгою й Уралом, тобто – на північ від Кавказу. За оцінками фахівців гіпотеза М. Гімбутас добре узгоджується з трьома компонентами індоєвропейської культури (бронза, кінь, колісний транспорт).

Друга гіпотеза («Мала Азія») відстоюється двома мовознавцями – Т. Гамкрелідзе і В'яч. Вс. Івановим. Свої висновки вони обґрунтовують

тим, що в індоєвропейській мові-основі є досить велика кількість запозичень із семітських мов (отже, індоєвропейці повинні були жити в безпосередній близькості від семітських народів), а реконструйована вченими фонетична система індоєвропейської мови виявляє типологічну подібність з фонетичною системою картвельських мов. Звідси випливає, що прабатьківщину індоєвропейців варто шукати на південь від Кавказу, тобто в області Верхньої Месопотамії.

Нарешті, третя гіпотеза («Балкани») у найповнішому вигляді представлена у працях болгарина В.І.Георгієва і росіянина І.М.Дьяконова. Вона вважається менш вірогідною, ніж перші дві. Перевага все ж надається гіпотезі М. Гімбутас.

Інші гіпотези щодо прабатьківщини індоєвропейців викладено у працях Юрія Мосенкіса (2001), Валентина Таранця (2004) Юрія Шилова (2002).

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
3. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

4. Аракин В. Д. История английского языка / Владимир Дмитриевич Аракин. – М. : Физмалит, 2003. – 213 с.
5. Богуславская И.В. История немецкого языка : хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
6. Жирмунський В. М. Історія німецької мови / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л.: Вища школа, 1965. – 408 с.
7. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка : [Учебник. Хрестоматия. Словарь] / Иванова И.П., Чахоян Л.П. – СПб. : Лань, 2001. – 512 с.
8. Москальская О. И. История немецкой мови (німецькою мовою) / Ольга Іванівна Москальская. – М., 2005. – 275 с.
9. Braun F. Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen / Braun F. – Berlin, Stuttgart, Leipzig: Kohlhammer, 1922. – 91 S.

10. Breyne R. Lehrbuch des Afrikaans für den Schul- und Selbstunterricht / Breyne R. – München: Pohl, 1956. – 239 S.
11. Burges M.P. Teach yourself Afrikaans / Burges M.P. – London: The English university press, 1957. – 245 p.
12. Frings Th. Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache / Frings Th. – Halle (Saale), 1950.
13. Hamant P. Einführung in das Germanische / Hamant P. – Tübingen: Max Niemeyer, 1981. – 224 S.

Лекція 3

Тема: Історія германської філології: утворення германських держав та виникнення германських мов. Готи, вандали, бургунди, франки, інгвеони.

План

1. Утворення германських держав та виникнення германських мов.
2. Загальногерманський період. Давньогерманські племена й діалекти: *готи, вандали, бургунди, франки, інгвеони.*
3. Скандинавські племена та народності.

Ключові поняття: германські народності, германські племена, германські держави, готи, вандали, бургунди, франки, інгвеони.

Методичні рекомендації: У процесі підготовки до лекції студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в лекції. Крім того, студенти повинні звернути увагу на особливості утворення германських племен; на різні погляди вчених щодо розселення індоєвропейців в V-III ст. до н.е.; розглянути терміни «прагерманська» та «загальногерманська». Особливу увагу звернути на фонетичну та граматичну будову прагерманської мови.

1. Утворення германських держав та виникнення германських мов

Перш за все треба сказати, що джерела дають підставу припустити, що в VI–V ст. до н.е. германці заселяли північну частину низини між Ельбою й Одером, півострів Ютландію та південну Швецію. З IV ст. до н.е. германці поступово просувалися з місця свого первісного поселення на захід до Рейну і на південь до верхів'їв Ельби, Рейну й Дунаю та в приальпійські краї. У III–II ст. до н.е. в результаті соціальних та демографічних змін відбувається переміщення германських племен зі

Скандинавського півострова. Одними з перших були бастарни і скіри, пізніше вандали, бургунди, ругії та готи. На початку II ст. до н.е. бастарни з'явилися поблизу давньогрецького міста Ольвія (Чорне море), а в 182 р. до н.е. першими з германців перетнули кордони Римської імперії, пізніше перейшли Карпати і оселилися в гирлі Дунаю. Інші германські племена – вандали, бургунди, ругії також залишили Скандинавський півострів. Згодом у місцевість біля гирла Вісли на узбережжя Балтики перемандрували готи. Таким чином, відбувся перший поділ германців на дві частини – на скандинавську (північну) та континентальну (південну) групи. Остання в II-III ст. н.е. поділилася, в свою чергу, на західну і східну частини.

Хоча кількість германських племен була значною, вони в античні часи складали декілька племінних угруповань. Найдокладніша їх **класифікація** наведена Плінієм, який виокремив **шість** груп:

1. Вінділи (готи, бургунди). Мешкали на сході Європи.
2. Інгвеони (інгевони). Проживали на берегах Північного моря.
3. Іствеони (істевони або іскевони). Жили на Рейні.
4. Ермінони (гермінони). Проживали на півдні теперішньої західної Німеччини.
5. Певкіни і бастарни. Мешкали на території теперішньої Румунії.
6. Гілевіони. Жили в Скандинавії.

Ф.Енгельс вніс у неї корективи, об'єднавши племена першої і п'ятої груп. Поділ племен на 5 головних груп цілком відповідає класифікації германських мов, представленої мовознавцями XIX ст.:

мови: східногерманські західногерманські північногерманські

племена: вінділи інгвеони істевони гермінони гілевіони

Західногерманські племена.

Розміщення племен постійно змінювалося. У II ст. до н.е. Ютландський півострів залишили кімври, тевтони і більшість амбронів. Перші сутички цих племен з римлянами відбулися у 113 р. до н.е., а 102 р. до н.е. вони зайняли всю Італію, створивши безпосередню загрозу Риму, проте були пізніше розгромлені. У середині I ст. до н.е. германське плем'я свеїв під проводом Аріовіста, перейшовши Рейн, вдерлося до Галії, яка на той час була римською територією. Германці були розгромлені римськими легіонами на чолі з Юлієм Цезарем. Панування Риму над германцями було доволі нетривким, оскільки сутички германців з римлянами відбувалися й після смерті Цезаря. У 9 р. н.е. велике плем'я херусків на чолі з вождем Армінієм оточило й знищило в Тевтобурзькому лісі легіони римського намісника Вара. Протягом 14–17 рр. римляни провели кілька каральних військових експедицій проти германців, але

зрештою змушені були оборонятися. Укінці I на початку II ст. н.е. вздовж кордонів імперії від верхів'їв Рейну до Дунаю римляни побудували загороджувальні укріплення – так званий Римський вал, на якому розмістили військові гарнізони. Це поволі стримало натиск германців. Племена, що жили поблизу римського кордону, зазнали помітної романізації, деякі навіть отримали статус федератів (союзників), та оселялися з внутрішнього боку валу, а також служили в римських легіонах. Рухливість західногерманських племен зменшилася, вони почали вести осілий спосіб життя. Група інгвеонів складалася з англів, фризів та саксів. Групу іствеонів очолював племінний союз франків. З ерміонів найбільшими були племена алеманів і наркоманів (баювари, пізніше баварці). У 213 р. почалися алеманські війни, які тривали протягом III-IV ст. з невеликими перервами. На кінець IV ст. алемани володіли всім верхів'ям Рейну і Дунаю. У 242 р. повстали франки, і римляни змушені були віддати їм чималу прикордонну смугу північної Галії.

Східногерманські племена.

Східногерманські племена вирізняються своїм постійним рухом територією Європи. Найбільше їх плем'я – готи, просувалося в II ст. н.е. зберегів Балтійського моря на південь. У III ст. вони населяють територію від Дунаю до Дніпра. Тут відбувається їх поділ на декілька племен, головні з яких утворили дві великі групи – західну (візиготи, вестготи) та східну (остроготи, остготи). Вестготи невпинно нападали на Римську провінцію Дакію (Румунія), тому що розпад родо-племінного ладу, ріст майнової нерівності, низький рівень розвитку продуктивних сил постійно спонукав германців вести грабіжницькі війни, захоплювати нові території, полонених і трофеї. У цих умовах Рим, що постійно прагнув до розширення своїх володінь, вів безперервні війни з варварами, або відтісняючи їх із захоплених територій, або відбиваючи їхні напади.

Поступово місто Рим втрачало своє значення як столиця, і імператор Костянтин побудував в 330 році н. е. нову столицю на місці грецької колонії Візантія. Цю нову столицю – на честь її засновника – назвали Константинополем. Християнська церква оголосила Костянтина, що прийняв перед смертю хрещення (від рук аріанського єпископа. Аріанство – за ім'ям засновника цього вчення Арія (Arius. IV ст. н.е., Олександрія) – течія християнства, визнана в кінцевому результаті ерессю. Арій піддав сумніву вчення християнської церкви про трійцю, вважаючи, що Христос – богоподібне творіння бога), святим. Римська імперія була розділена на 2 частини – Західну й Східну Римську імперію.

До кінця II століття н. е. у германців склалися великі міжплеменні союзи, що представляли серйозну загрозу Римській імперії.

Всередині IV ст. у чорноморських степах був створений великий племенний союз, очолюваний остготським королем Ерманріком, куди також увійшли племена сарматів, скіфів, аланів та ін.

Північногерманські племена.

Про північногерманські племена не залишилося точних даних, окрім згадки Тацита про плем'я свіонів. Пліній використовує збірну назву для цих племен – гілевіони. Птоломей і Йордан згадують свеїв, гаутів, данів та інші дрібніші племена, які населяли відповідно центральну частину Скандинавії поблизу озера Меларен, місцевість поблизу озера Веттерн та південь півострова в області Схоне. Після відселення більшості германських племен, кількість населення тут на певний час стабілізувалася.

2. Загальногерманський період. Давньогерманські племена й діалекти: готи, вандали, бургунди, франки, інгвеони

Готи. Є припущення, що прабатьківщиною готів є південна Швеція, звідки на початку нашої ери готи почали свій рух на південний схід. З етнонімом *готи* пов'язують багато топонімічних назв у Скандинавії: острів Готланд (Gutland – буквально «країна готів»), Västergötland, Östergötland. У I-II ст. н.е. готи жили на Віслі й Одері (про перебування готів у Прибалтиці свідчать деякі топонімічні назви, напр., назва польського міста *Гданськ*). Звідси на початку II століття готи стали переселятися на південь, у напрямку до Чорного моря. У III столітті готи розселилися на великій території від Дону до Дунаю, об'єднуючись із деякими іншими народностями. Очевидно, тоді ж, у III столітті, готи розділилися на дві великі етнічні групи – візиготи (*тервінги*) і остроготи (*грейтунги*). Пізніше візиготи одержали назву ***вестготи***, а остроготи – ***остготи***.

Вандали. Вандали вперше згадуються римськими авторами в I столітті н.е. Спочатку вандали жили, очевидно, на південному заході Скандинавського півострова й у Ютландії. В II столітті до н. е. вони вирушили в південно-східному напрямку й оселилися між Одером і Віслою.

Вандальські племена ділилися на силінгів («приморські» племена, пор. д.-дат. Selund – Зеландія) і асдингів. У IV ст. з початком ***великого переселення народів***, вандали в союзі з аланами й свевами вирушили на захід. У 406 році в районі Майнца союзні війська перейшли Рейн і дійшли до Піренеїв. У 409 році вони осіли в Іспанії. Ймовірно, у цей час вандали й алани прийняли християнство у формі аріанства. Свевів римські

воєначальники стали використовувати у боротьбі проти вандалів й аланів. Однак вандали й алани нанесли важкі удари римським військам і зміцнили своє становище в Іспанії.

У 533 році вандалське королівство, ослаблене внутрішніми суперечками й боротьбою між аріанською і католицькою церквами, зазнало поразки від візантійських військ, котрі вчинили напад на територію Північної Африки. Візантія відновила на цій території владу імперії. Вандалське королівство припинило своє існування.

Вандали не залишили ніяких слідів у Північній Африці. Вони не створили ні власної писемності, ні літератури своєю мовою, тому що пануючою мовою у Вандалському королівстві була латина. Про перебування вандалів в Іспанії свідчить топонім Андалусія (<«Вандалусія»). Залишилося також кілька власних імен вандалського походження, які використовуються в етимологічних дослідженнях.

Бургунди. Бургунди («ті, що живуть в горах»), як й інші східні германці, жили спочатку на Скандинавському півострові. В II столітті до н. е. бургунди переселилися на південь і якийсь час жили на острові Борнхольм («острів бургундів» – горбистий осів у Балтійському морі), а потім оселилися між Одером і Віслою. На початку III століття н. е., рухаючись на захід, бургунди досягають ріки Майн. У 413 році вони отримали від Римської імперії статус федератів і розселилися поблизу Вормса. У цей час бургунди прийняли християнство (очевидно, у вигляді аріанства).

У 433-36 рр. римський воєначальник Аецій за допомогою гунських найманців розгромив бургундів. Загинув бургундський король Гундахар і його брати. **Ці події знайшли свій відбиток у створеній пізніше поемі «Пісня про Нібелунгів»** (приблизно 1200 р., середньовісній німецький період) («Нібелунги» тлумачать як «люди з підземного царства, що оберігають скарби». В етимологічних словниках це слово пов'язують з корнем «туман, темрява»: нім. Nebel, укр. небо, лат. nebula. Але, як переконливо показав Шт. Шаффнер, герм. niblunga – походить від іє. *ni – «низ». Отже, буквально *niblunga – означав «нижні люди» (не «люди з темряви», а «люди з-під землі»).

Франки. Франки (букв. «вільні») відносилися до іствеонських племен. У III столітті н. е. вони утворили два великих племінних союзи – **салічні** (інакше – салії, тобто «приморські»; пор. кельт. Sal «море») і **рипуарські** (інакше – рипуарії, тобто «прибережні» – від лат. гіра «берег»; йдеться про берег Рейну). Салічні франки проживали в пониззях Рейну, при морі, а рипуарські – по середній течії Рейну й по берегах Майну. У франкський племінний союз входили також і хатти (Hatten >Hessen

«гесси» у результаті пересуви tt >ss), що відносилися до іствеонських племен. Крім того, франкськими племенами вважаються дрібні угруповання германців, що жили по нижньому й середньому Рейну, – **бруктери, батави, тунгерий** інші.

Північна й північно-західна Галлія, куди прагнули потрапити франки, була заселена галло-романським населенням (романізованими кельтами), що перебувало на вищому рівні культурного й економічного розвитку. У кельтів франки перейняли деякі ремесла й техніку обробки землі.

У 451 році франки брали участь у Каталаунській битві на стороні римлян під керівництвом римського намісника Аеція. Смерть Аеція спричинила ослаблення римського панування в Галлії, і середньорейнські франки захопили м. Майнц, а потім Кельн (450-459 рр.). Наявність франкських поселень у Північній Галлії доведено археологічно.

У 486 році франкський король із династії Меровінгів Хлодвіг (481-511) остаточно знищив залишки римської держави в Галлії і поширив свою владу на цю територію, що на той час отримала назву Francia (за формою – це множина, тобто «франки»).

Родо-племінний лад у франків до цього часу розпався, і влада належала королеві. Наприкінці V століття починає утворюватися держава франків. До кінця правління Хлодвіга було підкорене родинне франкам плем'я тюрингів (на лівому березі Рейну). У 496 році, ведучи війни проти алеманів, Хлодвіг, щоб зміцнити свою владу, прийняв християнство (католицизм). Підтримка католицької церкви зіграла значну роль у зміцненні Франкської держави.

У 507-508 роках Хлодвіг захопив вестготське королівство в Аквітанії (вестготи перенесли свою столицю за Піренеїв в Толедо), а потім об'єднав під своєю владою всіх салічних франків, а також дрібні королівства тюрингів, варнів і герулів. Помер Хлодвіг у своїй резиденції в Парижі у 511 році.

Після смерті Хлодвіга держава франків була розділена між чотирма його синами, які почали завойовницькі походи проти бургундів й остготів. Бургундів франки підкорили у 534 році.

До середини VI століття під владою Меровінгів виявилася значна територія, заселена по обидві сторони Рейну галло-романськими й германськими народностями, що говорили різними мовами. У VIII сторіччі влада у Франкській державі переходить до династії Каролінгів. При Карлі Великому (768-814 рр.) до Франкської держави були приєднані (804 р.) землі саксів на нижньому Рейні й Ельбі, частина Іспанії, Баварія, а також королівство лангобардів в Італії.

В Іспанії Карл вів війни проти арабів, котрі вторгалися туди на початку VIII століття. *Події цього часу відображені у середньовічному французькому епосі «Пісня про Роланда»*. Підкоривши Баварію, Карл поширив свій вплив і на сусідню Каринтію (Хорутанію), заселену слов'янами (словенцями). У союзі зі слов'янами Карл розгромив у 796 році аварів у Паннонії.

У 800 році Карл приймає титул імператора Римської імперії. Папа вінчав Карла імператорською короною у соборі Святого Петра у Римі.

Імперія Карла (з резиденцією в м. Аахен) охоплювала величезну територію. На кордонах своєї держави Карл закладав укріплені області – *марки*. Так, на заході була створена Іспанська марка, на півночі – Датська, а на Сході – Аварська марка, що пізніше при імператорі Оттоні була перейменована в Ostreich – звідси назва Австрії Österreich («східна держава»). Карл увійшов в історію не тільки завдяки розширенню території й зміцненню могутності Франкської держави. Карл сприяв поширенню культури й грамотності. Він будував монастирі, при яких діяли монастирські школи, зводив величні церкви й інші споруди. В епоху Карла процвітали мистецтво, література, архітектура, ремесла.

Після смерті Карла Великого влада у створеній ним імперії перейшла до його сина Людовіка Благочестивого (814-840 рр.). Ще у 817 році Людовік розділив всю імперію між трьома своїми синами, котрі вели постійні чвари й міжусобну боротьбу.

Після смерті Людовіка Благочестивого двоє його молодших синів – Карл Лисий і Людовік Німецький – уклали між собою союз, спрямований проти старшого брата – Лотаря. У лютому 842 року в м. Страсбурзі обоє братів і їхні війська присягли на вірність один одному. Текст присяги було складено на двох мовах – старофранцузькій (romana lingua) і на рейнсько-франкському діалекті давньоверхньонімецької мови (teudiscalingua). Цей текст отримав назву *«Страсбурзькі клятви»*. Він становить інтерес не тільки для істориків, але й для лінгвістів і вивчається, зокрема, як пам'ятка писемності IX століття в курсі історії німецької й французької мов.

Рік по тому троє онуків Карла Великого уклали в м. Вердені новий договір про розділ імперії франків. За *Верденським договором* молодший син Людовіка Благочестивого Карл Лисий одержав землі на захід від Рейну, на яких у майбутньому виникла Франція. На цій території, що отримала назву від германського племені франків (Francia), населення вже протягом багатьох сторіч розмовляло на народній латині, що добре видно з тексту Страсбурзьких клятв. Середньому братові – Людовіку Німецькому – відійшла область на схід Рейну, населення якої розмовляло на різних германських діалектах. На цій території в майбутньому виникла

німецька держава. Старший брат Лотар зберігав титул імператора. Йому відійшли Італія й землі, розташовані уздовж Рейну. В етнічному і мовленнєвому відношенні тільки Італія являла собою більш-менш цілісне утворення. Землі по верхній течії рік Маас і Мозель, названі за іменем Лотаря Лотарингією (фр. Lorraine), були протягом тривалого часу предметом постійного розбрату між Францією й Німеччиною.

Німеччина протягом багатьох століть залишалася роздробленим конгломератом безлічі дрібних князівств і герцогств, чим частково пояснюється існування в німецькій мові великої кількості діалектів. Оскільки ці діалекти склались на основі різних племінних діалектів давніх германців і в них у різному ступені здійснився другий пересув приголосних й інші фонетичні зміни, ці діалекти значно відрізняються один від одного та, будучи за своїм соціально-політичним статусом **діалектами** німецької мови, за мовними особливостями можуть розглядатися як різні мови.

Інгвеони. Інгвеонські племена (англи, сакси, юти, фрази) заселяли узбережжя Північного моря між Рейном і Ельбою й півострів Ютландію, назва якого походить від племінної назви юти.

У середині V сторіччя племена англів, саксів і ютів почали переселятися в Британію. Цьому передували наступні обставини.

Британію заселяли племена бриттів, скоттів та інших кельтських народів. Ще при Цезарі розпочалися завойовницькі походи Риму проти Британії. У 55-54 роках до н. е. Цезар двічі висаджувався зі своїми військами в Британії, однак закріпитися там римським військам не вдалося. Лише у наступні століття римляни підкорили бриттів, побудували в Британії безліч укріплених районів і таборів, на місці яких виникли великі міста. Під владою Риму перебувала значна територія аж до сучасних міст Глазго й Единбург. Однак Британія ніколи не була повністю завойована римлянами. На землі, на яких були розквартировані римські війська, нападали з півночі кельтські племена піктів і скоттів, а на південні береги Британії робили набіги сакси, що перетинали протоку й спустошували селища римлян.

На початку V століття римляни були змушені відвести свої війська із Британії для захисту Риму від нападу варварів. Британію довелося захищати (від нападу піктів і скоттів) самим бриттам, оскільки римляни не могли більше тримати в Британії свої сили. Тоді бритти звернулися по допомогу до саксів і англів.

Інгвеонські племена англів, саксів і ютів, скориставшись слабкістю кельтських племен, замість того щоб захищати їх, почали інтенсивно переселятися в Британію й відтіснити місцеве населення на північ і захід.

За переказом, переселення германців почалося в 449 році під керівництвом двох вождів, яких звали Hengest («Жеребець») і Horsa («Кінь»). Хорса був пізніше вбитий на війні із бриттами.

Час переселення германських племен на Британські острови (V ст.) вважається початком історії англійської мови.

Германці утворили в Британії 7 королівств: три саксонських (Уессекс, Сассекс, Ессекс), три англійських (Нортумбрія, Мерсія, Східна Англія) і одне ютське (Кент), що виникло раніше інших королівств. Після тривалої міжусобної війни чільну роль серед германських королівств у Британії став відігравати Уессекс. Відповідно до політичної ролі Уессекса зміцнився статус уессекського діалекту (в етимологічних словниках та ін. дослідженнях звичайно використовуються саме уессекські (західносаксонські) форми давньоанглійської мови).

Північна частина Шотландії, що являла собою малодоступні гірські райони, не була заселена германцями. На цій території жили кельтські племена скоттів, що зберегли свою мову (шотландську) дотепер.

Наприкінці VI сторіччя (597 р.) в Англії стало поширюватися християнство. Мовою церкви була латинська мова. Це сприяло проникненню в англійську мову запозичень із латинської й грецької мов.

3. Скандинавські племена та народності

Починаючи з VIII століття на Британські острови стали робити набіги вихідці зі Скандинавії – вікінги. Скандинави заселяли північні й східні райони Англії. Протягом 787–794 та 834–878 рр. Англія також зазнала нападів з боку датських та норвезьких воїнів зі Скандинавії (дани). Вони завоювали значну частину східної та північної частини Англії. Проте у 878 році Уессекський король Альфред Великий (849–899 рр.) уклав зі скандинавськими завойовниками мир (Уедморський договір) і став повелителем Англії. Зайнята ними територія отримала назву Danelag (буквально «датський закон», тобто «область датського права»). Друге скандинавське завоювання припадає на 980 р. У той час скандинави посилили свій тиск на Англію. У результаті численних битв дани завоювали англосаксів і протягом 1016–1042 рр. датські королі правили Британією. У 1042 р. зі смертю останнього монарха данів, на трон прийшов англійський король Едуард Сповідник. Після його смерті (1066 р.) корону отримав ерл Гарольд Уессекський. Однак права на корону заявив далекий родич Едуарда – Вільгельм, герцог Нормандський. Він здійснив вторгнення до Британії в 1066 і 14 жовтня того ж року відбулася битва при Гастінгсі, в якій переміг Вільгельм. Вже в 1070 р. він контролював усю Англію за виключенням Шотландії та Уельсу. Наслідки цієї події були надзвичайні, оскільки мовою завойовників була

французька (норманська). Це призвело до масового проникнення французьких слів до лексичного складу англійської мови. Лише в другій половині XIV ст. англійська знову стає державною мовою Англії.

Фризи жили на узбережжі Північного моря, а пізніше їх поселення поширилися на захід і схід, займаючи територію між ріками Шельда та Везер. На фризьких землях виникло три державні утворення – Західна, Середня і Східна Фрисландія. Протягом VIII ст. усі три Фрисландії входять до складу Франкської імперії. Після її розпаду землі були частиною східно-франкської, а згодом Священної Римської імперії германської нації. ВХІІІ ст. Західну Фрисландію завоювали голландці. Середня і Східна Фрисландія потрапили під нижньонімецький вплив, поступово втративши свій фризький вигляд, мову та звичаї.

Сакси з III–IV ст. стояли на чолі племінного союзу, куди також входили хавки, херуски, ангриварії тощо. Після переселення частини саксів до Британії, решта племені отримала назву «континентальні сакси». Коли франки почали підкорювати інші германські племена, сакси чинили їм відчайдушний опір, але змушені були підкоритися. У 852 р. у складі імперії франків створено саксонське герцогство. Таким чином, сакси стали частиною майбутньої німецької народності.

Давньоскандинавські племена

Найдавніші відомості про Скандинавію датуються III ст. до н.е. Перші згадки про них містять розповіді Пітея, твори Плінія Старшого, Страбона, Птоломея, Тацита. Проте вони дають лише приблизне уявлення про розселення германських племен. Пізнішими джерелами про скандинавів є праці Адама Бременського (XI ст.) та Саксона Граматика (XII–XIII ст.). Низка племен, які проживали на території Скандинавії, мігрували до Центральної та Південної Європи. Південь Швеції населяли герули, яких витіснили в IV ст. н.е. дани. Зі східної частини Скандинавського півострова останні переселилися до Ютландії. Центром данів був острів Зеландія, де знаходилася резиденція королів – замок Георот, оспіваний в англосаксонській поемі «Беовульф». У центральній частині теперішньої Швеції мешкало плем'я свеїв, звідки і пішла назва країни. Їхнім центром була Упсала. На південь знаходилося плем'я гаутів. На початку XI ст. король Упсали підкорив південь країни, таким чином гаути змішалися зі свеями, створивши згодом шведську народність. Територію сучасної Норвегії населяли ругії, аугандії, тренди, гранії тощо. У перші віки нашої ери скандинавські племена жили в умовах первісно-родового устрою, а його розпад й виникнення феодалізму в скандинавів відносять до епохи вікінгів (VIII–XI ст.). Основними характеристиками цієї епохи є утворення держав і потужна експансія

скандинавів. Походи вікінгів розпочалися в 793 р. з нападу на англійський монастир св. Кутберта на острові Ліндісфарн. Згодом були пограбовані значна територія Англії, Шотландії, Ірландії та Уельсу. В Західній Європі вікінгів називали «нормани» (північні люди). Об'єктом їх нападів стає уся Європа від Білого моря до Сицилії. Нормани оселилися в північній Франції і, змішавшись з місцевим населенням, утворили у 911 р. герцогство Нормандію. У 1066 році нормани підкорили Англію. У XI ст. нормани захопили Сицилію та Південну Італію, заснувавши там своє королівство. Під час завойовницьких набігів вікінги заселили Оркнейські, Гебрідські, Шетландські та Фарерські острови. Протягом 874-930 рр. колонізували Ісландію, а у 80-ті роки X століття вихідці з Ісландії та Норвегії відкрили Гренландію, а згодом досягли Північної Америки. Єдиним королівством скандинавів у X–XI ст. була Данія. На початку XI ст. вона підкорила на певний час Англію, Норвегію і частину Швеції, а король данів Кнут був одночасно правителем Данії, Норвегії й Англії. Отже, згідно зі свідченнями грецьких та римських істориків, давні германці ще до початку нової ери починають залишати Скандинавію і заселяти значну частину Європи від Рейну до Одери, Балтійське узбережжя і навіть степи Причорномор'я. Численні германські племена поділяються на п'ять груп, мовами спілкування яких є східногерманські, західногерманські, північногерманські. На рубежі нової ери в германців переважає первіснообщинний устрій, а головною формою об'єднання є плем'я зі своєю господарською, політичною та культурною спільністю. Велике переселення народів у IV ст. н.е. призвело до масової міграції германців територією Європи, розпаду Римської імперії, утворенню перших германських держав та формуванню феодалних відносин.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
3. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

4. Богуславская И.В. История немецкого языка : хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
5. Бруннер К. История английского языка : в 2-х томах / Карл Бруннер.– М.: УРСС Эдиториал, 2003. – 720 с.
6. Хлебникова И. Б. Введение в германскую филологию и историю языка / Ирина Борисовна Хлебникова. – Калинин, 1975. – 184 с.
7. Энгельс Ф. К истории древних германцев // Маркс К., Энгельс Ф. – [2-е изд.]. – М. –Т. 19. – С. 442-494.
8. Энгельс Ф. Франкский диалект // Маркс К., Энгельс Ф. – [2-е изд.]. – М. –Т. 19. – С. 49-56.
9. Arntz H. Handbuch der Runenkunde / Arntz H. – Halle/Saale: Niemeyer, 1944. – 123 S.
10. Vaugh A., Cable T.A. / Vaugh A., Cable T.A. History of the English language. – London.

Лекція 4

Тема: Писемність давніх германців.

План

1. *Рунічне письмо та його походження. Рунічні алфавіти та пам'ятки рунічної писемності.*
2. *Готське письмо. Пам'ятки готської писемності.*
3. *Виникнення латинської писемності в германців. Давньогерманські пам'ятки на основі латинської писемності.*

Ключові поняття: молодші руни, старші руни, готський алфавіт, писемні пам'ятки, латинське письмо, давньогерманська поезія.

Методичні рекомендації: У процесі підготовки до лекції студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в лекції. Крім того, вони повинні звернути увагу на особливості виникнення та розвитку писемності давніх германців, розглянувши три основні види письма: рунічне, готське та латинське. Особливу увагу слід приділити походженню готського письма та пам'яткам готської писемності; виникненню латинської писемності в германців. У цій лекції потрібно ознайомити студентів з давньогерманськими пам'ятками на основі латинської писемності. Окремим питанням розглянути особливості давньогерманської поезії.

У германістиці розрізняють три види давньогерманської писемності: рунічне, готське і латинське письмо.

1. Рунічне письмо та його походження. Рунічні алфавіти та пам'ятки рунічної писемності

Найдавнішим типом письма в германців є рунічне письмо. Рунічний алфавіт був поширеним серед усіх германців до прийняття ними латинського або грецького алфавіту. Питання щодо його походження й досі лишається дискусійним. В ісландських писемних пам'ятках виникнення рун пов'язують з ім'ям бога Одіна. Сучасні рунологи простежують зв'язки рун з системами письма освіченого населення Європи: греками або римлянами. Більшість вчених схиляється до думки про близькість рун та північноіталійського алфавіту (етруського). Прихильники теорії грецької основи рунічного алфавіту вважають, що його поширило плем'я готів. Згідно з іншою версією, цю функцію приписують кімврам, маркоманам та герулам.

Отже, руни – це знаки особливої форми, що висікалися або вирізалися на твердих породах дерев, каменях, костях чи подібному матеріалі. Руни являли собою вертикальні або косо розташовані штрихи, насічки з гострими кутами, без заокруглень, що було зумовлено технікою нанесення рунічних знаків на камінь або іншу тверду поверхню. Не викликає сумніву, що **спочатку руни служили не знаками письма, а знаками чарівництва й магії**. Назви таких знаків (герм. *rūnō) зустрічаються у всіх давніх германських мовах: гот. rūna «таємниця», дісл. rūn «таємниця», «руна», «чарівний знак», двн., дс. rūna, да. rūn «таємниця, чарівний знак». Звичайно германське *rūnō зіставляється з н. raunen, да. rūnian «шепотіти», зводиться до іє. *reu – «видавати звук > таємничо шепотіти» і витлумачується як «магічне заклинання».

Однак у германістиці висловлювалася також інша гіпотеза про походження слова *rūnō. Е. Вебер (1941 р.) зіставляє *rūnō із західногерманським коренем *rūn – «каструвати» і зводить до іє. *reu – «різати» (омонімічний корінь із *reu – «видавати звук»). Отже, *rūnō можна тлумачити не як «таємниче заклинання», а як «вирізаний знак». Зв'язок понять «чарівництво, чаклунство» й «різати, вирізати» підтверджується численними прикладами в давніх індоєвропейських мовах. Таким чином, із двох гіпотез про походження слова *rūnō ми віддаємо перевагу другій. Поняття «чарівництво», «таємниця» й «досліджувати» пов'язані між собою й у германських мовах (пор. дісл. raun «дослідження, спроба, досвід»).

Знаки чаклунства вирізали на паличках (про це є свідчення у Тацита), які складали, збирали разом і розгадували. Цим пояснюється

семантичний розвиток таких слів, як н. lesen «читати» (< «збирати»; пор. двн. lesan, да. lesan, дісл. lesa «збирати»), а. read «читати» (< «тлумачити, витлумачувати»; пор. дісл. gāða «радити», да. gædan «читати, тлумачити», н. raten «радити, ворожити»). Не випадковий також семантичний зв'язок між поняттями «буква», «книга» й «букове дерево» – пор. дісл. bōkstafr «буква», н. Buchstabe «т. с.» – (букв. «букова паличка»). Англ. write «писати» спочатку означало «дряпати, насікати» (генетично пов'язані із цим словом дс. wriþan «різати», дісл. gīta «дряпати, насікати», н. reißen «рвати», двн. gīzan, н. ritzen «дряпати», гот. writs «риска, штрих, зроблений пером»).

Про техніку створення рун йдеться в деяких рунічних написах. Ця техніка позначається дієсловами *wriþan «насікати, дряпати», *faiþian «розписувати, фарбувати», *wurkian «виготовляти».

Пам'ятки рунічного письма являють собою написи (без пробілів, тобто без знаків, що розділяють напис на слова або морфеми) на різних предметах – скелях, надгробних плитах, нагробних вертикально поставлених каменях (такі камені ісландською мовою називають bautasteinn; дісл. bautarsteinn тлумачиться як «убитий у землю камінь», тому що bauta означає «бити»), дерев'яних, кістяних і металевих виробів, прикрасах, зброї, амулетах. Ці предмети знаходять на великій території від Гренландії й Ісландії на півночі до Баварії на півдні Німеччини, від Ірландії й острова Мен на заході до Ладоги й Дніпра на сході. Однак найбільше (до 3000) пам'яток рунічного письма знайдено на території Швеції, Норвегії й Данії. М. Стеблін-Каменський пояснює широке поширення рунічного письма на території Скандинавії вищим рівнем розвитку скандинавських народів, які «раніше дозріли для сприйняття писемності». Однак не можна не враховувати й інші гіпотези щодо нерівномірного поширення рунічних написів, а саме те, що, можливо, у Скандинавії написи виконувалися на камені й металі, а на півдні континенту – на дереві, що, природно, не збереглося.

Рунічні алфавіти

У рунології розрізняють так звані **старші** (до IX ст.) і **молодші руни** (після IX ст.). Услід за датським рунологом Л. Віммером прийнято думати, що «старші руни» являли собою ряд з 24 знаків, розташованих у строго визначеному порядку. За першими шістьма буквами цього ряду знаків старші руни прийнято називати Futhark – (fuþark) «футарк».

Очевидно, спочатку кожному рунічному знакові приписувалася та чи інша таємна магічна сила. Це підтверджується, наприклад, тим, що в деяких написах та сама руна могла кілька разів повторюватися (для посилення магічної дії); крім того, знайдені такі написи, де висічені всі 24

руни поспіль (до дії закликають усі магічні сили). Таким чином, основне призначення рунічних написів полягало не в тому, щоб повідомити якусь інформацію, а в тому, щоб викликати на допомогу магічні сили.

Ініціально руни вирізали на дереві, тому більшість з них втрачено; збереглися лише ті, що знаходилися в сприятливих умовах, зокрема в болотяних місцевостях. Пізніше використовували метал, зокрема золоті вироби. У процесі християнізації (IV-XII ст.) рунічне письмо витіснив латинський алфавіт (у готів – грецький). Як наслідок до IX ст. рунічне письмо зникає на території Франкської держави, а в XI ст. його заміщує латинський на території Британських островів.

Найпоширенішим футарк був у північній Європі. У цій таблиці наведені романізовані літери футарку та їх значення (відповідно до Клауса Дювеля [1968], Вольфганга Краузе [1966], Орріна Робінсона [1992]).

Значення літер футарку

Старші руни		
Латинська літера	Назва	Значення назви
f	fehu	худоба, майно
u	urûz	зубр
þ	þurisaz	людоджер, страшна людина
a	ansuz	бог ас
r	raidô	подорож, візок
k	kaunan	хвороба
g	gebô	подарунок
w	wunjô	радість
h	haglaz	град
n	naudiz	лихо
i	îsaz	лід
j	jêran	(хороший) рік
i	îwaz	тис (дерево)
p	perþô	фруктове дерево
z (R)	algiz	лось
s	sôwilô	сонце
t	Tîwaz	ім'я бога (Тів)
b	berkanan	березова гілка
e	ehwaz	кінь
m	mannaz	людина
l	laukaz	цибуля-порей
ng	Ingwaz	м'я бога родючості (Інгво)
d	dagaz	день
o	ôþalan	успадкована власність

Коментар: 1) У рунічних написах неможливо диференціювати довгі та короткі голосні, хоча така різниця, безумовно, існувала. 2) Літера R засвідчена лише в рунах. Вона маніфестує звук, проміжний між [z] та [r].

Зазвичай рунічні написи складаються з одного або двох слів. Написи з одного слова позначають певний термін або власне ім'я. Наприклад, накінчику спису, знайденому в Норвегії (спис з Евре Стабю), написано: *gaunijaR* «випробовувач». Найвідомішою рунічною пам'яткою є напис **нав**траченому золотому розі Галлехус: *ek hlewagastiR holtijaR horna tawidô* «я, Глевадаст із Хольта, рiг зробив».

Пам'ятки рунічної писемності

Рунічні пам'ятки континентальних германців відносять до епохи Меровінгів (VI-VIII ст.) – це в основному амулети та фібули (застібки для одягу). Більшого поширення набули руни в Англії, а особливо у скандинавських народів. Відомими пам'ятками давньоанглійського рунічного письма є віршований напис релігійного змісту на кам'яному хресті біля села Рутвел на південному заході Шотландії (*The Ruthwell Cross*), напис на скриньці з китового вуса, знайденого у Франції поблизу міста Клермон-Ферран (скринька Френкса – передана до Британського музею археологом Френксом) – нортумбрійський діалект – VIII ст. Згідно з особливостями інгвеонського діалекту, кількість рун в англосаксів була збільшена до 28. Давньоанглійська ж «Рунічна пісня» IX–X ст. налічує 33 руни. У скандинавських народів руни відомі починаючи з III ст. Тут вони зберігалися особливо довго через пізню християнізацію Скандинавії, делатинський шрифт з'являється в XI ст. Проте рунічне письмо не зникло, а було перенесене на пергамент і використовувалося до XVI ст. У Швеції збереглися особисті записи рунами, створені протягом XVI-XVII ст. Загалом знайдено 150 предметів з рунічними написами, датовані III-VIII ст.

Під час християнізації германців найважливіші соціальні та культурні функції майбутніх національних мов виконувала латина – єдина письмова мова того часу (мова церкви). Оскільки латина була недоступна широким верствам населення, а також значній кількості представників верхівки суспільства, перші записи рідною мовою були швидше допоміжним засобом навчання латини, а також церковної пропаганди. Задля здійснення записів рідною мовою західні та північні германці звернулися до латинського алфавіту, а готи (східні германці) – до грецького. Оскільки рідні мови значно відрізнялися від латини (довгота голосних, наявність певних звуків, відсутніх у латині), латинський алфавіт пристосовують до рідної мови. Зміни в основному торкаються доповнень у вигляді нових букв та буквосполучень (наприклад використання *sh* для позначення глухого задньоязикового щілинного приголосного [x]). Ґрунтуючись на варіантах існуючого на той час латинського алфавіту, на межі VIII-IX ст. у Франкській державі був створений новий, невеликі за

розміром букви якого отримали назву «каролінгські мінускули» (від лат. Minusculus «менший»). Цим алфавітом користувалися в Європі включно до XII ст. (коли його витіснив готичний шрифт). Приблизно в XI ст. в Італії створено гостроконечне чернече письмо. Його в епоху Ренесансу почали зневажливо називати «готичним» (як символ варварства). Наприкінці XV ст. в Епоху відродження в Італії створено шрифт для печатних пресів («антиква»). Латинський шрифт, поширений у наш час, представляє різні варіанти антикви.

2. Готське письмо. Пам'ятки готської писемності

Як ми вже відзначали, у IV ст. н. е. вестготи уклали перемир'я з римлянами й осіли на правах римських федератів (союзників) у провінції Мезія. Саме в цей час вестготи прийняли християнство у вигляді аріанства. Готський єпископ Вульфїла (гот. Wulfila, гр. Ulfilas) створив на основі грецького алфавіту готське письмо і переклав «Священне писання» готською, яку визначають як «класичну готську» (термін П.Скарділії) або «церковноготську» (термін Н. Ганіної).

Вульфїла народився в 311 році в області на нижньому Дунаї, а помер у 383 (за іншим даними – в 382) році в Константинополі. За переказом, Вульфїла був нащадком греків з Каппадокії, які потрапили в готський полон приблизно в 267 році. Вульфїла народився в знатному готському роді. Із 341 року він був єпископом східноримської (тобто візантійської) церкви. Деякі вчені вважають, що у 369 році Вульфїла розпочав перекладати Біблію готською мовою, окрім Книги королів, швидше за все випустивши її, враховуючи войовничу природу готів. У 369 році він. Здійснений у IV столітті переклад Біблії не зберігся. До наших днів дійшли копії цього перекладу у вигляді списків (копій) пізнішого часу.

Отже, готська мова – це єдина мова серед східногерманської групи мов, на якій збереглося достатньо повних писемних пам'яток. Саме готська мова дає уявлення про найбільш ранній стан однієї з германських мов, а отже і германських мов у цілому. Факти готської мови часто приймають за точку відліку при проведенні порівняльно-історичних та типологічних досліджень германських мов. Поява готської писемності пов'язана з розповсюдженням серед готів християнства в IV ст. Вважають, що деякі букви були запозичені з латини та рунічного алфавіту (w, f, u, o, q, r, s, þ). Готський алфавіт складається з 27 букв, що використовували також як цифри. Букви корра ц та samri ↑ мали виключно числове значення (див. рис.).

А	В	Г	а	е	и	z	h	Ф
1	2	3	4	5	6	7	8	9
a	b	g	d	e	q	z	h	þ
ī	ŕ	λ	м	н	g	п	п	ч
10	20	30	40	50	60	70	80	90
i	k	l	m	n	j	u	p	—
ŕ	s	t	γ	ƒ	x	ø	œ	↑
100	200	300	400	500	600	700	800	900
г	s	t	w	f	χ	hw	o	—

Особливості вимови готських літер

Приголосні. Букви p, t, k, f, s, z, þ, l, m, n, r, j вимовляються, як пишуться. Готське q вимовляється як [kw]. Букви b, d, g на початку слова та всередині після приголосного вимовляються як дзвінки проривні [b], [d],[g], а всередині після голосного як дзвінки щілинні [v], [ð], [γ]. Напр.: bairan «нести», diups «глибокий», giban «давати», gudja «священик». Щодо літери g, то вона зустрічається в кінцевій позиції слів. Вважається, що в таких випадках g вимовляється як [x], напр.: giban «давати» [g], daga «день, дав.відм.одн.» [γ], dag «день, знах. відм. одн.» [x]. Буквосполучення gg, gk читаються як [ŋ] в усіх позиціях. Напр.: aggilus «ангел», drigkan «пити». Виключення становлять такі слова, як triggws «правда» і skuggwa «дзеркало», де gg вимовляється як довгий проривний [gg]. Буква h вимовляється як [h] на початку слова та як [x] в інших випадках, напр.: haurn «ріг», nahts «ніч». Літера lv звучить як глухий фрикативний [hw],напр.: lvas «хто».

Голосні. Нижче наведені деякі правила вимови готських довгих голосних:

<i>буква</i>	<i>звук</i>	<i>приклади</i>
â	[â]	hâhan – вішати
ê	[ê]	galêsun – зібраний
ai	[e:]	saian – сіяти
ei	[î]	galeipan – іти
ô	[ô]	stôls – місце, трон
au	[o:]	staua – суд
û	[û]	ût – з

Варто зазначити, що жодна з літер за виключенням *ei* не передає ознаки довготи при вимові.

Короткими звуками в готській мові є наступні:

буква звук приклади

a [a] *aggilus* – ангел

aí [e] *baíran* – нести

i [i] *qíman* – приходити

aú [o] *waúrd* – світ

u [u] *sunus* – син

Окрім цього, в готській мові існувало три дифтонги. Напр.:

<i>буква</i>	<i>звук</i>	<i>приклади</i>
ái	[a] + [i]	<i>láisjan</i> – навчати
áu	[a] + [u]	<i>áuso</i> – вухо
iu	[i] + [u]	<i>diups</i> – глибокий

Оскільки рідні мови значно відрізнялися від латини (довгота голосних, наявність певних звуків, відсутніх у латині), латинський алфавіт пристосовують до рідної мови. Зміни в основному торкаються доповнень у вигляді нових букв та буквосполучень (наприклад використання *sh* для позначення глухого задньоязикового щілинного приголосного [x]).

Пам'ятки писемності готською мовою.

Усі відомі нам рукописи Готської Біблії є переписаними списками вестготського тексту, зробленими остготами в V–VI ст. – періоду розквіту королівства Теодоріха. Збереглося декілька рукописів Готської Біблії:

1) «Срібний кодекс» (*Codex Argenteus*) V – VI ст. Рукопис складався з 330 аркушів, до нашого часу дійшло лише 188 аркушів, які містять уривки чотирьох Євангеліє (Упсала, Швеція). Манускрипт написаний на пурпурному пергаменті срібними та золотими літерами і містить великі уривки з Євангелій від Матвія, Іоана, Луки та Марка.

2) «Амброзіанські кодекси» (*Codices Ambrosiani*) VII–VIII ст. (Амброзіанська бібліотека – Мілан). Уривки Нового та Старого Заповітів, Послання апостола Павла.

3) «Каролінський кодекс» (*Codex Carolinus*) – двомовний рукопис (готська та латина) – V ст. – 4 аркуші. Містить текст «Послання до римлян».

4) «Гессенський уривок» (за місцем зберігання), знайдено в Єгипті, датується V–VI ст. Налічує два аркуші (готська та латина).

Дрібніші пам'ятки, які визначили ще в XIX ст. як «*Gothica minora*» (праці Х.Ф. Массмана): 8 аркушів коментарів до Євангеліє від Іоанна (*Skeireins aiwaggeljons*), уривки з готського календаря (місяці жовтень та листопад), Алкуїновий рукопис (IX–X ст.), глоси, готські слова в двох

латинських купчих (грамота з Неаполя, 561 р.; грамота з Ареццо, 536-538 рр.), власні назви в латинських та грецьких текстах, три приклади готського алфавіту з назвами літер, декілька зразків речень готською мовою, включаючи фонетичну транскрипцію над словами, деякі готські числа та коментарі стосовно готської вимови, тост готською мовою, а також кримсько-готський словник О.Г. де Бусбека, єдина письмова фіксація кримсько-готської мови, здійснена фламандським дипломатом протягом 1560-1562 рр.

3. Виникнення латинської писемності в германців. Давньогерманські пам'ятки на основі латинської писемності

Латинське письмо з'являється в германців разом із прийняттям християнства. У Франкській державі християнство було прийняте в 496 році при Хлодвігу, в англо-саксів християнство стало поширюватися наприкінці VI ст., а в скандинавських країнах – приблизно із другої половини XI століття.

Оскільки богослужіння в римській церкві здійснювалося латинською мовою (на цій мові була написана вся релігійна література), усі служителі церкви повинні були знати латинську мову.

Латинській мові навчали в школах при монастирях. При цьому, природно, в учнів виникала потреба якимсь чином записати значення латинських слів. Так з'явилися «глоси» – словнички до текстів, часто у вигляді надрядкових написів над латинськими словами. Тому глоси нерідко є найдавнішими пам'ятками латинської писемності. Латина була в той час не тільки мовою церкви, але широко використовувалася також як офіційна мова у сфері правових, соціальних і культурних відносин. Тому в купчих, грамотах, правових документах доводилося передавати в латинській графіці власні імена – імена осіб або назви місцевостей, міст. Так поступово латинське письмо стало служити для письмової фіксації власне германського мовлення. Виникла можливість записати ті твори давньогерманської поезії, які існували в усній формі й передавалися від одного покоління до іншого протягом багатьох століть. З'явилася й перекладна література (перекладалися латинські філософсько-релігійні тексти), а також літературні твори германськими мовами, записані за допомогою латинського алфавіту.

Неважко собі уявити, що відсутність яких-небудь загальноприйнятих мовленнєвих норм і орфографічних правил, наявність безлічі діалектних розходжень усередині тієї самої давньогерманської мови призводило до значних розбіжностей у використанні латинської графіки в різних релігійних центрах і монастирських школах. Однак найбільше такі розбіжності були обумовлені тим, що латинський алфавіт не був

пристосований для адекватної передачі звукової системи германських мов. У латинському алфавіті ще не було спеціальних знаків для передачі *j* і *v* (для цього використовувалися букви *i* й *u*, які мали двояке значення, позначаючи й голосні *i*, *u*, і приголосні *j*, *v*). Не було в латинському алфавіті й букв, які б передавали германські звуки [θ] й [w]. Тому ці звуки по-різному передавалися в давньогерманських текстах. У давньоанглійських текстах для передачі дзвінкого й глухого варіантів [θ] й [d̥] використовувалася буква *þ*, запозичена з рунічного алфавіту. Крім того, для передачі обох звуків ([θ] й [d̥]) використовувалася буква *ð*. Буква *c* передавала веллярний [k] і палатальний [kʲ]; буква *t* так само, як й *þ* або *ð*, могла передавати й глухий щілинний [f], і дзвінкий [v]. Оскільки християнство прийшло до англо-саксів від ірландських місіонерів, накреслення деяких літер (напр., *z*) було запозичено в ірландців. Літера *z* могла означати задньоязиковий дзвінкий проривний [g] на початку слова перед приголосними й голосними заднього ряду (напр., *zīeo* «радість», *zōd* «гарний»), задньоязиковий дзвінкий щілинний [ɣ] (*dazas* «дні»), дзвінкий палатальний щілинний [j] – перед *i* після голосних переднього ряду (напр., *zēag* «рік», *dæz* «день»). Літера *w* (для передачі відповідного білабіального звука) була створена шляхом стягнення двох *v*, але оскільки, як сказано вище, у латині *v* було варіантом літери *u*, літеру *w* назвали «подвійне *u*» (*doubleu*). У давньоверхньонімецькій [d̥] передавалося буквосполученнями *th*, *dh* або буквою *d* (у південно-німецьких пам'ятках). Спірант [χ] у давньоверхньонімецьких текстах передавався сполученнями *ch*, *hh* або просто буквою *h*. По-різному оформлялися голосні, що виникли в результаті умлаута (*ā*, *u* – у давньоанглійській, *œ*, *ø*, *y* – у давньоісландській). Довгота голосних передавалася діакритичними знаками («дашком» у давньонімецьких текстах, косою рисою в давньоанглійських і давньоісландських).

Графіка, яка використовувалася в латинському алфавіті, також має свою історію. Спочатку в давньогерманських текстах використовувалося так зване унціальне письмо, пізніше – курсив і семиунціал («напівунціал»). Найпоширенішим варіантом латинської графіки в германських текстах було мінускульне письмо, що виникло на основі попередніх графічних варіантів латинського письма. У XII столітті в Європі стало поширюватися готичне письмо – особливий вид латинського письма з гострокутними буквами (не слід плутати готське письмо, створене Вульфілою, і готичне письмо як варіант латинської графіки). У XV столітті, з поширенням друкарства, в Італії був створений латинський шрифт, що отримав назву *антиква*. Цей шрифт отримав широке розповсюдження також в інших європейських країнах; він ліг в основу

графіки сучасних європейських мов (у Німеччині довгий час пануючим був готичний шрифт).

Давньогерманські пам'ятки на основі латинської писемності

Давньоанглійська мова. Хоча вважається, що писемність англійською мовою виникла у VII ст. н. е. (деякі частини «Англосаксонської хроніки» написані у VII ст.), перші писемні пам'ятки давньоанглійською відносять до VIII століття. Основними із цих пам'яток є наступні.

«Гімн Кедмона» (VIII ст., нортумбрійський діалект).

«Передсмертна пісня Беди» (IX ст., нортумбрійський діалект). На нортумбрійському діалекті зроблений також переклад Євангелія, що відноситься до X ст.

Однак найбільше прозаїчних пам'яток створено на уессекському діалекті. Найдавнішими з них є глоси (VIII ст.). До IX століття відносяться твори короля Альфреда (849-900). Під керівництвом короля Альфреда або ним самим зроблені наступні переклади:

1) «Обов'язки пастиря» папи Григорія I.

2) «Церковна історія англів» – твір, написаний спочатку латинською мовою нортумбрійським ченцем Бедою Високоповажним (672-735) (книга є по суті, не тільки історією церкви в англо-саксів, але й історією англо-саксонської держави й суспільства).

3) «Сім книг історії проти язичників» – твір іспанського священика Оросія, написаний латинською мовою в V ст.

4) «Розради філософії» римського філософа Боеція (V-VI ст.).

5) «Монологи» папи Григорія I.

Добре освічена людина для свого часу, Альфред не тільки сам займався перекладацькою діяльністю, але й сприяв поширенню грамотності й розвитку англійської культури й писемності. Альфред переклав на давньоанглійську (уессекський діалект) цілий ряд творів, написаних латинською мовою (ці переклади отримали назву «Проза короля Альфреда»). На уессекському діалекті написана також «Англосаксонська хроніка» (літопис англо-саксів, починаючи з 60 р. до н.е. аж до початку XII ст.). Майже всі хроніки (до 800 р.) являють собою переклад з латинської. Уессекська хроніка, виконана за правління Альфреда, закінчується 892 роком (переклад здійснений під керівництвом короля Альфреда). З інших пам'яток, написаних на уессекському діалекті, збереглися проповіді єпископа Вульфстана (XI ст.) і твори абата Ельфріка (кінець X - початок XI ст.).

На мерсійському діалекті виконаний переклад псалтиря (IX ст.), а на кентському – переклад псалмів та ін. текстів (заповіти, дарчі документи тощо).

Найвизначнішою пам'яткою давньоанглійської поезії є поема «Беовульф» (рукопис створено наприкінці X століття, але сама поема складена, очевидно, в VII—VIII століттях і тривалий час існувала в усній формі). Автор поеми невідомий. Можна припустити, що ним міг бути придворний бард, добре знайомий з давньоісландським епосом і римською літературою. Головний герой поеми, побудованої на казковому сюжеті, Вēowulf («бджолиний вовк», тобто «ведмідь»). У поемі описуються подвиги Беовульфа, що бореться із чудовиськами й драконом.

Поетичні пам'ятки X-XI ст. («Книга буття», «Юдиф» тощо) були записані, очевидно, спочатку в Нортумбрії, а потім переписувалися в Уессексі. Тому мова цих пам'яток має змішаний характер (уессекські форми зустрічаються поряд з англськими).

Давньонімецька мова. До найранніших пам'яток відносяться глоси; найбільш відомим з них є «Аброганс» (назва – за першим латинським словом *abrogans*), VIII ст.; рукопис створений у Сан-Галленському монастирі (Швейцарія). Припускається, що оригінал був написаний баварським діалектом, але рукописи, що дійшли до нас, виконані на алеманському діалекті.

До VIII століття відноситься переклад трактату севільського єпископа Ісидора «Про щире віру». Ця пам'ятка отримала назву «Давньовірхньонімецький Ісидор». Рукопис відноситься до кінця VIII ст. – початку IX ст., зберігається в Парижі. Діалект – рейнськофранкський.

До пам'яток, що являють собою переклад з латинської, відносять також твори, написані сирійцем Татіаном у II столітті н. е., а потім перекладені на латинську та інші мови. Переклад латинського тексту давньовірхньонімецькою виконаний близько 830 р. у Фульдському монастирі. Рукопис відноситься до IX ст., містить обидва тексти – латинський і німецький, зберігається в Сан-Галлені. Діалект – східнофранкський.

Значне число перекладів з латинської належить ченцеві Сан-Галленського монастиря Ноткеру, на прізвисько Губатий (X-XI ст.). Ноткер, як і англійський король Альфред, не тільки сам займався перекладами, але й керував перекладацькою діяльністю при монастирській школі. Переклади латинських філософів і богословів виконані на алеманському діалекті. Переклади, створені Ноткером, доповнені глосами й коментарями до латинських текстів.

До поетичних пам'яток давньовірхньонімецького періоду відносяться наступні:

«Пісня про Гільдебранта» – уривок давньогерманської епічної поеми (рукопис IX ст.). Поема складена алітераційним віршем. Мова становить змішання верхньонімецьких і нижньонімецьких діалектів.

«Муспілли» (Muspilli) – уривок поеми про страшний суд, написаної алітераційним віршем (близько 830 р., баварський діалект).

«Євангеліє від Отфріда» – віршований виклад євангельських історій, написаний ченцем Вейсенбургського монастиря (Ельзас) близько 863-870 рр. У поемі використана кінцева рима (rehtaz – slehtaz, ein – bein, giscribe – libe і т. п.). Діалект – південнорейнськофранкський.

«Пісня про Людвіга» – віршований твір на рейнськофранкському діалекті, написаний на честь перемоги франкського короля Людвіга Третього над норманами в 881 році. Рукопис відноситься до IX ст. Вірші складені за допомогою кінцевої рими (ih – Hluduīg, thinōt – lōnōt).

«Мерзебурзькі заклинання» (записані в X ст., Фульда), знайдені в 1841 році в Мерзебурзі.

До XI ст. відноситься пам'ятка, названа «Парафрази «Пісні пісень», виконана ченцем Фульдського монастиря Віллірамом. Збереглося кілька списків рукопису (XI ст.). Діалект – східнофранкський.

У цій пам'ятці стає помітною редукція закінчень, що знаменує собою перехід німецької мови до наступного періоду свого історичного розвитку – до середньовісньонімецького періоду. Така ж фонетична особливість характеризує збірник фантастичних оповідань за назвою «Старший Фізіолог» (XI ст.). З інших пам'яток давньовісньонімецької мови слід зазначити «Страсбурзькі клятви» (IX ст.). Рукопис відноситься до X-XI ст; діалект – рейнськофранкський.

Давньосаксонська мова. Давньосаксонська мова – це мова континентальних саксів, завойованих франками в епоху Карла Великого. З невеликого числа давньосаксонських пам'яток найвизначнішою є поема «Геліанд» (Heliand «Спаситель»), написана алітераційним віршем. У поемі викладаються біблійні події, пов'язані з діяльністю й життям Ісуса Христа. Пам'ятка збереглась у двох списках, один із яких зберігається в Мюнхені, а другий – у Британському музеї в Лондоні.

Ще однією давньосаксонською пам'яткою є «Давньосаксонська книга Буття» – виклад подій Старого завіту. Поема складена алітераційним віршем (IX ст.), збереглась не повністю (337 віршів). Давньосаксонський текст містить деякі елементи рейнсько-франкського діалекту.

Скандинавські мови. Найважливішою пам'яткою не тільки давніх скандинавських мов, але й давньогерманської літератури в цілому є «Старша Едда», написана давньоісландською мовою.

«Старша Едда» становить збірник давньогерманських міфів і героїчних пісень. Час створення цих пісень і міфів, що існували довгий час в усній формі, невідомий. Рукопис, знайдений у XVII ст., довгий час зберігався в колекції давніх рукописів у королівській бібліотеці м. Копенгагена (столиця Данії, до складу якої входила Ісландія) під загальною назвою Codex Regius «Королівський кодекс» і відомий фахівцям як CR 2365 (порядковий номер в «Королівському кодексі»). У 1971 році «Старша Едда» була передана в Рейк'явік, столицю Ісландії (той рідкісний, але саме тому зразковий приклад рішення спірних питань про приналежність культурних цінностей).

Етимологія слова Edda незрозуміла. Найімовірнішими є дві гіпотези. Відповідно до першої слово edda пов'язане з коренем *ōd- (< герм. *wōd-), що покладений в основу власного імені Одін, Вотан і який означав «шаленство, поезія, екстаз» (пор. рос. *вишня*, що, можливо, походить від того ж іє. кореня *aцэ-/цэ-/це- "дути" > *цāt-/цот- «натхнення, збудження»). Отже, у цьому випадку слово edda означало «поезія». За другою версією edda пов'язане з гот. aiþei «мати», дісл. eiða, edda (< герм. *aiþf-) «бабуся», двн. fuotar-eidī «годувальниця», свн. eide «мати». У пестливих словах, до яких відноситься герм. *aiþ-, цілком допустима варіація *at /ait-/aidh- і метатеза складів. Тому цілком імовірно, що *aiþ – у кінцевому підсумку близьке за своїм походженням до відомого слова atta «батько» і його варіантам tata (пор. укр. *тато*, *дідо*) тощо. Отже, Edda – це «бабуся».

Спочатку «Еддою» називалася книга, написана в 1222-1225 роках ісландським поетом Сноррі Стурлусоном. Ця книга являла собою підручник поетичного мистецтва й містила зразки поетичних творів **скальдів** – норвезьких й ісландських поетів і співаків IX – XIII сторіч.

Коли у 1643 році було знайдено пергаментний список, що містив міфи й пісні про германських богів і героїв, які згадуються й у книзі Сноррі Стурлусона, був помилково зроблений висновок, що цей рукопис послужив основою для книги Стурлусона й, отже, є нічим іншим, як Еддою – збірником, записаним ісландським ученим і чорнокнижником Семундом Мудрим. Так назву «Едда» було перенесено із книги Сноррі на збірник давньогерманських міфів і пісень (CR 2365). За рядом ознак CR 2365 відносять до другої половини XIII ст. Рукопис створений в Ісландії, складається з 45 аркушів. У видання «Старшої Едди» включають звичайно деякі інші твори **еддичної поезії** (так називають сукупність творів невідомих авторів, що відноситься до ранішого періоду, – на відміну від **скальдичної поезії** пізнішого часу).

«Старша Едда», створена невідомими давньоісландськими поетами, відноситься до найвизначніших творів світової літератури. Вона

перекладена багатьма мовами світу, зокрема російською (переклад А. Корсуна за редакцією видатного радянського скандинавіста М. І. Стебліна-Каменського).

Отже, скальдична поезія – це, як сказано вище, сукупність поетичних творів, створених скальдами – норвезькими й ісландськими поетами IX– XIII ст. Основною пам'яткою скальдичної поезії є «Молодша Едда» – згадана вище книга Сноррі Стурлусона. Найпоширеніший жанр скальдичної поезії – це похвальна пісня на честь короля або військового проводиря.

Ще одним видом давньоісландської літератури є **саги** – прозаїчні твори (оповідання про королів, єпископів, вождів тощо).

Слово **сага** (дісл. saga «оповідання, сказання», днн. saga, да. sagu) етимологічно пов'язане з дісл. segja, да. secgan, де. seggian, днн. sagēn «говорити»; < герм. *sag-, іє. *sek^u- «бачити, показувати» (> «стежити» > «говорити»). У дописемний період саги, як й інші твори давньогерманської літератури, існували в усній формі.

Найвизначнішими із всіх саг (розрізняють «саги про давні часи», «королівські саги», «єпископські саги» тощо) є так звані «родові саги» (інакше – «саги про ісландців»), відомі за рукописами, що відносяться до XIV ст. (ці рукописи є списками з раніших рукописів, що не дійшли до наших днів). У «родових сагах» викладені події, що стосуються першого століття після заселення Ісландії, тобто приблизно до 930-1030 рр.

Давньоісландські рукописи зберігаються переважно в бібліотеках Копенгагена, Стокгольма, Рейк'явіка, а також в університетській бібліотеці м. Упсала (Швеція).

Пам'ятки **давньонорвежської** писемності (до 1525 р.) – це рунічні написи, виконані молодшими рунами (норвезько-шведськими до кінця X ст., а потім – датськими). Латинське письмо стало поширюватися в Норвегії в другій половині XI ст., але найдавніші рукописи на основі латинського алфавіту відносяться лише до другої половини XII ст. Ці рукописи являють собою правові документи й релігійні твори. Найвизначнішими із давньонорвезьких пам'яток є «Королівське зерцало» (XIII ст.) і «Сага про Дідріка Бернського» (XIII ст.).

Давньодатська мова (так само, як і давньоісландська – до епохи Реформації, тобто до першої третини XVI ст.) представлена рунічними написами (IX-XII ст.; молодші, датські руни). Пунктованими рунами виконаний датський рукопис «Сконське право» (XIII ст.). Рукописи на основі латинського алфавіту відносяться до XIV ст. (правові документи).

Пам'ятки **давньошведської мови** (до епохи Реформації) – це написи старшими й молодшими рунами, значна кількість яких (більше 1000) знайдена в області Уппланд – на північ від Стокгольма.

Рукописи на основі латинського алфавіту відносяться до XIII ст. Найдавніший з них – Вестгьотське право. Крім того, давньошведська мова представлена такими найістотнішими пам'ятками: «Укладення короля Магнуса Ерікссона» (XIV ст.), збірка давньошведських легенд (Codex Bureanus) тощо. Релігійна література (переклади з латині) створюється переважно в Біргітинському монастирі (Естергетланд, XIV ст.).

Перелік основних пам'яток на давніх германських мовах можна подати у формі таблиць.

Таблиця 1

Пам'ятки давньоанглійської мови

назва	Дата	діалект	коротка характеристика
Глосси	VIII ст.	уессекський	
Гімн Кедмона	VIII ст.	нортумбрій-ський	віршований твір релігійного змісту
Передсмертна пісня Беди	IX ст.	нортумбрійський	
проза короля Альфреда	IX ст.	уессекський	переклади з латинської
Англо-саксонська хроніка	IX ст.	уессекський	переклад з латинської літописи англо-саксів
Переклад псалтиря	IX ст.	мерсійський	тексти релігійного змісту
Проповіді єпископа Вульфстана	XI ст.	уессекський	тексти релігійного змісту
Беовульф	X ст.	змішані форми уессекського з англським	героїко-епічна поема
Поетичні пам'ятки «Книга Буття», «Юдиф» тощо	X-XI ст.	змішані форми уессекського занглським	латинсько-давньоверхньонімецькі глоси
Аброганс	VIII ст.	алеманський	переклад з латині богословського трактату
Давньоверхньонімецький Ісидор	VIII-IX ст.	рейнськофранкський	переклад з латині богословського трактату
Давньоверхньонімецький Татіан	IX ст.	східнофранкський	переклад з латині зводу євангелій
Проза Ноткера Губатого	X-XI ст.	алеманський	переклади з латині релігійної й філософської літератури
Пісня про Гільдебранта	кінець VIII початок IX ст.	змішання верхньонімецьких і нижньонімецьких діалектів	язичницький (дохристиянський) віршований твір про Дітріха Бернського
Муспіллі	IX ст.	баварський	віршований твір про страшний суд
Євангеліє Отфріда	IX ст.	південнорейнськофранкський	віршований виклад Євангелія

Пісня про Людвіга	IX ст.	рейнськофранкський	віршований твір на честь короля Людвіга
Мерзебурзькі заклинання	Хет.	східнофранкський	віршований твір - замовляння від полону й каліцтв
Парафрази "Пісні Пісень" Віллірама	XI ст.	східнофранкський	
Старший фізіолог	XI ст.	алеманський	збірник оповідань алегоричного й повчального змісту
Страсбурзькі клятви	IX ст.	рейнськофранкський	текст присяги на вірність королям Карлу й Людовіку
Геліанд («Спаситель»)	IX ст.	давньоосаксонський	віршований твір про євангельські події
Давньоосаксонська Книга Буття	IX ст.	давньоосаксонський з елементами рейнськофранкського	поетичний твір з викладом подій Старого завіту

Таблиця 2

Пам'ятки давньоскандинавських мов

назва	Дата	мова	коротка характеристика
Старша Едда	XIII ст.	давньоісландська	збірник міфів і пісень
Молодша Едда	XIII ст.	давньоісландська	скальдична поезія
Саги	XIV ст.	давньоісландська	прозаїчні сказання
Пам'ятки рунічного письма	IX-XII ст.	давньонорвезька, давньодатська, давньошведська	
Королівське зеркало	XIII ст.	давньонорвезька	прозаїчний твір повчального змісту
Сага про Дідріка Бернського	XIII ст.	давньонорвезька	
Сконське право	XIII ст.	давньодатська	пунктовані руни
Вестгьотське право	XIII ст.	давньошведська	латинський алфавіт
Укладення короля Магнуса Ерікссона	XIV ст.	давньошведська	тексти правового змісту
Codex Bureanus	XIV ст.	давньошведська	збірка давньо-шведських легенд

Отже, у германістиці розрізняють *три основних види* писемності давніх германців: рунічне, готське й латинське письмо.

Рунічне письмо виникло у першому столітті н. е. на основі одного із північноіталійських або грецького алфавіту. Рунічний алфавіт (futhork) складався з 24 знаків, які спочатку були знаками чарівництва (магії) і лише згодом набули функції знаків письма. У рунології розрізняють старші й молодші руни. Написи, виконані старшими рунами, свідчать про

те, що використовувана у них мова була своєрідною мовою койне, тобто наддіалектною мовою зі специфічними функціями.

Готське письмо виникло в IV столітті н. е. Готський алфавіт, створений на основі грецького алфавіту, включав 27 знаків. Цим письмом виконаний рукопис, відомий за назвою «Срібний кодекс» (VI ст.).

Латинське письмо отримало поширення у германських народів із прийняттям християнства (найдавніші зі знайдених пам'яток відносяться до VII – VIII ст.). Це письмо використовувалось при перекладі латинських текстів, а також для запису давньогерманського епосу, створеного задовго до прийняття германцями християнства.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
3. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
4. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

5. Адмони В. Г. Историчний синтаксис німецької мови / Адмони Володимир Григорович. М. : Вища школа, 1963. – 336 с.
6. Аракин В. Д. История английского языка / Владимир Дмитриевич Аракин. – М. : Физмалит, 2003. – 213 с.
7. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / Арсеньева М.Г., Белашова С.П., Берков В.П. – М. : ГИС, 2003. – 314 с.
8. Богуславская И.В. История немецкого языка : хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб.: КАРО, 2006. – 320 с.
9. Бруннер К. История английского языка : в 2-х томах / Карл Бруннер. – М.: УРСС Эдиториал, 2003. – 720 с.
10. Жирмунський В. М. Історія німецької мови / Віктор Максимович Жирмунський. – М.–Л. : Вища школа, 1965. – 408 с.
11. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка : [Учебник. Хрестоматия. Словарь] / Иванова И.П., Чахоян Л.П. – СПб. : Лань, 2001. – 512 с.

12. Kloss H. dtv-Atlas zur deutschen Sprache: Tafeln und Texte / Kloss H. – München:dtv, 1996. – 256 S.
13. Lehmann W.P. Historical Linguistics / Lehmann W.P. – N.Y., 1973.
14. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch / Lexer M. – Leipzig& VEB Verlag, 1998. – 320 s.

Лекція 5

Тема: Основи порівняльної фонетики германських мов.

План

1. Загальні особливості фонетичної будови індоєвропейської мови-основи:

1.1. Фонологічна система індоєвропейської прамови.

1.2. Рефлекси індоєвропейських голосних і приголосних в основних групах індоєвропейських мов.

2. Пересув приголосних. Закон К. Вернера.

2.1. Послідовність зміни приголосних у германських мовах. Глотальна теорія.

2.2. Розвиток германських приголосних в англійській мові. Умлаут та аблаут у германських мовах.

Ключові поняття: індоєвропейська мова-основа, фонетична будова, фонологічна система, рефлекси голосних і приголосних, система консонантизму та вокалізму, ларингальна теорія, дифтонги, фонеморфологічна структура, закон Зібса, перфоманти, консонантизм, вокалізм, умлаут, аблаут, дифтонги, асиміляція, лабіалізація, делабіалізація, редукція.

Методичні рекомендації: У процесі підготовки до лекції студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в лекції. Крім того, студенти мають ознайомитися з фонологічною та фонетичною будовою індоєвропейської прамови; загальною характеристикою германської системи вокалізму та консонантизму, рефlekсами іє. голосних та приголосних в основних групах іє. мов; ларингальною теорією. Особливу увагу потрібно приділити дифтонгам та особливостям фонеморфологічної структури іє. кореня. Крім того, студенти мають ознайомитися з першим та другим пересувом приголосних, законом К. Вернера, законом ротацізму, послідовністю змін приголосних у германських мовах, глотальною теорією. Окремим питанням розглянути процес амлаута та аблаута.

1. Загальні особливості фонетичної будови індоєвропейської мови-основи

1.1. Фонологічна система індоєвропейської прамови

Зусиллями кількох поколінь учених-компаративістів була реконструйована фонологічна система індоєвропейської мови-основи. Хоча ця система постійно переглядається, в сучасному мовознавстві прийнято вважати, що в індоєвропейській мові-основі були приголосні, довгі й короткі голосні, дифтонги і так звані сонанти.

Зімкнені приголосні утворювали 4 ряди, протиставляючись один одному за дзвінкістю-глухістю і за аспірованістю-неаспірованістю (наявністю-відсутністю придиху).

До лабіальних, або губних, звуків належали аспіровані й неаспіровані **bh** **ph**, **bi** **p**. Варто зазначити, що звук **b** зафіксований (особливо в початковій позиції) у небагатьох іє. коренях. Низька частота вживаності цього звука, а також деякі інші спостереження, що ґрунтуються на типологічних законах, дали привід мовознавцям піддати сумніву правомірність реконструкції не тільки іє. **b**, але й усього ряду дзвінків в іє. мові-основі. До дентальних звуків належали аспіровані й неаспіровані **di** **t**, **dhi** **th**. Останні звуки прийнято називати *гуттуральними*. Цей термін, що походить від лат. *guttur* «горло», не відповідає артикуляційній природі позначуваних ним звуків **g** і **k**, які утворюються внаслідок взаємодії спинки язика з м'якою (більш задньою) чи твердою (більш передньою) частиною піднебіння. Тому такі звуки у сучасній лінгвістичній літературі прийнято називати *текतालними*. Іє. *гуттуральні* могли бути трьох типів: *велярні* (або «тверді»), утворені підняттям спинки язика до м'якого піднебіння; *палатальні* («м'які»), утворені підняттям спинки язика до твердого піднебіння; і *лабіовелярні* – звуки, що утворюються внаслідок взаємодії задньої частини піднебіння та спинки язика і супроводжуються огубленням (лабіалізацією). Фонетичний компонент [лабіалізація] при передачі лабіовелярних прийнято позначати за допомогою букви **w** або **u**: **g^w**, **k^w** (**g^u**, **k^u**). Вважається, що іє. **g^u** і **k^u** §^y і **k^y** були єдиними фонемами, а не сполученнями звуків **g** + **u**, **k** + **u**. Для позначення палатальних *гуттуральних* в індоєвропеїстиці найчастіше використовують знак (^), наприклад, **k̂**, хоча зустрічаються й інші позначення, як-от **k'**, **g'** або **kⁱ**, **gⁱ**. Вимагають певного пояснення й аспіровані звуки **bh**, **dh**, **gh** тощо, які також були не сполученнями фонем, а єдиними фонемами. Ці звуки реконструйовані шляхом зіставлення дінд. **bh**, **hi** гр. **φ**, **θ**, **χ**. Як аспіровані проривні, вони засвідчені найчастіше в індійських мовах; в інших іє. мовах дзвінки **bh**, **dh**, **gh**не збереглися. Окремо варто звернути увагу на глухі **ph**, **th** **kh**. Правомірність реконструкції цих звуків також піддається

сумніву. Реально цей ряд глухих аспірованих існував у давньоіндійській мові, а в іранських мовах засвідчені лише його рефлекси. Тому не виключено, що ці звуки є індоіранською інновацією. В інших іє. мовах, зокрема в германських, слов'янських і балтійських, аспіровані глухі дали такі ж рефлекси, що й глухі неаспіровані, тобто в цих мовах обидва ряди глухих – **p, t, k** і **ph, th, kh** – збіглися. Це дає підставу деяким мовознавцям розглядати **p** і **ph, ti th, ki kh** як перехідні варіанти тієї самої фонемі.

Крім проривних приголосних, для іє. мови-основи реконструюють щільний (спірант – такі щільні звуки, при утворенні яких не виникає тертя) **s**, що має високу частоту вживання й добре зберігся в початковій позиції кореня в більшості іє. мов (пор. укр. *сім*, гот. *sibun*, лат. *septem*, дінд. *saptá*) і так званий ларингальний **h**, що з фонетичної точки зору був задньоязиковим спірантом. Не виключено, що в іє. прамові існував не один, а декілька ларингальних звуків. Сукупність поглядів на проблему ларингальних звуків відома в індоєвропеїстиці як **ларингальна теорія**, яка найпопулярніше й водночас найповніше викладена у праці **О. Семеренї**.

Реконструйована система іє. голосних містить у своєму складі *короткі ĕ, ǫ, ā, ĭ, ū, ə, довгі ā, ē, ō, ū й дифтонги*, першу (основну) частину яких утворювали короткі й довгі *ĕ/ ē, ǫ/ ō, ā/ ā*, а другу частину – **ĭ, ū, r, l, m, n**. У цій системі п'ятьом довгим голосним відповідають шість коротких. «Зайвим» виявився голосний, позначений знаком **ə**. Цей звук реконструйовано шляхом порівняння таких форм, як лат. *Status* «становище, стан», дінд. *Sthitih* «стояння, стан», гот. *staþs* «місце», укр. *стояти*. Очевидно, спільним елементом, до якого можна звести голосний в корені цих слів (лат. **a**, дінд. **i**, гот. **a**, укр. **o**), міг бути певний звук (що виник внаслідок редукції довгих голосних **ē, ō, ā**), названий давньоєврейським словом «шва», що означає «порожнеча». Поряд зі звуком **ə** («шва-прімум») в індоєвропеїстиці велися спроби відновити ще один голосний, утворений, як припускають, у результаті редукції короткого голосного. Цей голосний позначають інколи знаком **ь** і називають «шва-секундум». Однак правомірність такої реконструкції заперечується, оскільки ті ж самі мовні форми можуть бути інтерпретованими і зведеними до певного архетипу як за допомогою «шва-секундум», так і без нього (це стосується, зокрема, германських сполучень **ur, ul, um, un**).

1.2. Рефлекси індоєвропейських голосних і приголосних в основних групах індоєвропейських мов.

Короткі голосні

/1/ іє.**a**>дінд. **a** = лат. **a** = гр. **a** = герм. **a** = сл.

Примітки:

- 1) Букви **ъ** та **ь** позначають у старослов'янській мові зредуковані голосні, близькі за своїм звучанням до коротких [i], [u];
- 2) Знак [=] означає «відповідає».
- 3) Знак [>] означає «переходить у».
- 4) Цифрами ліворуч далі будемо позначати номер генетичної формули /ГФ/.

/2/ іє. о > дінд. а = лат. о = герм. а = сл. о

Примітка: гот. **ai** перед **h, r, hw**(Hr) = [e].

/3/ іє. е > дінд. а = лат. е = герм. е = сл. е

/4/ іє. і > дінд. і = лат. і = герм. і = сл. ь

/5/ іє. u > дінд. u = лат. u = герм. u = сл. ь

/6/ іє. ə > дінд. і = лат. а = герм. а = сл. о

Примітки:

- 1) Звук **ry** дінд. словах на зразок *pita(r)* з'являється в непрямих відмінках (пор. укр. *мати – матері*);
- 2) Дінд. звук **h** відповідає іє. **S** абсолютному кінці слова.

Довгі голосні

/7/ іє. ā > дінд. ā = лат. ā = герм. ō = сл. а

/8/ іє. ō > дінд. ā = лат. ō = герм. ō = сл. а

Примітка: стсл. **Ѣ** «ять» означав, очевидно, відкритий [ě], близький до нім. **ä**, й походив не тільки від іє. **ē**, але й від дифтонга **oi**. У сучасній російській мові цьому звуку, як правило, відповідає **e**, в українській - **i**.

/9/ іє. ē > дінд. ā = лат. ē = герм. ē = сл. ě

Германський довгий **ē** поступово ставав більш широким, тобто більш низьким, перетворюючись у північних і західних германських мовах на [æ], а потім – на [ā]. Припускають, що перехід іє. **ē** > герм. **æ** відбувся ще у спільногерманський період. Тому гот. *ga-dēPs* відповідає да. *dæd*, днв. *tāt*. Пізніше в англійських діалектах цей давній іє. **ē** знову виявив тенденцію до підвищення й у сучасній англійській мові перейшов у [ī] (а. *deed*). У німецькій мові в цій позиції виступає [a] (нім. *Tat*). Реконструюючи германські праформи, у яких зустрічається звук, що відповідає іє. **ē**, зазвичай відновлюють **æ**. Наприклад: а. *deed*, гот. *ga-dēPs*, нім. *Tat*, іє. *dhē-, стсл. *Ѣти* (укр. *діло*) – герм. *dæðiz.

Примітка:

- 1) Гот. **ei=ī**;
 - 2) Знак [<] означає «розвинувся з, походить від».
- /10/ іє. ī > дінд. ī = лат. ī = герм. ī = сл.
- /11/ іє. ū > дінд. ū = лат. ū = герм. ū = сл. **Ы**

Індоєвропейські сонанти. Ларингальна теорія

Доля іє. **r, l, m, n**, що виступали у функції голосних **r, l, m, n** (з крапочками внизу) та у функції приголосних (як другий елемент дифтонга), досить своєрідна в різних індоєвропейських мовах.

Обговорення статусу й рефлексів індоєвропейських сонантів тісно пов'язане з так званою ларингальною теорією (гіпотезою), яку започаткувала праця молодого Ф. де Соссюра «Мемуар про первісну систему голосних в індоєвропейських мовах», що вийшла друком у грудні 1878 року (Соссюр народився в 1857 році). За оцінками, висловлюваними у сучасному мовознавстві, лише це єдине дослідження (якщо б науці не був відомий знаменитий «Курс загальної лінгвістики») могла б увіковічнити ім'я геніального швейцарця.

Порівнюючи грецькі форми на зразок *di-dō-mi* «даю» – *di-do-men* «даємо» з формами типу *leip-ō* «кладу» – *é-lip-on* (аорист того ж дієслова), Ф. де Соссюр припустив, що апофонічне чергування **ō: o** (*-dō-*: *-do-*) структурно повинно дорівнювати чергуванню *eĭ - i* (*leip - lip*). Отже, іє. **ō** первинно мало би складатися з двох компонентів - **o** та якогось гіпотетичного сонанта, що в позиції між приголосними ставав голосним, тобто вокалізувався, за тією ж моделлю, яка спостерігається у грецьких формах: */eĭ - i*: */ex - X/*. У цій моделі, реконструюючи індоєвропейський стан, Ф. де Соссюр прийняв за вихідну форму не тільки структурні відношення між звуками, але й сам звук **e**, а гіпотетичний звук, позначений вище як «ікс» (**X**), назвав «сонантним коефіцієнтом». Соссюр вважав, що сонантних коефіцієнтів було два. Він позначив їх знаками **A** й **Q** і реконструював довгі іє. голосні в такий спосіб: **e + A = ē**; **e + A = ā**; **e + Q = ō**. Отже, стягнення **e + A** могло дати або **ē**, або **ā**. Припускалося, що довгі сонанти **r, l, m, n** (з крапочками внизу) та **ī, ū** також виникли внаслідок стягнення відповідних коротких з коефіцієнтами **A** й **Q**. У позиції між приголосними іє. сонантний коефіцієнт, як сказано вище, вокалізувався. Ще раз зауважимо, що трьом іє. голосним **ē, ā, ō** у Соссюра відповідали тільки два коефіцієнти **A** й **Q**. Логічно було б припустити, що таких коефіцієнтів було принаймні три. Саме таку гіпотезу висловив, розвиваючи ідеї Ф. де Соссюра, датський мовознавець Г. Меллер (1879). Останній, виходячи з відповідностей між індоєвропейськими і семітськими мовами, які він досліджував, довів кількість ймовірних коефіцієнтів до п'яти. Г. Меллер уточнив також і артикуляційний характер сонантних коефіцієнтів, висунувши гіпотезу, що ці звуки були ларингальними приголосними (звідси й назва всієї теорії).

Після дешифрування хетської мови (це здійснив у 1915-1917 роках чеський сходознавець Б. Грозний) видатний польський лінгвіст **Є.**

Курилович вперше ідентифікував (1927 р.) гіпотетичний ларингальний консонант із хетським **h** (різними типами ларингалу **H** у хетській мові відповідають **h** або **hh**). Так гіпотеза Ф. де Соссюра отримала своє практичне підтвердження. Однак простежуються такі випадки, коли між наявністю/відсутністю реконструйованого (на основі інших іє. мов) ларингального коефіцієнта **H** і хет. **h** не існує відповідності. Тому ларингальна теорія протягом тривалого часу залишалася й донині усе ще залишається предметом спеціальних дискусій.

У сучасному мовознавстві найбільш прийнятною кількістю ларингалів вважають три. Їх позначають знаками **H₁**, **H₂**, **H₃**. Окрім вказаних ларингалів, багато лінгвістів припускають існування й інших ларингальних сонантів, кількість яких у різних працях коливається від 2-х до 10-ти. Однак суперечливі мовні факти можуть бути пояснені й без залучення ларингалів. Тому ларингальна теорія не знайшла загального визнання.

У світлі ларингальної гіпотези іє. корінь **dhē-* «класти» слід записати як **dheH₁-*, а іє. **aġ-* «вести» – як **H₂eg-* і т. д. У більшості етимологічних словників використовується традиційне оформлення іє. коренів, що хронологічно відповідає періоду «після занепаду ларингальних». Останнім часом стали з'являтися також етимологічні словники, де звичні іє. форми переписуються в ларингальній «нотації».

Дифтонги

Індоевропейські дифтонги, як уже зазначалося, створюються шляхом сполучення коротких або довгих голосних **a**, **e**, **o** з пазвуком (глайдом), у ролі якого виступають або **i** й **u**, або **r**, **l**, **m**, **n**. Отже, могло існувати 6 дифтонгів з основним звуком **a** (**ai**, **au**, **ar**, **al**, **am**, **an**), 6 дифтонгів з **e** тощо. Такі ж дифтонги могли виникнути у результаті сполучення довгих голосних з сонантами або редукованого **ə** із сонантами. Доля іє. дифтонгів у різних мовах неоднакова. Більшість «довгих» дифтонгів, за винятком **ēi**, збіглася в германських мовах з «короткими». Наведемо рефлексії основних дифтонгів, які найчастіше зустрічаються в германських і романських мовах.

/12/ іє. **eu** > дінд. **ō** = лат. **ū** = герм. **eu/iu** = сл. **u**

/13/ іє. **ou** > дінд. **ō** = лат. **ū** = герм. **Au**

/14/ іє. **au** > дінд. **ō** = лат. **au** = герм. **au** - сл. **u**

/15/ іє. **ei** > дінд. **ē** = лат. **ī** = герм. **ī** = сл. **i**

/16/ іє. **oi** > дінд. **ē** = лат. **ū** = герм. **ai** = сл. **ě**

/17/ іє. **ai** > дінд. **ē** = лат. **ae** = герм. **ai** = сл. **E**

Приголосні

Індоевропейські приголосні мають в германських, слов'янських, латинській та давньоіндійській мовах такі рефлекси:

/18/ іє. bh > дінд. bh = лат. f = герм. b = сл. б

Примітка: іє. bh > лат. b у непочатковій позиції; пор.: лат. *nebula* «туман, хмара», дінд. *Nábhas*–«т.с», укр. *небо*, нім. *Nebel* «туман», двн. *nebul* «т.с».

/19/ іє. dh > дінд. dh = лат. f = герм. d = сл. д

Примітка: іє. dh > лат. d в непочатковій позиції; порівн.: лат. *fidere* «вірити», а. *bide* «вичікувати, чекати», да. *bīdan*, гот. *beidan* «чекати».

/20/ іє. gh > дінд. gh = лат. h = герм. g = сл. г

/21/ іє. ġh > дінд. h = лат. h = герм. g = сл. з

/22/ І іє. g^h > дінд. gh = лат. g, f = герм. gw = сл. г

/23/ іє. b > дінд. b = герм. p = сл. б

/24/ іє. d > дінд. d = лат. d = герм. t = сл. д

/25/ іє. g > дінд. g = лат. g = герм. k = сл. г

/26/ іє. ġ > дінд. j = лат. g = герм. k = сл. з

/27/ іє. g^h > дінд. g(j) = лат. v = герм. kw = сл. г(ж)

/28/ іє. p > дінд. p = лат. p = герм. f = сл. п

/29/ іє. t > дінд. t = лат. t = герм. þ = сл. т

/30/ іє. k > дінд. k = лат. k = герм. h = сл. к

/31/ іє. k̄ > дінд. ś = лат. k = герм. h = сл. с

/32/ іє. k^h > дінд. k = лат. q = герм. hw = сл. к (ч)

2. Пересув приголосних. Закон К. Вернера

2.1. Послідовність змін приголосних у германських мовах

Перший пересув приголосних

Цілий комплекс змін приголосних, що відбулися в германських мовах, одержав у германістиці (слідом за Я. Гріммом) назву **перший пересув приголосних** (нім. *Lautverschiebung*). Хоч окремі закономірності в розвитку германських приголосних були відкриті ще Р. Раском (1818) і його попередниками, Я. Грімму належить незаперечна заслуга в систематизації накопичених фактів і представленні їх як певного комплексу взаємозалежних явищ (1822). Саме тому перший (або «германський») пересув приголосних називають ще **законом Я. Грімма**.

У германістиці існують різні гіпотези щодо послідовності пересуву одних рядів іє. приголосних в інші, стосовно хронології цих переходів і, нарешті, про причини пересуву приголосних.

Іє. зімкнені **bh, dh, gh** перейшли в германські спіранти **b, d, g**, а потім розвинулися у відповідні проривні **b, d, g** (насамперед у початковій позиції, потім – у серединній і кінцевій).

Іє. зімкнені дзвінки неаспіровані **b, d, g** > германські глухі зімкнені **p, t, k**.

Іє. зімкнені глухі **p, t, k** перейшли в германські щілинні **f, p, x** (знак **p** позначає міжзубний фрикативний, близький до англійського звука, що позначається сполученням **th**; знак **x** позначає фрикативний, близький до укр. [x]).

Були, однак, такі винятки з першого пересуву приголосних, причина яких залишалася нерозгаданою протягом понад півстоліття відтоді, як Я. Грімм відкрив свій знаменитий закон. Так, якщо дінд. *Bhrāta* – у готській мові закономірно відповідає *brōpar* (іє. **t** > герм. **P**), то лат. *pater* у готській мові чомусь відповідає *fadar* (тобто іє. **t** > **d**). Виявилось, що причиною подібних чергувань є наголос. Це дозволило К. Вернеру сформулювати наступне правило: **германські глухі щілинні залишалися глухими, якщо початковий наголос падав на склад, який передував пересувному приголосному, і переходили у дзвінки, якщо попередній склад був ненаголошеним.** Таким чином, можна вважати, що гот. **d** у слові *fadar* був не проривним, а щілинним звуком **đ**. Аналогічною була природа готських звуків **b** і **g** у тих формах, де діяв закон **К. Вернера**. Правило, сформульоване К. Вернером, поширювалося не тільки на ті глухі спіранти, що виникли внаслідок пересуву іє. **p, t, k** > герм. **f, p, x**, тобто походили з іє. **p, t, k**, але й на звук **s**, що відповідав іє. **s**. У цілковитій відповідності до закону К. Вернера іє. **s** залишався глухим в одних випадках і ставав дзвінком **z** в інших.

Перший пересув приголосних

іє.		герм.	іє.		герм.	іє.		герм.
bh	>	b	b	>	p	p	>	f
dh	>	d	d	>	t	t	>	þ
gh	>	g	g	>	k	k	>	x
g ^h	>	gw	g ^h	>	kw	k ^h	>	x w

Дзвінкий **z**, що виникав таким чином, переходив у германських мовах (за винятком готської) у позиції між голосними в г (тобто в германських мовах у цьому випадку діяв, як і в латинській мові, закон ротацізму). Наприклад: гот. *kiusan*, а. *choose*, нім. *kiesen* «вибирати», але дієприкметник *gekoren* (позиція наголосу була іншою); нім. *kosten*

«пробувати» (s перед приголосним). Усі корені цих слів походять з іє. *geus-. Чергування r - s засноване на законі К. Вернера.

Іє. p, t, k у початковій позиції розвивалися за законом Я. Грімма, а не за законом К. Вернера. Пор.: укр. п 'ять – гот. fimf; укр. три – гот. preis.

Сказане можна підсумувати у вигляді таблиці. Як видно з таблиці, германські дзвінки спіранти по-різному розвивалися в німецькій та англійській мовах. Так, герм. > у німецькій мові b, а в англійській –v; а. th (< іє. t) відповідає нім. d.

Закон К. Вернера

іє.	герм.	англ.	нім.
P	f	f	f
	þ	v	b
T	þ	th	d
	đ	d, th	t
K	h	h	h
	g	g	g
K ^U	hw, w	w, h	w, h
	gw, g, w	g, w	g, w
S	s	s	s
	z	r	r

Другий пересув приголосних

Другим, або німецьким, пересувом приголосних називають звукові зміни, яких зазнали германські приголосні в німецькій мові. Ці зміни не торкнулися інших германських мов і, отже, існували вже в ту епоху, коли відбувся поділ германських племен. Але навіть у німецькій мові другий пересув торкнувся переважно лише так званих верхньонімецьких (південнонімецьких) діалектів. Тому другий пересув називають ще **верхньонімецьким**. У літературну німецьку мову, утворену на основі різних середньо- й верхньонімецьких діалектів, увійшли не всі звукові зміни, що складають другий пересув приголосних. Припускають, що він почався приблизно у V–VI століттях н. е. у південних (баварських і алеманських) діалектах задовго до появи писемності, поступово поширюючись на північ до кінця першого – початку другого тисячоліття н. е. (1000 – 1200 р.), процеси, пов'язані з першим і другим пересувом приголосних, можна представити так:

Перший і другий пересув приголосних

іс.		герм. (гот.)		нім.	
звуки	приклади	звуки	приклади	звуки	приклади
bh	*bhrāte(r)	b	brōþar	b	Bruder
dh	*dhē-	d	ga-dēþs	t	Tat
gh	*ghostis	g	gasts	g	Gast
b	*dheub-	p	diups	f, pf	tief, Pfuhl
d	*duwo/dwō	t	twai	s, z, ß	zwei, Fuß
g	*jugom	k	juk	ch, k	Joch, Korn
p	*pēd/pōd-	f	fōtus	f	Fuß
t	*trejes	þ	þreis	d	drei
k	*nokt-	x	nahts	h, ch	Nacht, haben

2.2. Розвиток германських приголосних. Умлаут та аблаут у германських мовах

Одним із найяскравіших асимілятивних процесів у системі германського вокалізму є умлаут (від німецького Umlaut «перезвук»). Умлаут виникає внаслідок пристосування голосного кореня до наступного голосного, що належить до постфікса (як правило, це суфікс або його залишки, що злилися з закінченням). Умлаут поширився в західногерманських і скандинавських мовах, але не зафіксований у готській. Найбільш поширеним типом умлаута є умлаут на **i**, хоча відомі й інші типи перезвуку (на **u**, **r** та **w**). Голосний **i** найчастіше зустрічається в закінченнях іменників з іє. основою на **-i-** (типу **ghostis*), у різних формах дієслова, утворених за допомогою суфіксів, що містять **i** (гот. *sandjan*, нім. *senden*), а також у суфіксах компаративу і суперлативу прикметників (двн. *alt - eltiro*). Внаслідок взаємодії голосного кореня і голосного суфікса могли виникнути наступні основні варіанти умлаута (перед **i**):

a > e:	двн. <i>faran</i>	–	<i>ferit</i> (3 ос. одн.) “їхати”
	гот. <i>nasjan</i>	–	да. <i>nerian</i> “рятувати”
	гот. <i>satjan</i>	–	да. <i>settan</i> “саджати”
	гот. <i>gasteis</i>	–	да. <i>gesti</i> “гості”
	гот. <i>harjis</i>	–	дс., двн. <i>heri</i> “військо”
a > æ:	гот. <i>laisjan</i>	–	да. <i>læran</i> (< <i>*lārjan</i>) “учити”
ō > ē:	гот. <i>dōmjan</i>	–	да. <i>dēman</i> “судити, засудити”, дісл. <i>dæma</i> “судити”
	гот. <i>fōtus</i>	–	а. <i>foot</i> “нога”, <i>feet</i> “ноги”, да. <i>fēt</i> , дісл. <i>fōtr</i> “ноги”
ū > ū:	гот. <i>brūþs</i>	–	да. <i>brūd</i> “наречена”
o > œ:	двн. <i>mohti</i>	–	нім. <i>möchte</i> “хотів би”
ō > ø:	двн. <i>skōni</i>	–	свн. <i>schæne</i> (> нім. <i>schön</i>) “блискучий, красивий”
u > y:	двн. <i>turi</i>	–	свн. <i>tür</i> , нім. <i>Tür</i> “двері”

Будучи за своїм походженням явищем суто фонетичним, умлаут перетворився в германських мовах на морфологічний засіб творення нових форм слів або нових слів, тобто став внутрішньою флексією з реляційним чи дериваційним значенням. При цьому в сучасній німецькій мові – на відміну від англійської – умлаут отримав спеціальне орфографічне позначення (а - ä, u - ü, o - ö). Внаслідок дії умлаута в германських мовах з'явився ряд нових голосних.

Аблаут (від німецького Ablaut буквально «відзвук») є незалежним (спонтанним) чергуванням голосних у корені слова, успадкованим германською мовою з індоєвропейської прамови. Прикладом такого чергування є зміна голосного в коренях українських слів: беру – вибори – брати (е - о - нуль звука). Аблаут є дуже давнім явищем, про що свідчить наявність аналогічних чергувань поза межами індоєвропейських мов – насамперед, у семітських, які разом з індоєвропейськими, тюркськими, фінно-угорськими й деякими іншими мовами утворюють велику генетично споріднену групу мов, що отримала назву «ностратичні мови».

Причини виникнення і механізм породження іє. аблаута залишаються неясними. Спочатку аблаут був пов'язаний, очевидно, з якимись фонетичними процесами і був зумовлений позицією звука у слові. Не викликає сумніву вплив на чергування голосних (на більш пізніх етапах) морфологічних чинників. Однак спроби з'ясувати детальніше умови виникнення іє. аблаута не мали успіху. Припускають, наприклад, що чергування голосних в іє. мовах пов'язано з наголосом. Не виключається також вплив інших чинників, наприклад, звукового символізму.

Таблиця 13

Розвиток германських голосних в англійській і німецькій мовах

англ.	< герм. >	< іє. >	герм. >	нім.
a (> ea)	a	a	a	a, ä, e
æ (> ea)		o		
e (> eo, ie)		ə		
e, i	e	e	e	e, i
u, o, [y]	u	u	u	u, ü
i	i	ī	i	i
ō, ē	ō	ā ō	ō	ō (uo, ua) > u
ǣ (> ēa > ce)	ē (ǣ)	ē	ē (ǣ)	ā
ū (> ou), [y] > i	ū	ū	ū	ū (> au), [y:] > eu
i (> ai)	ī	ī 118	ī	ī (> ai)

Таблиця 13 (продовження)

англ.	< герм. >	< іс. >	герм. >	нім.
ēo/īo > ee	eu/iu	eu	eu/iu	iu (> y > eu), io, ie
in	en/in	en	en/in	in
im	em/im	em	em/im	em/im
el/il	el/il	el	el/il	el/il
eo (r)	er/ir	er	er/ir	er
ā, āe > o	ai	oi, ai	ai	ē, ei
o, ēa > ī	au	ou, au	au	ō, ou (> au)
æl	al	ol, al	al	al
ear	ar	or, ar	ar	ar
an, on	an	on, an	an	an
eam	am	om, am	am	am
ē	ē ²	ēi	ē ²	ia (> ie)

У германських мовах чергування за аблаутом охоплюють як систему словозміни, так і систему словотвору, тобто **германський аблаут є внутрішньою флексією з реляційним і дериваційним значенням**. Наприклад, при творенні форм дієслова *schneiden–schnitt* в німецькій мові аблаут виступає в ролі морфеми з реляційним значенням, а при творенні нових слів *Schnitt, Sprung* він уже виконує дериваційну функцію. Найважливішу роль у давніх і в сучасних германських мовах аблаут відіграє при творенні форм дієслова (інфінітив, дієприкметник, минулий час). Залежно від комбінацій тих чи інших видів чергувань у германській дієслівній системі розрізняють 7 рядів аблаута.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови : підруч. [для студентів та викладачів вищих навч. закл.] / Олена Іванівна Стеріополо. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
3. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

4. Богуславская И.В. История немецкого языка : хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
5. Бруннер К. История английского языка : в 2-х томах / Карл Бруннер. – М. : УРСС Эдиториал, 2003. – 720 с.
6. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 1 Развитие языка немецкой народности. – 1955. – 163 с.
7. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 2. Становление немецкого литературного национального языка / М. М. Гухман; АН СССР. Ин-т языкознания. – 1959. – 204 с.
8. Жирмунський В. М. Історія німецької мови / Віктор Максимович Жирмунський. – М. –Л. : Вища школа, 1965. – 408 с.
9. Жирмунський В. М. Німецька діалектологія / Віктор Максимович Жирмунський. –М. – Л. : Наука, 1956. – 368 с.
10. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Історична фонетика німецької мови / Зиндер Л. Р., Строева Т. В. – М.: Просвещение, 1965. – 175 с.
11. Lehmann W.P. Historical Linguistics / Lehmann W.P. – N.Y., 1973.

Лекція 6

Тема: Основні риси морфологічної будови індоєвропейської мови-основи.

План

1. Реконструкція морфологічної будови індоєвропейської мови-основи.
2. Типологічна будова індоєвропейської мови-основи.
3. Морфологічна структура індоєвропейського слова.
4. Іменник у індоєвропейській мові:
 - 4.1. Категорія іменника.
 - 4.2. Рід.
 - 4.3. Відмінок.
 - 4.4. Число.
 - 4.5. Відмінювання іменників.
5. Прикметник.
6. Займенник:

- 6.1. *Вказівні займенники.*
- 6.2. *Особові займенники.*
- 6.3. *Питальні займенники.*
7. *Дієслово:*
 - 7.1. *Категорія дієслова.*
 - 7.2. *Особа і число.*
 - 7.3. *Час.*
 - 7.4. *Стан.*
 - 7.5. *Способи.*

Ключові поняття: індоєвропейська мова-основа, морфологічна структура, реконструкція, дієслово, іменник, займенник, прикметник, категорія числа, категорія роду, спосіб, стан, особа, рід, відмінок.

Методичні рекомендації: У процесі підготовки до лекції студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в лекції. Крім того, студенти мають ознайомитися з особливостями морфологічної структури індоєвропейської мови-основи, а саме: реконструкція морфологічної будови індоєвропейської мови-основи та типологічна будова останньої, а також морфологічна структура індоєвропейської мови-основи. Особливу увагу приділити іменникам та його морфологічним особливостям. Окремим питанням розглянути займенники індоєвропейської мови-основи.

1. Реконструкція морфологічної будови іє. мови-основи

Морфологічна будова іє. прамови реконструюється на основі давніх іє. мов – насамперед, давньоіндійської і давньогрецької. Ці й інші давні іє. мови мали дуже складну морфологічну систему. Так, наприклад, у давньоіндійській засвідчено 8 відмінків, у старослов'янській – 7. У багатьох давніх іє. мовах (наприклад, у давньоіндійській, грецькій, старослов'янській), крім форм однини і множини, зберігається двоїна. Дуже складною була система дієслівних категорій: наприклад, у грецькій засвідчено три стани, 4 дієвідміни, 7 часових форм. Однак в інших давніх іє. мовах система іменних і дієслівних категорій виглядає набагато простіше. Так, у готській мові засвідчено всього два стани і 2 часові форми. Щось подібне спостерігається й у хетській мові: 2 стани, 2 дієвідміни, 2 часові форми.

Оскільки завдяки такому стану речей, морфологічна система одних іє. мов відрізнялася помітною складністю, а інших – відносною простотою своїх граматичних форм і категорій, для того, щоб реконструювати

морфологічну будову іє. мови-основи, необхідно насамперед вирішити одне важливе питання: чи маємо ми справу зі спрощенням первісно складної системи чи, навпаки, з ускладненням первісно простої системи (як, наприклад, у хетській мові).

Традиційно (це особливо помітно в працях молодогограматиків) розвиток морфологічної будови іє. мов розглядався як поступовий перехід від дуже складної системи (подібно, як у давньогрецькій та давньоіндійській) до простішої (такий, як у готській). Однак дешифрування хетської мови і збагачення лінгвістики новими даними змусило частину лінгвістів переглянути традиційні схеми розвитку іє. прамови і висунути гіпотезу про зворотний розвиток – від простого (хетська мова) до складного (давньоіндійська). Проте багато мовних фактів (наприклад, релікти складнішої відмінкової системи в тих іє. мовах, де число засвідчених відмінків виявилось менше 8, привели лінгвістів у кінцевому підсумку до висновку, що панівною тенденцією в розвитку іє. морфології був усе ж розвиток від складнішого до простішого, хоча, зрозуміло, повної єдності поглядів на цю проблему не існує.

У компаративістів сьогодні немає єдиної думки і з приводу того, які граматичні категорії вважати спільноіндоевропейськими, а які – інноваціями, що з'явилися в тій чи іншій мові після розпаду іє. спільності. Так, наприклад, В. Хірт, а слідом за ним і інші лінгвісти вважали, що іє. часова парадигма включала тільки презенс, аорист і перфект, а наявність інших часових форм у грецькій та індійській – це результат самостійного розвитку цих мов після розпаду іє. спільності. Навпаки, Ж. Одрі вважає, що не слід поспішати з висновками про недавню появу тієї чи іншої категорії, тому що нерідко відбувається лише формальне відновлення (зміна плану вираження при незмінному плані змісту) категорії, що раніше існувала.

2. Типологічна будова іє. мови-основи

Для розуміння цілої низки морфологічних категорій і процесів, що зумовили розвиток морфологічних форм і значень іє. мов, необхідно зробити декілька дуже важливих зауважень про типологічну будову іє. мови-основи.

У сучасній компаративістиці вважають, що на ранній стадії свого розвитку іє. **прамова була мовою активно-стативної будови**, тобто такою, де дія протиставлялася стану. Мовам активно-стативної будови типологічно протиставляються мови номінативно-акузативної і ергативної будови. У мовах номінативно-акузативної будови (інакше – «акузативні мови»), якими, наприклад, є сучасні слов'янські і германські мови, об'єкт перехідного дієслова (у формі акузатива) може виступати в ролі суб'єкта

(у формі номінатива): студент читає книгу – книга читається студентом. У мовах ергативної будови в реченні з перехідним дієсловом суб'єкт стоїть в особливому відмінку – в ергативі, а прямий додаток (об'єкт) стоїть у формі «абсолютного» відмінка, який можна трактувати як номінатив. У мовах ергативної будови можлива не тільки конструкція, де суб'єктом дії виступає об'єкт перехідного дієслова (книга – об'єкт перехідного дієслова читати), але й такі конструкції, де суб'єкт дії може мати форму об'єкта при неперехідному дієслові. Так, наприклад, у фразях «його рве», «куди тебе несе?» суб'єкт дії виражений формою об'єкта перехідного дієслова. У ергативних мовах можлива конструкція, близька до «його біжить». У традиційних граматиках використовуються терміни «граматичний суб'єкт/об'єкт» і «логічний суб'єкт/об'єкт» дії. Щоб пояснити, наприклад, пасивну конструкцію «книга *читається студентом*», говорять: книга є граматичним суб'єктом (підметом), але логічним об'єктом, тому що над нею відбувається визначена дія. У сучасних граматиках (див., наприклад, *Heger 1976*) користуються термінами «каузальна функція» (функція збудження або вчинення дії чи стану), «предикативна функція» і «фінальна функція» актанта. Так, у реченні «*Студент пише лист другу*» студент виступає в каузальній функції, книга – у предикативній функції, а другу – у фінальній функції. Усі три актанти можуть у різних мовах виражатися формами різних відмінків і, отже, утворювати різні конструкції – ергативну чи акузативну. В ергативній конструкції, що складається з трьох названих вище актантів, номінатив виконує предикативну функцію, а в акузативних конструкціях того ж типу номінатив служить для вираження каузальної функції. У конструкціях із двома актантами номінатив може виконувати і каузальну, і предикативну функції.

Характерною рисою мов активно-стативної будови є протиставлення у них двох класів іменників – «активних» і «інактивних» (тобто «пасивних»). До активного класу відносяться імена людей, тварин, дерев і рослин; до інактивного – назви інших предметів, таких як: «ціпок», «камінь» і т. ін. Розподіл іменників на клас активних та інактивних породжує деякі інші особливості мов активної будови, а саме: поділ дієслів також на 2 класи – активні й інактивні (до першого відносяться дієслова, що позначають дії, рухи і т. ін., а до другого – стан чи якість, що характеризує інактивні іменники); наявність категорії «інклюзиву-ексклюзиву» у системі займенників; відсутність у лексичній системі мови дієслова зі значенням «мати».

Остання обставина (відсутність дієслова «мати») пояснюється тим, що, як показав Е. Бенвеніст, дієслово *мати* є дієсловом стану. Категорія

приналежності в мовах активно-стативної будови виражається за допомогою конструкції на зразок «у мене є», тобто за допомогою дієслова зі значенням «бути» (у іє. мові-основі таким був корінь *es-). У латинській мові, наприклад, приналежність може виражатися конструкцією з дав. відмінком *mihi est*. Такого роду конструкції з дієсловом *бути* є більш давніми, ніж конструкції з дієсловом *мати*. Доказом того, що дієслово *мати* виникло у іє. мовах пізніше, ніж дієслово *бути*, є той факт, що позначення поняття «мати» у різних іє. мовах не збігаються (типовою семантичною моделлю розвитку цього дієслова є «тримати, утримувати > володіти > мати»).

Мови активно-стативної будови, якою й була на ранній стадії свого розвитку спільноіндоєвропейська мова, можуть перетворюватися в результаті свого історичного розвитку в мови ергативної чи акузативно-номінативної будови. Так, наприклад, на підставі цілого ряду фактів припускають, що картвельські мови, що належали спочатку до мов активної будови, перетворилися в ергативні мови, а індоєвропейська прामова, що, як вже відзначено вище, також була мовою активної будови, перетворилася у мову акузативної будови. З урахуванням розвитку картвельських і індоєвропейських мов Т. Гамкрелідзе і Вяч. Вс. Іванов вважають, що активна будова породжує ергативну й акузативну структури, які можуть переходити одна в одну. Інакше кажучи, ергативна й акузативна структури є різновидами єдиної типологічної будови мови. Не виключено, однак, що ергативна структура є проміжним етапом у розвитку мови від активної до акузативної будови (на це вказують в цілому ряді робіт як індоєвропейці, так і фахівці з картвельських мов).

3. Морфологічна структура іє. слова

Розглядаючи основні властивості фонетичної системи іє. мови-основи, ми вже коротко зупинялися на тому, якою була фонетична структура іє. кореня. Корінь міг складатися найчастіше з трьох фонем: *ped-/pod-* «нога», *iug-* «ярмо», *ulk^w* – «вовк». У цьому розділі буде розглянута **морфологічна** структура іє. слова. Щоб зрозуміти, з яких морфологічних компонентів складалося іє. слово, порівняємо два ряди слів: 1) дінд. *yugám* «ярмо», гр. *zugón*, лат. *iugum* «тж»; < іє. *iugóm* (знах. відм. однини); 2) дінд. *rádam*, гр. *róda*; < іє. **ródm* «нога» (знах. відм. однини). Це зіставлення показує, що форма знахідного відмінка утворювалася за допомогою показника **m**, що міг приєднуватися безпосередньо до кореня (**pod-m*), або до деякого проміжного голосного (**iug-ó-m*). Отже, в іє. слові чітко розрізняються три морфологічних компоненти: корінь, основотворчий суфікс і флексія.

У деяких випадках, крім основотворчого суфікса, корінь міг бути ускладнений додатковими (словотворчими, тобто дериваційними) суфіксами: пор. лат. *iūven-tōt-em* (знах. відм.) «юність, юнацтво».

Таким чином, у найзагальнішому вигляді для іє. слова **реконструється трикомпонентна морфологічна структура**. Корінь разом із суфіксом прийнято називати **основою**. Замість суфікса (зовнішньої флексії), корінь міг включати внутрішній афікс, тобто інфікс, у ролі якого найчастіше виступає елемент *-n-*. Крім того, корінь міг змінюватися за допомогою внутрішньої флексії, тобто аблаута (пор. *red-/pod* – «нога»).

Основи, що закінчуються на *e/o*, називають **тематичними основами**, основи з іншим суфіксом – **атематичні**. Правда, деякі автори атематичними основами вважають тільки такі, котрі закінчуються на приголосний. Тематичні й атематичні утворення розрізняють як у системі іменника, так і в системі дієслова. Флексії вже в іє. мові-основі частково зливалися з показниками основи. Отже, іє. прамова була фузійною (а не аглютинативною) мовою. Фузійність іє. прамови виявляється також і в тому, що словозмінні афікси були нестандартними і неоднозначними: вони могли, наприклад, синкретично, нерозчленовано, означати й особу, і число. Пор. укр. *читаємо* на противагу *читаю*, де *-ємо* і *-ю* в нерозчленованому вигляді виражають і особу, і число.

У деяких формах минулого часу (наприклад, в аористі) корінь у своїй початковій позиції міг нарощуватися спеціальним показником, що називається **аугментом**, тобто «прирощенням». У ролі аугмента виступав елемент *e*, що міг зливатися з початковим голосним кореня, утворюючи довгі голосні. Пор. дінд. *a-bhara-s* «ніс», гр. *e-phere-s*, іє. **e-bhere-s* «ніс». Аугмент зафіксований у індоіранській, грецькій, вірменській, фригійській мовах. Аугмент був спочатку самостійним словом (це підтверджується тим, що аугмент мав на собі наголос).

4. Іменник у іє. мові-основі

Для іє. мови-основи реконструюють наступні частини мови: іменник, дієслово, займенник, числівник, прислівник, а також різного роду частки, прийменники, післяйменники і преверби.

4.1. Категорії іменника

Ця частина мови (ім'я) являла собою семантично й формально майже нерозчленоване ціле з функціями позначення предмета та його ознак. Інакше кажучи, іменник в іє. мові-основі виступав і в ролі іменника, й у ролі прикметника. Формальне розходження між іменником і прикметником полягало в тому, що прикметник міг змінюватися за родами (рід був словозмінною категорією прикметника), а іменник

розрізнявся за родами (рід був словотвірною категорією). Що стосується відмінкових закінчень, то вони були єдиними (однаковими) як для іменників, такі для прикметників. Рудименти давнього формального синкретизму іменника і прикметника ми знаходимо в таких сполученнях, як *грим-баба, краса-дівчина, цар-дзвін* і т. ін., де перший компонент є функцією означення («прикметника»), а другий – у функції найменування («іменника»).

Іменник мав у спільноіндоєвропейській мові наступні категорії: рід, число і відмінок.

4.2. Рід

На думку А. Мейє та інших лінгвістів, спочатку існувала відмінність не за родами, а за категоріями «живий-неживий предмет». Інакше кажучи, іменники поділялися на два класи – живі й неживі (до такої двокласної системи ближчою є хетська мова).

Оскільки іє. прмова була спочатку мовою активно-стативної будови, предмети та явища, що оточують людину, мислилися або як речі (камінь, ціпок), або як живі суб'єкти дії. При цьому не обов'язково «істотами» могли бути тільки живі істоти (тварини, люди). Такі важливі у житті давньої людини «предмети», як вогонь і вода, також могли розумітися як жива божественна сила. Зовнішні частини тіла людини (наприклад, рука, нога, око, зуб) мислилися як живі (активні) предмети, а внутрішні органи (серце, печінка) – як неживі (інактивні) предмети. Живими (божественними) силами чоловічого й жіночого роду могли мислитися, як сказано вище, і такі предмети, як вогонь і вода. Іменники, що позначали дерева, мислилися активними (істотами) предметами, а плоди цих дерев – як неживі (інактивні) предмети (пор. укр. *яблуна* – жін. роду (як *дружина*), але *яблуко* – середнього роду).

З категорії «речей» пізніше був утворений середній рід, а категорія істоти/неістоти була основою для виникнення чоловічого й жіночого роду. Вважається, що жіночий рід мовби виділився з єдиної категорії «чоловічий/жіночий рід» під впливом займенників, що позначали осіб жіночої статі - *sā і *sī. Тому іменники жіночого роду одержали формальне (словотворче) позначення у вигляді закінчень -āi -ī. Однак, як буде показано нижче, іменники жіночого роду в парадигмі відмінювання виявляли помітну подібність з іменниками чоловічого роду – на противагу іменникам середнього роду.

Пізніше в деяких іє. мовах відбувалася втрата одного з родів (почасти середнього роду) чи категорії роду взагалі. Так, у романських мовах (наприклад, у французькій) утрачений середній рід, що був наявний у латинській мові, а в англійській мові категорія роду втрачена цілком,

хоча вона й була притаманна давньоанглійській та іншим давнім германським мовам.

4.3. Відмінок

Відмінок – це граматична категорія, що служить для вираження зв'язку між предметами. Такими зв'язками можуть бути, наприклад, розташування одного предмета щодо іншого, віддалення одного предмета від іншого, наближення одного предмета до іншого, можливість предмета бути частиною іншого, чи приналежність одного предмета іншому, і т. д. Ці ж зв'язки можуть виражатися за допомогою службових слів (прийменників чи післяйменників). Звідси випливає декілька дуже важливих висновків.

Висновок перший: мови, що використовують розвинуту відмінкову систему, меншою мірою використовують прийменники, і навпаки, там, де мало відмінків, повинно бути або більше прийменників, або прийменники повинні мати більше значень.

Висновок другий: оскільки прийменники і післялоги виражають ті ж граматичні значення, що і відмінкові закінчення, дуже ймовірно, що відмінкові закінчення за своїм походженням і були післялогами, що зрослись із коренем.

Ще однією важливою обставиною, що характеризує відмінкову систему тієї чи іншої мови, є той факт, що кожна мова по-своєму сегментує план змісту, який відноситься до сфери вираження зв'язків між предметами. Ці сегменти можуть бути дуже дрібними – тоді у мові функціонує більше число відмінків із дуже вузьким граматичним значенням (як у сучасній фінській чи угорській); сегменти можуть бути відносно великими – тоді в мові виявляється порівняно невелике число відмінків, але семантика цих відмінків буде досить широкою. Так, наприклад, те, що в українській чи російській мовах виражається за допомогою різних відмінкових закінчень (різних відмінків), – «я пишу ручкою», «я говорю про ручку», «я йду до ручки» – у німецькій мові буде виражатися за допомогою датива (з різними прийменниками), а в англійській мові – за допомогою різних прийменників. Звідси також випливає ще один дуже важливий висновок: число відмінків варіює не тільки від однієї мови до іншої, але й у процесі розвитку тієї самої мови. У мові можуть з'являтися нові відмінки, чи – швидше за все – зникати раніше існуючі, передаючи свої семантичні функції іншим відмінкам.

Для іє. мови-основи реконструюють 8 відмінків: номінатив, генетив, аблатив (відкладний), датив, локатив (місцевий), інструменталіс (орудний), акузатив, а також вокатив (кличний). Найкраще ця система збереглася в давньоіндійській (8 відмінків), у старослов'янській (7) і

латинській (6) мовах. У давньогрецькій і готській мовах зафіксовано по 5 відмінків.

Ці відмінки мали в давніх іє. мовах такі основні значення. **Номінатив** – відмінок суб'єкта (підмета); **акузатив** позначає предмет (живий чи неживий), на який спрямована дія; **генетив** указує на зв'язок між предметами; **аблатив** деякою мірою має подібні функції з генетивом чи з інструменталісом і виражає джерело дії (спочатку аблатив означав, очевидно, рух від визначеної точки, з чого розвилось значення відділення і походження); **датив** позначає предмет, у напрямку до якого відбувається дія; **локатив** позначає місце дії; **інструменталіс** служить для позначення знаряддя чи засобу, за допомогою якого відбувається дія; нарешті, **вокатив** – це клична форма, тобто форма звертання до іншої особи чи предмета.

Імена (іменники й прикметники) поділялися в іє. прамові на морфологічні класи в залежності від суфікса основи. Однак вважається, що відмінкові закінчення спочатку були однаковими (спільними) для всіх морфологічних класів іменників, тобто спочатку існувало не декілька, а одна відміна.

Іменникові основи могли утворюватися за допомогою різних приголосних і голосних. Були, наприклад, основи на *-p-*, *-t*, *-s*, а також на сонорні *m*, *n*, *r*, *l*. З голосних як показники основ використовувалися *i*, *u*, *o*, *ī*, *ū*, *ā*, а також *e/o* (тематична основа).

Залежно від того, за допомогою якого суфікса утворювалася основа, **усі іменники в іє. мові** (в епоху, що передувє її розпаду) **прийнято поділяти на класи**. Число таких класів деякі компаративісти доводять до двох десятків.

4.4. Число

У мові-основі розрізняли 3 числа: однину, множину і двоїну (дуаль). Двоїна іменників добре представлена в давньоіндійській, грецькій, старослов'янській, давньоірландській і литовській мовах. Поступово двоїна (далі дв.) зникає (у готській мові двоїна зберігається в парадигмі дієслова і деяких займенників). Залишки двоїни зберігаються й у сучасній українській та російській мовах. Так, форма *сыновья* – це множина, а *сыны* – двоїна; *уши* (а не *ухи), що вважаються сьогодні як множина, за своїм походженням є формою двоїни (аналогічно *–очи*).

4.5. Відмінювання іменників.

У найбільш загальному вигляді для іє. мови реконструюють наступну систему іменних закінчень:

	однина	множина	двоїна
номінатив	s, \emptyset	es	e, ī/i
акузатив	m/ṃ	ns/ṅs	
вокатив	\emptyset	es	
генетив	es/os/s	om/ōm	ous/ōs
аблатив	es/os/s, ed/od	bh(j)os, mos	bh(j)ō, mō
датив	eĭ	bh(j)os, mos	bh(j)ō, mō
локатив	i	su	ou
інстр.	e/o, bhi, mi	bhis, mis, oīs	bh(j)ō, mō

Подана в таблиці іє. система іменних закінчень вимагає деяких додаткових пояснень:

1. Насамперед необхідно мати на увазі, що всяка реконструкція, особливо таких складних систем, як іменникові чи дієслівні флексії, не може бути абсолютно точною і допускає можливість реконструкції декількох варіантів. Тому в деяких працях можна помітити певні розходження в реконструйованих ними системах іє. афіксів. Разом з тим не слід думати, що ці розходження мають істотний характер. Так, у наведеній вище таблиці для вокатива реконструюється нульове закінчення (\emptyset), у той час як в основах на -o- реконструюється -e- (пор. гр. *lyke* «вовк», стсл. *отьче*).

2. Однак наявність варіативності у реконструйованих системах може бути зумовлена не тільки індивідуальним підходом лінгвіста до інтерпретації фактів, що зіставляються, але й незбігом у морфологічних системах порівнюваних мов, незбігом, який неможливо звести до єдиної праформи. Так, у множині для інструменталіса, аблатива та датива реконструюються закінчення, що включають або елемент *bhi/bho*, або елемент *mi/mo*. Ці елементи не можуть бути зведені до одного архетипу і тому можна зробити висновок, що вони походять із різних джерел. Закінчення, що включають *mi/mo*, засвідчені в балтійських, слов'янських і германських мовах. Це є одним зі свідчень того, що на певному етапі історичного розвитку германці і балто-слов'яни знаходилися на суміжних територіях, про що вже говорилося при характеристиці давніх германських мов. Закінчення з елементами *bhi/bho* засвідчені в індоіранських, грецькій, вірменській, кельтських, італійських та інших мовах. Є підстави вважати, що обидва закінчення походять від післялогів. Це підтверджується, принаймні, для елемента *bhi* наявністю в грецькій мові морфеми *phi* (до цього кореня в німецькій мові належать, зокрема, прийменник *bei*, в англійській - *by*). Що стосується *mi/mo*, то безпосередні

докази зв'язку цього закінчення з післяйменниками відсутні. Деякі додаткові факти дають підставу компаративістам висунути припущення, що *mi/mo* було давнішим (спільноіндоєвропейським) закінченням, яке потім витіснила флексія *bhi/bho*.

3. Іменники середнього роду мають однакові закінчення у називному і знахідному відмінках. Ця особливість спостерігається не тільки у давніх мовах, але й у сучасних мовах (пор. *вовк* – *вовка*, але *вікно* – *вікно*; пор. також називний і знахідний відмінки займенників у німецькій мові: *er* – *ihn*, але *es* – *es*; *der* – *den*, але *das* – *das*).

У тематичних основах (основи на *-e/o-*), де деякі флексії відрізнялися від флексій інших основ, поданих у таблиці, іменники середнього роду мали однакові закінчення у номінативі, вокативі й акузативі однини, множини та двоїни. В однині, наприклад, таким закінченням у названих відмінках (ном., вок., ак.) було *-om*, у той час як іменники чол. роду в номінативі мали закінчення *-os*, у вокативі – закінчення *-e*, а в акузативі – *om*. Таким чином, по-перше, закінчення іменників середнього роду в акузативі збігалися із закінченнями іменників чол. роду; по-друге, закінчення іменників середнього роду збігалися в акузативі і номінативі.

Традиційно ці факти пояснювали в індоєвропейстиці тим, що іменники середнього роду, що позначали (як сказано вище) речі, не могли спочатку виступати суб'єктом дії – підметом, а виконували тільки функцію прямого додатка і, отже, вживалися тільки у знахідному відмінку. З цієї причини в іменників середнього роду номінатив був відсутній. Коли з розвитком мови і мислення речі стали мислитися як можливі суб'єкти дії і, отже, відповідні іменники необхідно було вживати у номінативі – як показник номінатива для іменників середнього роду стали використовувати закінчення акузатива. У давніх іє. мовах спостерігається вже така система флексій, у якій номінатив і акузатив середнього роду збігаються.

Викладені факти мають інше пояснення у світлі гіпотези про первісну активно-стативну будову іє. мови.

Суфікс *-s/-os* у світлі цієї гіпотези був показником іменників активного класу, а суфікс *-om* – показником іменників інактивного класу. При цьому категорії відмінка як такого не існувало. Далі з'явилась необхідність оформляти якимось чином співвідношення між іменниками типу «мисливець» і «звір» (обоє належали до активного класу, тобто до класу з маркером *-s*) у фразях, де один іменник мислився як активний, а інший – як пасивний (інактивний): *мисливець убив звіра*. У цьому випадку другий іменник (актант) у предикативній чи фінальній функції, що вважався як інактивний, одержував закінчення (маркер) інактивного

класу, тобто *-m*. Таким чином виник так званий структурно-синтаксичний інактив – на відміну від лексичного інактива. З цього структурно-синтаксичного інактива і розвинувся знахідний відмінок іменників чоловічого й жіночого роду, що належали до лексичного класу активних іменників.

Трохи інше пояснення походження закінчень *-s*, *-m* у номінативі й акузативі можна знайти в працях, у яких допускається гіпотеза про те, що іє. мова у своєму розвитку від активно-стативної до акузативної будови пройшла через ергативну стадію. При такому підході вважається, що закінчення *-s*, зафіксоване в номінативі однини іменників чоловічого роду, первісно було показником ергатива, а номінатив мав нульове закінчення. Але оскільки в ергативі вживалися переважно іменники-істоти, які мали каузальну функцію (були джерелом, причиною дії), – а ці іменники-істоти були саме іменниками чоловічого і жіночого роду, – закінчення ергатива *-s* приєднувалося до іменників середнього роду. Іменники середнього роду виступали в ергативній мові в предикативній функції і вживалися в номінативі (тобто не мали закінчення, тому що номінатив у ергативних мовах має нульову флексію). При переході від ергативної до акузативної будови іє. номінатив без флексії був замінений номінативом із флексією *s* (тобто ергатив як відмінок суб'єкта дії переосмислювався у номінатив). Закінчення акузатива *-m* у цій системі розглядається як нововведення.

Таким чином, незалежно від того, яка з викладених гіпотез може бути прийнята як більш імовірна, розподіл закінчень називного і знахідного відмінків іменників чоловічого і середнього роду зумовлений зрештою двома основними чинниками: членуванням імен у ранній індоєвропейській мові на два класи (активні та пасивні) і перетворенням іє. мови з активно-стативної в акузативно-номінативну.

4. Закінчення генетива значною мірою збігаються із закінченнями аблатива. У рамках молодограматичної традиції це дає підставу припускати, що спочатку існував єдиний «родово-відкладний» відмінок, з якого пізніше утворився генетив і аблатив. При цьому генетив розглядають як дериват аблатива.

Інше пояснення одержує походження генетива з визнанням того, що іє. прामова була мовою активної будови. За такого підходу звертається увага на те, що закінчення генетива *-os* і *-om* збігаються з закінченнями номінатива *-os* і акузатива *-om*.

Цей факт трактується таким чином. У синтагмах, що склалися з двох імен – одне з яких було активним, а інше інактивним – показник (маркер) активного класу *-os* ставав показником посесивності (приналежності) іменних форм інактивного класу. Так виникають форми

майбутнього генетива з означальним і посесивним значенням. Аналогічним способом виникають закінчення генетива, що включають маркер *-om*, що збігається з утвореним показником, акузатива активних іменників (істот). Тому не випадково форми акузатива й генетива, що збереглися навіть у сучасній українській і російській мовах (пор. *немає вовка – бачу вовка*), збігаються.

5. Знахідний відмінок, що розвивався поступово, спочатку міг виражати також мету і напрямок дії. На основі цього дифузійного значення пізніше виникають давальний, місцевий та ін. відмінки, що оформлялися елементами адвербіального походження.

Таким чином, на ранніх стадіях розвитку іє. мови виникає відмінок суб'єкта дії, що став потім номінативом, і відмінок об'єкта дії (родово-знахідний). Для імен активного класу ці відмінки виражалися протиставленням формативів *-s/-m*, для імен пасивного класу – протиставленням формативів *-m/-m* (тобто називний і знахідний відмінки мали однакові закінчення). Закінчення інших відмінків виникли з післялогів і адвербіальних елементів.

5. Прикметник

Прикметник утворював спочатку єдину синкретичну частиномовну категорію з іменником – ім'я. На пізнішій стадії розвитку іє. мови прикметник відрізнявся від іменника тим, що він змінювався за родами так, як це спостерігаємо в сучасній українській і російській мовах, де те саме слово – прикметник – може набувати різних закінчень, що вказують на його рід (пор. укр. *великий, велика, велике*). Рід, у свою чергу, залежить від роду іменника, у якого ця категорія є словотворчою, а не словозмінною, тобто слово *вікно* відрізняється від слова *земля* своїм словотворчим афіксом, що вказує на рід іменника, але саме слово *вікно* не може змінюватися за родами так, як прикметник *великий* (*-ий, -а, -є*).

Крім того, прикметник відрізнявся від іменника тим, що він мав ступені порівняння. Очевидно, у розвинутій іє. прамові прикметник мав два ступені порівняння – компаратив і суперлатив. Компаратив утворювався за допомогою суфікса *-ies/-ios*. У цьому суфіксі спостерігається чергування за аблаутом *e/o*. Зрозуміло, що в нульовому ступені голосний *e/o* зникає і сонант *-i-* перетворюється в голосний, так що суфікс набуває форми *-is*. У цій формі суфікс компаратива засвідчений у германських і слов'янських мовах – пор. гот. *batiza* (*iz<is*) «краще». У спільнослов'янській мові порівняльний ступінь утворювався за допомогою суфікса *jъs/ jes* (приголосний *-s-* у деяких позиціях був утрачений: **slab-ē-jъs >slabei*; **slab-ē-jes >slabeje*). Суперлатив утворювався за допомогою суф. *-isto-*, що складається, очевидно, із двох компонентів *-is-* і *-to-*.

Існує гіпотеза, що спочатку суфікс *-ies/-is* був іменником зі значенням інтенсивності. Цей іменник виступав у функції предикатива, поступово піддаючись ад'єктивізації (переходу в категорію прикметника).

Очевидно, уже після розпаду іє. спільноти в ряді мов у функції суфікса порівняльного ступеня використовувалися також морфеми *-ter-oi-tn-o* (пор. лат. *exter* «зовнішній», *dexter* «правий»).

Чимало прикметників (насамперед, оцінних) утворювали ступені порівняння в іє. мові-основі суплетивним шляхом: пор. лат. *bonus –melior –optimus*; англ. *good – better*, укр. *хороший – краще* і т. ін. Звідси випливає, що спочатку «хороший» і «кращий» мали різні значення і були різними словами.

6. Займенник

6.1. Вказівні займенники

Ці займенники могли вказувати на ближчий предмет чи особу і на віддаленіший предмет. До найважливіших вказівних займенників належали форми, що походять від коренів **so/to*, *ei/i* (> **is*, **id*, **ī*) і *e/o*. До коренів **so/to* належать, зокрема, дінд. *sa* «той», *tad* «те» і *sā* «та», стсл. *to*, *ta*, гот. *sa* «той», *þata* «те», *sō* «та». Від коренів **ei/i* походять лат. *is*, *id* «цей, той», гот. *is* «він», *ita* «воно», дінд. *idám* «цей, той»; від коренів **e/o* походять рос. *это*, *этот*. Цей корінь міг розширюватися (нарощуватись) за допомогою інших елементів. Так, з розширювачем *-d-* він дає, очевидно, укр. *єдиний*, *один*, а з розширювачем *-n-* стсл. *онь* «той», двн. *iener* «той».

Як видно з наведених прикладів, вказівні займенники в іє. мові-основі змінювалися за родами.

Незбіги між *so/to* зумовлені, очевидно, розмежуванням живих (*so*) і неживих предметів (*to*). Займенники **is*, **id*, **ī* (чоловічий, середній, жіночий рід) виконували анафоричну функцію, тобто вказували на раніше згаданий предмет і замінювали його в мові.

Питальні і відносні займенники виражалися коренями **k^v/-k^vo-*. До цих коренів належать, зокрема, лат. *quis* «хто», *quid* «що», хет. *kwis*, *kwid*, стсл. *къто*, *чьто*, дінд. *kas* «хто», *kad* «що». Питальні займенники могли використовуватися і як відносні.

6.2. Особові займенники

До власне особових займенників належать займенники 1 і 2 особи. Що стосується займенника **третьої особи**, тобто особи чи предмета, про який йде мова, то він за своїм походженням є **анафоричним (вказівним) займенником**. Цей займенник з'явився в іє. мовах уже після розпаду іє. спільноти, на що вказує той факт, що генетично він не збігається навіть у близькоспоріднених мовах (пор. нім. *er* і англ. *he*).

Особові займенники змінювалися за відмінками і числами (однина, множина і двоїна), але не змінювалися за родами.

Реконструюють такі форми особових займенників у іє. мові-основі:

Перша особа однини «я»: дінд. ahám, гр. ego, лат. ego, гот. ik, стсл. азъ (псл. *азь/jазь < *jeзь); < іє. *eġō/eġhom (у ларингальному записі *eg-eH₃, *egH₃-e/om).

Форми лат., гр., герм. та і інших мов походять від *eġō. З урахуванням індо-іранських форм, як варіант іє. праформи реконструюють також *eġhom. У світлі останніх досягнень індоєвропеїстики можна припустити, що форми особових займенників походять від різних вказівних займенників у сполученні з якимись давніми частками. Так, *eġō/eġhom походить, імовірно, від *e-ġ-/e-ġh-, де першим компонентом є, очевидно, той самий елемент, що засвідчений у гр. аугменті e-, а другий компонент (у вигляді форм -ge, -ga, -g) виступає у формах гр. e-me-ge, гот. mik «мене», хет. uk «я». У непрямих відмінках у давніх (і сучасних) іє. мовах виступає інший корінь – *me (пор. лат. ego – me, укр. я – мене, гот. ik – mik). Щодо його походження висловлювалися різні думки (аж до запозичення з фінно-угорських мов).

Однак, з огляду на те, що цей елемент зафіксований у вигляді форми особового закінчення дієслова -mi/-m, логічно допустити, що саме цей займенник і був первісною формою в усіх відмінках (у тому числі і в номінативі) парадигми особового займенника 1 особи. Беручи до уваги сказане, найпростішою формою займенника 1 особи однини (на ранній стадії розвитку іє. прамови) реконструюється *e-ge/me-ge.

Друга особа однини «ти»: дінд. tvám, гр. tu, лат. tū, дірл. tū, стсл. ты, гот. þū; < іє. tu/tū. З урахуванням закінчень цього займенника в непрямих відмінках можна реконструювати вихідну форму *tu-ge.

Множина і двоїна

При реконструкції форм і значень особового займенника 1 і 2 особи у множині слід мати на увазі, що множина першої особи вважалася не як безліч «я» (я + я + я), а як зовсім інше поняття, що включало мовця і слухача («я» і «ти»), а друга особа множини включала поняття «ти і він». Крім такого розуміння «ми» («я і ти/ви») можливе розуміння «ми» як «я і вони». У першому випадку говорять про **інклюзивне** значення, а в другому – про **ексклюзивне** значення особового займенника (таке розходження існує в деяких індіанських, австралійських, дравідських, тунгусо-маньчжурських і інших мовах). Звичайне розрізнення однини і множини, вважає Е. Бенвеніст, повинно бути інтерпретоване в рамках категорії особи на підставі незбігу власне особи (однина) і розширеної

дифузної особи (множина). Тільки третя особа, будучи не-особою, має справжню множину (пор. укр. *він – вони*, нім. *er - sie*).

Формами 1 і 2 особи множини в іє. мові-основі могли бути **ǵe/ǵe i*, *me-/ mo-* (з розширювачем *s*, тобто **ǵeis/ǵos*, **mes/mos*). У непрямих відмінках виступали форми з *-ns* (*mes*). Пор.: гот. *weis* «ми», дінд. *vauám* «ми», хет. *weš*, але лит. *mės*, стсл. *мы*. Однак форми з **ǵe-/ǵo* зафіксовані не тільки в 1-й, але і в другій особі множини: лат. *vōs*, стсл. *вы*, хоча друга особа частіше виражається основою *iu-/iū-s*: дінд. *uīuám*, лит. *jūs*, авест. *uīs*, гот. *jus*.

Таким чином, у 1-й і 2-й особі множини зустрічаються три основні форми: **ǵe-/ǵo-s*, **me-/mo-s* та **ns* (непрямі відмінки).

Яким чином можна інтерпретувати такий розподіл кореня в 1 і 2 особах множини? Існує дві основні гіпотези стосовно походження системи особових займенників у множині.

Перший підхід полягає в наступному. Первісною формою 1-ої особи була **me-/mo-s*, а другої - **ǵe(i)-/ǵo-s*. Форма множини **me-s* відповідає формі однини **em/m* «я» і особовому закінченню дієслова у першій особі множини. У непрямих відмінках відбувалося подвоєння (редуплікація) *mes* > **mes-més* з наступною редукацією ненаголошеної частини: **mes-més* > **ms-mes* > **ns-mes*. Так виникають форми непрямих відмінків, що походять від *ns* (укр. *нас*, гот. *uns*). У другій особі також могла існувати редуплікація **ǵes-ǵés*. Ця форма добре відповідає компоненту *-wis* у гот. формі *izwis* «вас». Форма лат. *pōs* виникає з *ns* за аналогією з **mos*. Що стосується форми **ǵe-*, то можна припустити, що вона походить від числівника зі значенням «два». До **ǵe-* міг додаватися показник множини *-i-*, утворюючи гот. форму *weis* «ми». У формі **ius* елемент *-us* міг бути нульовим ступенем аблаута від **ǵes*, а *i* – є попереднім вказівним займенником *i*.

Другий підхід ґрунтується на гіпотезі про наявність у іє. мові-основі інклюзивних і ексклюзивних займенників. У германських мовах і в дінд. мові основа **ǵe-* використовувалася як ексклюзив, тобто мала значення «я і він»; «я і вони», крім «ти/ви». Пізніше цей ексклюзив трансформувався в першу особу множини. У латинській і слов'янській мовах форма **ǵe-/ǵo-* використовувалася як інклюзив («я і ви»), переосмислений пізніше в 2 особу. Що стосується форми **iū-/iū-*, то її походження пояснюється так само, як і при першому підході: **iū-* є варіантом **ǵes* з додаванням вказівного займенника *-i-*. Отже, *-i-* та *-s-* означали «ті ви» чи «ці ви» на відміну від «ви», що виникло з інклюзива.

З викладених двох підходів перевагу слід віддати другому, тому що він цілком відповідає типологічним критеріям. Якщо у мові розрізняються

класи активних і пасивних імен (живі й неживі предмети), то в системі займенників варто очікувати протиставлення форми того класу, до якого належать учасники комунікації (я/ми і ти/ви), і того класу, до якого належать «я» і «вони», тобто представники різних класів, у тому числі й пасивні (неживі) предмети.

Від особових займенників утворювалися присвійні займенники. Крім присвійних займенників існував зворотний займенник, що походить, очевидно, від вказівного займенника *se. Від цієї форми була утворена форма ще одного присвійного займенника *seᵛos/sᵛos, що мала таке ж значення, як сучасне укр. *свій*, тобто вживалося безвідносно до особи (пор. іншу систему в сучасній нім. мові: *mein* для першої особи, *dein* – для другої і т. д. при відсутності неособового, універсального, займенника «свій»). Від займенника *sᵛos у іє. мові-основі утворено поняття «рід» (буквально «свої»).

6.3. Питальні займенники

Ці займенники походять від кореня *k^Ui-/k^Uo- (лат. *quis* «хто», *quid* «що», хет. *kwiš*, *kwid*, гр. *tis*, *ti*). Крім основи на *-i-* (k^Ui), існувала основа на *e/o*: k^Ue-/k^Uo-: дінд. *kas* «хто», *kad* «що».

Важливо підкреслити, що питальні займенники, утворені від кореня *k^Ui-/k^Uo-, розрізняли тільки живі/неживі предмети, тобто відрізняли чоловічий/жіночий рід від середнього (пор. укр. *хто* – відноситься до живих предметів, *що* – до неживих). Наявність показника *e/o* вказує на атрибутивний характер цього кореня, тобто цей корінь мав первісне значення не «хто/що», а «який».

Займенники, що походять від кореня *k^Ui-/k^Uo-, у багатьох іє. мовах (анатолійських, тохарських, італійських, кельтських, германських) виступають також у функції відносних займенників. У слов'янських, індоіранських і грецькій мовах як відносні займенники використовуються форми *Ios, *iā, *iod (чоловічий, жін. і середній рід). Наприклад, у стсл. сюди належить *и-же*, де *же* – енклітична частка.

7. Дієслово

7.1. Категорії дієслова

З урахуванням розбіжностей щодо первісної системи граматичних категорій дієслова в іє. мові-основі для іє. прамови реконструюють такі дієслівні категорії:

два стани – актив і медіум;

чотири способи – індикатив, кон'юнктив, оптатив, імператив;

три часи – презенс, аорист, перфект;

три особи – перша, друга і третя;

три числа – однина, множина і двоїна.

Деякі лінгвісти реконструюють для спільноіндоєвропейського стану також футурум, імперфект і плюсквамперфект.

7.2. Особа і число

Перша особа означала мовця, друга – слухача: того, до кого звертається мовець. Третя особа – це особа чи предмет, про який іде мова. Оскільки, як і ім'я, дієслово могло вживатися у трьох числах (однина, множина і двоїна), уся система особових закінчень дієслова нараховувала 9 форм: 3 для однини, 3 для множини і 3 для двоїни. Реконструюють особові закінчення презенса/аориста, перфекта, медіума й імператива (див. далі). Серед особових закінчень презенса/аориста розрізняють так звані **первинні і вторинні закінчення**. Первинні закінчення включають елемент *-i-*; вторинні вживаються без цього елемента: *-mi*, *-si*, *-ti* - однина; *-nti-* множина (первинні); *-m*, *-s*, *-t* (вторинні). Поняття «первинні» і «вторинні» закінчення не слід трактувати хронологічно. Скоріше, навпаки, первинні закінчення виникли за рахунок додавання елемента *-i-* до вторинних закінчень. Цей елемент *-i-* мав, очевидно, значення «тут і зараз» і спочатку відрізняв презенс від не-презенса.

За своїм походженням велика частина особових закінчень є, очевидно, суфігованими займенниками. Існує, щоправда, припущення, що 3 особа походить від номінальних форм на *-t-* і *-r-* в однині і *-nt-* у множині. Іце цілком закономірно: адже дієслово в третій особі виражало не відношення між мовцями (займенниками зі значеннями «я» і «ти»), форми яких приєднувалися до основи дієслова і поступово перетворювалися в закінчення 1 і 2 особи), а ставлення мовця до живого чи неживого предмета, про який велася мова і морфологічні показники якого також приєднувалися до дієслова і ставали згодом закінченнями третьої особи.

Спочатку особові закінчення були наголошеними морфемами в слові. Пізніше наголос перемістився на корінь.

7.3. Час

Є підстави вважати, що часові форми дієслова виникли на основі видових значень. У іє. прамові різні форми дієслова виражали видо-часові значення.

Презенс означав тривалу дію (дуратив), а тому як форма часу вживався для позначення дії, що збігається з мовленням.

Аорист означав нетривалу, миттєву, дію (моментатив) і тому міг служити для вираження переважно дії в минулому (але ніяк не в теперішньому). Розрізняють **простий** і **сигматичний** аорист (такий, морфологічним показником якого був елемент **-5-**; у грецькій мові відповідна буква називається «сигма»). Не виключено, що сигматичний

аорист походить від форми дієслова *es- «бути», що могла означати «ставати». Є підстави думати, що сигматичний аорист виник пізніше, ніж прості форми аориста. Сигматичний аорист засвідчений у таких мовах, як грецька і старослов'янська, але не засвідчений у германських.

Перфект означає закінчену дію чи стан. Тому перфект виражає або минулий, або теперішній час. Очевидно, перфект мислився спочатку як стан, а не як час. Про це свідчить той факт, що в системі перфекта не розрізняються активні і медіальні форми. Інакше кажучи, за своєю семантикою і формами (наприклад, флексія *-r-*) перфект дуже близький до медіума (див. далі). Це дає підставу деяким лінгвістам стверджувати, що значення перфекта «поширюється від стану до виду і часу». Однак такий синкретизм перфекта і медіума існував лише на ранній стадії розвитку іє. прамови. На тій стадії еволюції мови-основи, для якої реконструюються розглянуті категорії дієслова, перфект і медіум були уже формами, що чітко розмежовуються.

Для перфекта, що, як сказано вище, мав особливі закінчення, відмінні від презентно-аористних, реконструюють: *-a*, *-tha*, *-e* (однина); *-te*, *-e*, *-r* (множина). **Форми перфекта могли утворюватися в іє. мові-основі за допомогою редуплікації**, тобто подвоєння частини кореневої морфеми: напр., гр. *dé-dork-a* «я бачив». Редуплікація носила спочатку символічний характер, підсилюючи лексичне значення, але пізніше цілком переосмислилась у граматичну форму. В іє. мові перфект утворювався, очевидно, двояким шляхом – з редуплікацією і без редуплікації.

Поступово в одній групі іє. мов (наприклад, у кельтських, італійських і германських) переважний розвиток отримали темпоральні значення згаданих форм, у той час як в інших мовах (наприклад, у слов'янських) помітний розвиток отримали видові значення (і відповідно – форми) дієслова.

7.4. Стан

Для спільноіндоевропейської реконструюють два стани – активний (актив) і середній, котрий в одних джерелах називають медіумом, а в інших – медіопасивом. Останній термін вважається через ряд причин менш вдалим.

Значення **актива** ідентичне значенню цього стану в сучасних германських і слов'янських мовах. Що стосується **медіума**, то його значення важко визначити однозначно. Дані давніх іє. мов дозволяють вважати, що медіум міг мати зворотне, взаємо-зворотне, почасти посе-сивне значення. Отже, медіальні форми можна перекласти як «я миюся», «я мию для себе», «я мию собі» і т. ін. Для медіума реконструюють такі

первинні (що містять *-i-*) закінчення: *-ai, -soi, -toi* (однина); *-medhə, -dhuce, -ntoi* (множина).

7.5. Способи

У спільноіндоєвропейській розрізняють індикатив, імператив, кон'юнктив і оптатив.

Індиканів утворювався за допомогою особових закінчень.

Імператив виражає прохання, волевиявлення, наказ мовця. Він функціонував у вигляді чистої основи (без закінчення) для 2 особи однини (**ei* «йди», **age* «веди»). Крім того, імператив міг утворюватися за допомогою спеціальних морфем (наприклад, *-dhi*).

Кон'юнктив – це умовний спосіб, що виражає різні значеннєві відтінки умови, бажання і т. ін. Кон'юнктив міг утворюватися за допомогою первинних і вторинних закінчень. Наприклад, для дієслова **es-* «бути» відновлюють такі форми кон'юнктива: **es-ō, *es-e-s(i), *es-e-t(i)* (однина); **es-o-me, *es-e-te, *es-o-nt* (множина). Кон'юнктив служив насамперед для вираження умов і обставин, за яких відбувається чи може (повинна) відбуватися дія. На основі таких функцій кон'юнктива в деяких мовах (наприклад, у грецькій і латинській) його форми можуть здобувати значення майбутнього часу. Кон'юнктив засвідчений не в усіх іє. мовах: він відсутній у германських, балтійських і слов'янських; у італійських і кельтських кон'юнктив злився з оптативом. Є всі підстави думати, що кон'юнктив виник уже після розпаду іє. спільноти чи, принаймні, після виділення з неї анатолійських мов (хетська та ін.), тому що в анатолійських мовах не засвідчено ні форм кон'юнктива, ні форм оптатива.

Оптатив (побажальний спосіб) служить для вираження побажання, а також частково – умови і можливості протікання дії. Оптатив характеризується наявністю у своїх афіксах особливого показника *ǵē/i* (*ǵē* – в однині, *ī* – в інших числах). Наприклад, для дієслова **es-* «бути» основою оптатива могла бути: **s-ǵē/s-ī*.

Деякі лінгвісти (наприклад, К. Гоффман) виділяють у іє. прамові ще один спосіб – ін'юнктив, тобто такі форми індикатива, що не мають аугмента і приєднують вторинні закінчення. Однак цілком очевидно, що ін'юнктив не можна вважати особливим способом у іє. мові-основі, тобто він є усього лише різновидом індикатива.

Отже, основними морфологічними особливостями індоєвропейського слова було те, що воно складалося з трьох основних морфологічних компонентів: кореня, основотворчого суфікса і флексії (закінчення). Хоча поступово в результаті взаємодії суфікса основи з коренем і закінченням така структура руйнувалася (основотворчий

суфікс, як правило, відходив до закінчення), тому у германських мовах основотворчі суфікси вже піддіюються вичленовуванню й розрізненню. І цей процес здійснюється головним чином за допомогою діахронічного (порівняльно-історичного), а не синхронного аналізу.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови : підруч. [для студентів та викладачів вищих навч. закл.] / Олена Іванівна Стеріополо. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
3. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

4. Богуславская И.В. История немецкого языка : хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
5. Бруннер К. История английского языка : в 2-х томах / Карл Бруннер. – М. : УРСС Эдиториал, 2003. – 720 с.
6. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 1 Развитие языка немецкой народности.– 1955. – 163 с.
7. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 2. Становление немецкого литературного национального языка / М. М. Гухман; АН СССР. Ин-т языкознания. – 1959. – 204 с.
8. Жирмунський В. М. Історія німецької мови / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Вища школа, 1965. – 408 с.
9. Жирмунський В. М. Німецька діалектологія / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Наука, 1956. – 368 с.
10. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Історична фонетика німецької мови / Зиндер Л. Р., Строева Т. В. – М. : Прсвещение, 1965. – 175 с.
11. Lehmann W.P. Historical Linguistics / Lehmann W.P. – N.Y., 1973.

Лекція 7

Тема: Основні особливості давньогерманського синтаксису.

План

1. Основні характеристики індоєвропейського синтаксису.
2. Просте речення в давньогерманських мовах (структура простого речення, порядок слів у простому реченні, члени речення, синтаксичні звороти, заперечення; тенденції подальшого розвитку простого речення).
3. Складне речення (виникнення складного речення, основні типи підрядних речень, походження сполучників у германських мовах).

Ключові поняття: давньогерманський синтаксис, просте речення, порядок слів у реченні, члени речення, складне речення, типи підрядних речень.

Методичні рекомендації: У процесі підготовки до лекції студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в лекції. Крім того, студенти мають ознайомитися з особливостями давньогерманського синтаксису, а саме: просте та складне речення, порядок слів у реченні, типи підрядних речень. Особливу увагу приділити дієприкметниковим зворотам та особливостям вираження й уживання членів речення. Окремим питанням розглянути сполучники давньогерманських мов.

1. Основні характеристики індоєвропейського синтаксису

Основи індоєвропейського синтаксису були закладені ще працями К. Бругмана, Б. Дельбрюка та інших представників «старшого» покоління індоєвропейців. Проте, як вважає В. Леман, ці праці ґрунтуються на матеріалі тільки двох типологічно близьких мов – грецької та латинської – і тому відображають індоєвропейський синтаксис у «спотвореному вигляді» (йдеться, насамперед, про порядок слів індоєвропейського речення).

У працях сучасних компаративістів реконструкція індоєвропейського синтаксису здійснюється з врахуванням усіх давніх індоєвропейських мов, зокрема хетської та грецької. Важливе місце в методиці реконструкції індоєвропейських синтаксичних структур відводиться мовній типології, яка дозволяє встановлювати, які структури можуть існувати в мові разом, а які одна з одною не сумісні (так звані **імплікативні універсали**).

Згідно з Дж. Грінбергом, логічно можливе існування шести типів порядку слів: SVO, SOV, VSO, VOS, OSV, OVS (де S – суб'єкт, V – предикат (дієслово), O – об'єкт). У більшості сучасних мов світу панівною є одна з трьох моделей порядку слів: 1) VSO, 2) SVO, 3) SOV. У праіндоєвропейській спочатку основним був OV порядок слів. Після розпаду індоєвропейської спільності порядок слів змінився на протилежний – VO. Відповідно до принципів структурної організації праіндоєвропейського речення, Ю. Степанов виокремлює шість його типів. В теорії В.Лемана просте речення в індоєвропейській мові-основі складалося з дієслова та одного або декількох об'єктів. Суб'єкт, а також прислівники часу, місця та способу були факультативними. Ж. Одрі реконструює такі типи простого речення в мові-основі: 1) односкладне; 2) двоскладне; 3) трьохскладне.

Питання щодо можливості існування складного речення в праіндоєвропейській мові досі залишається дискусійним. Одні твердять, що в індоєвропейській мові-основі неможливе існування одиниці, вищої, ніж просте речення (Ж. Одрі). Г.С. Кнабе дійшов висновку, що індоєвропейське речення залишалось простим за формою, проте могло функціонувати як еквівалент складного. За О.С. Мельничуком, складнопідрядні речення виникали і формувалися частково вже в індоєвропейській прамові пізнього періоду.

В лінгвістиці відомою є теорія про два шляхи розвитку складного речення (О.П. Рифтін):

1. «перший шлях» – розвиток складнопідрядного речення шляхом поєднання низки простих на базі сурядності;
2. «другий шлях» – розвиток гіпотаксису (підрядного речення) всередині простого з його елементів (інфінітивних, дієприкметникових або дієприслівникових конструкцій).

І.Р. Буніятова доводить, що основним джерелом походження гіпотаксису в германських мовах є первісне об'єднання низки простих речень у складне поліпредикативне ціле. Щодо іншого засобу утворення складнопідрядних речень – то його сфера була досить обмеженою через слабку розвиненість системи дієприкметникових утворень, початковість формування дієслівних рис дієприкметника та інфінітива в давній період розвитку мов.

2. Просте речення в давньогерманських мовах (структура простого речення, порядок слів у простому реченні, члени речення, синтаксичні звороти, заперечення; тенденції подальшого розвитку простого речення).

Отже, індоєвропейське просте речення, як уже було зазначено, з погляду структурної будови поділялося щонайменше на три типи: а) *односкладне*; б) *двоскладне*; в) *трискладне*. Односкладне речення, у свою чергу, можна було розчленувати на іменне або дієслівне, тобто воно могло складатися або тільки з іменника, або лише з дієслова (напр.: *Зима. Морозить*).

Цей синтаксичний різновид можна поділити на два основних типи. У реченнях першого типу (їх іноді ще називають *формально односкладними*) підмет формально відсутній, але є таким, що мається на увазі, тобто він міг бути вжитий у попередньому реченні, або виражений особовою формою дієслова. Зрозуміло, що при цьому особовий займенник як додатковий засіб вираження особи ставав зайвим. Підмет у цьому випадку, при дієслові в наказовому способі, послідовно відсутній: дісл. *gekkokbiđ* – «йди і попроси»; гот. *laisteiafarmis* – «йди за мною»; дзн. *faramēs zīBethleem* «підемо до Вифлеєму».

Односкладні речення почасти трапляються в перекладних текстах і є точною копією латинського оригіналу. Проте, безперечно, речення такого типу були характерними у синтаксичній будові багатьох мов, про що свідчить уживання формально-односкладних речень в оригінальних давньогерманських текстах, наприклад: дзн. *Dū bist dir alterHun spenismih mit dīnemwortum* – «ти, старий гун..., заманюєш мене своїми словами».

До *власне односкладних речень* (другий із згаданих вище типів односкладних речень) у давньогерманських мовах належали речення, в яких вживалися безособові дієслова, що могли позначати явища природи, відчуття, переживання людини і деякі інші події та явища навколишньої дійсності. Так, в готській мові до такого типу дієслів відносились дієслова *rignjan* «дощити», *auršjan* «жадати», *huggrjan* «відчувати голод» та ін. Наприклад: гот. *Ɔana galaubjandan du mis ni þaurseip* – «того, хто вірує в мене, не мучить спрага»; дісл.: *rignir* «дощить»; *sumrar* «настає літо»; *Ɔyrstir mik* «мене мучить спрага»; дзн. *mih hungrita* «мене мучив голод».

У готській та давньоісландській мовах підмет відсутній у зворотах з медіопасивом або пасивом, чи в конструкціях, що є близькими до пасиву: гот. *mitada izwis* «воздається (буде відміряно) вам»; дісл. *er lokit var kvæđinu* «коли пісня була закінчена».

Особливістю давньоверхньонімецьких безособових речень стала яскраво виражена тенденція до оформлення односкладних речень як двоскладних. Це досяглося за допомогою введення у речення займенника-підмета *ez*: *Ez ābandēt* «вечоріє».

Нерідко такі конструкції оформлювалися як двоскладні речення з імперативом: «*Faret ir in mīnan uuingart*» – «вирушайте у мій виноградник». При перекладі латинських односкладних речень у давньоверхньонімецькій мові починають використовувати як формальний підмет іменник *man*, який уже на той час втрачає ознаки іменника і перетворюється в неозначено-особовий займенник: «*Bitetintiugibitman*» – «просіть і вам дадуть» (в латинському оригіналі використовується форма дієслова *dabitur* без формально вираженого підмета).

Двоскладне речення складалося із об'єкта та предиката, який, зі свого боку, міг бути дієслівним або іменним (напр.: *Vin біжить. Він великий*). У трьохскладному реченні були присутніми суб'єкт, предикат (дієслово) і об'єкт, причому об'єкт, як сказано вище, передував дієслову (напр.: *Vin мене бачить*).

У синтагмі *означуване* слово (прикметник або генітив приналежності) стояло перед *означеним*. Для заперечення вживалась частка **n(e)-*, яка могла сполучатися з іншими частками, прислівниками або займенниками, утворюючи форми на кшталт лат. *nēmō* (<**nehmo* «ніхто», *nullus* «ніщо»).

Сурядний зв'язок виражався за допомогою енклітичної частки **k^ue-* (лат. *que*, гот. – (u) *h*). Підрядний зв'язок і, відповідно, складнопідрядне речення виникли, очевидно, після розпаду іє. спільності, оскільки підрядні частки (сполучники) відрізняються між собою у багатьох мовах і не є спільноіндоєвропейськими за походженням. В іє. прамові – як відзначає Ж. Одрі, «не було мовної одиниці вищого рівня, ніж просте речення».

Таким чином, іє. гіпотаксис (складнопідрядне речення) не піддається, на думку Ж. Одрі, реконструкції, адже такого речення або не існувало, або ж його форми й матеріальні ознаки (перш за все сполучники) повністю обновились.

Підрядні сполучники, зафіксовані в різних іє. мовах, утворені, як правило, від відмінкових форм різних займенників (пор.: рос. *потому что*, що складається із префікса *по-*, форми займенника *тому* і займенника *что*).

Таким чином, стосовно структури простого речення у давніх германських мовах можна вважати наступне:

У будь-якому типі простого речення наявність дієслова була обов'язковою, тобто, дієслівність трактувалась як обов'язкова ознака

односкладних і двоскладних речень. Інакше кажучи, у давніх германських мовах односкладного речення, вираженого іменником (як-от: *Vimer.*, або *Вечір.*), не існувало.

У давньоверхньонімецькій мові намітилася тенденція до перетворення раніше односкладних речень у двоскладні за допомогою формального підмета, вираженого займенниками *ez* та *man*.

До того ж, просте речення могло ускладнюватися різними дієприкметниковими та інфінітивними конструкціями. Зокрема, в готській мові це, так звані, абсолютні конструкції:

1) абсолютний давальний, ядро складає сполучення дієприкметника I і займенника в давальному відмінку, які обидва залежать від дієслова-присудка. Напр.: *got. Dalath þan atgaggandin imma affairgunja laistidedun afar immaimjons* – «Коли він зійшов із гори, за ним слідувала велика кількість людей».

2) абсолютний знахідний, вживаний рідше – ядро складають дієприкметник I і займенник у знахідному відмінку, напр.: *got. Ū sgaggandan þan ina in daur, gasalb ina anþara* – «Його, що виходив з воріт, побачила інша».

3) абсолютний називний. Напр.: *got. Jah waurþans dags gatils...* – «Коли настав зручний день (=ставши зручним день)».

4) знахідний з інфінітивом – вживався після дієслів зі значенням чути, бачити, знати, напр.: *got. Hausidedup inasiukan* – «Ви чули, що він хворіє»; *двн.-англ. ichyrdehīesecgan* – «я чув, що вони говорили»; *двн.-в.-нім. Dazhōrtih rahhōn* – «я чув, що про це розповідали».

Походження цих конструкцій у давніх германських мовах залишається нез'ясованим. Найпоширенішим є припущення, що вони є кальками з латинської і грецької мов. Однак теза про запозичення, наприклад, абсолютної давальної конструкції в готській мові з грецької є недостатньо аргументованою, оскільки в грецькій повністю відсутня конструкція із суб'єктом у давальному відмінку.

Щодо порядку розташування слів у давньогерманських мовах, то він був вільним і не мав граматичного значення. Проте дослідження найдавніших пам'яток германської писемності, до яких належать рунічні написи, показали, що на цій стадії формування германського синтаксису для простого речення був характерним порядок слів, що успадкувався від мови-основи. Це була модель *OV* або *SOV* (суб'єкт – об'єкт – дієслово): наприклад, *Makijamaridai Ala* – «меч прикрасив Ала» (модель *OVS*); *tawolaPodu* – «готую запрошення» (модель *VO*); *wiz ... writumruno* – «ми написали руну» (модель *SVO*); *runozwaritu* – «руни пишу» (модель *OV*).

За підрахунками англійського дослідника Р. Ласса (*Lass 1994*) модель *OV* або *SOV* фіксується в рунічних написах у 70 % випадків, проте у текстах давніх германських мов модель *SOV* поступається базовій моделі *SVO* (суб'єкт – дієслово – об'єкт).

Ця остання модель, в якій дієслово стоїть на другому місці, може реалізовуватися у різних видозмінах (*SVO*, *OVS* і т. ін.), що й дає підстави говорити про вільний порядок слів у давніх германських мовах: гот. *iþJesus qaþ du imma* – «але Ісус сказав йому» (*SVO*); *þanuh atbērun du imma usliþan* – «тоді ж принесли до нього хворого» (*Adv. + V + O*). Як видно з останнього прикладу, зворотний порядок слів (інверсія) особливо часто засвідчений у тих випадках, коли на першому місці стояли обставини: пор.: да. *Þawæs on Ðatīd/Æþelbeorhtcyning* – «Тоді був у той час Едельберхт король».

Таким чином, обставини, виражені прислівниками або словосполученнями зі значенням «там», «тоді», «в той час» і т. ін., використовувалися для перебудови базової моделі порядку слів і досягнення інверсії. Інверсія, у свою чергу (за підрахунками спеціалістів, у «Беовульфі» зафіксовано 63 % речень з прямим і 37 % – зі зворотним порядком слів), використовувалася як засіб вираження найважливішого або чогось нового.

Члени речення, що виражали щось нове, важливе (з комунікативної точки зору), розміщувалися після присудка: двн. *Thō quadsīn muoter zi thenambahtun* – «Тоді сказала його мати слугам». Перше місце в таких випадках заповнювали займенники на кшталт двн. *thō* «тоді» або *thar* «там», да. *Þær* «там». Поступово такі займенники перетворювались у чисто формальний маркер початку речення. **З таких інверсійних моделей в англійській мові розвинулись конструкції *there is, there was*.**

Проте на першому місці могла стояти не тільки обставина, але й додаток та інші члени речення (пор., наприклад: *Hlaifushimina gaf im du matjan* – «хліб із неба дав їм для їжі»).

Почасти перше місце в реченні займає дієслово: двн. *uwas in tagunHērōdes thes cuninges Judeno sumēr biscof...* – «був у дні Ірода, короля Іудеїв, якийсь священник...». Така позиція присудка в давніх мовах могла служити стилістичним засобом творення епічності тексту. Не випадково найчастіше така модель вживалась у зачині, починаючи розповідь.

Проте ми не відкидаємо, що переміщення дієслова на початкову позицію речення було покликане тим, щоб передати динамічність відображуваної у реченні дії. Досить цікавою є гіпотеза, що таке синтаксичне (тобто «внутрішнє») явище було зумовлене позамовними чинниками – «активним началом у стереотипі поведінки і ментальних

моделях германських етносів періоду Великого переселення народів та епохи вікінгів».

3. *Складне речення (виникнення складного речення, основні типи підрядних речень, походження сполучників у германських мовах).*

Як відомо, існують такі типи складних речень: складносурядне та складнопідрядне. У текстах усіх давніх германських мов зафіксована досить розвинута система складних речень. Оскільки в іє. мові-основі існувало (принаймні, на ранній стадії розвитку) тільки просте речення, можна припустити, що складне речення виникло або на пізній стадії розвитку іє. мови, або безпосередньо після розпаду іє. спільності. У лінгвістиці панує думка, що в германських мовах складні речення існували ще в дописемний період. Складне речення утворювалося на основі низки простих речень за допомогою сполучників або безсполучникового зв'язку. В германських мовах засвідчені приклади складних речень з такими сурядними сполучниками: двн.-англ. *And* «і», *orþe* «або», *ac* «але»; двн.-в.-нім. *inti*, *ioh* «і», *ouh* «також»; двн.-ісл. *Ok* «і», *eða* «або».

На основі складносурядних речень виникають складнопідрядні, які є пізнішим ступенем розвитку складного речення не тільки в германських, а й в більшості інших індоєвропейських мов. Деякі дослідники пов'язують розвиток складнопідрядних речень із введенням писемності та розвитком канцелярського та книжного стилів мовлення.

Крім сполучників і порядку слів маркером складнопідрядного речення могло бути вживання різних типів умовного способу. Отже, основними маркерами складнопідрядного речення в давніх германських мовах були: сполучники, відмінність порядку слів у головному і підрядному реченнях та вживання умовного способу.

Основними типами підрядних речень у давніх германських мовах були, за В. Левицьким, наступні.

1. *Підрядне підметове.* У готській мові таке речення вводиться сполучниками *saei* «той, який», *þatei* «те, що»; в давньоісландській мові – *at* «що, щоб», *er* (es).

2. *Підрядне означальне.* Вводиться займенниками в готській мові *sañ* «цей, який», *þatuh* «це, яке», *saei* «той, який», *þatei* «те, яке», та ін.; у давньоанглійській мові використовуються займенники з аналогічними значеннями – *se*, *seo*, *þæt*, *þe* та ін.; в давньоверхньонімецькій – *ther*, *thaz*, *thiu* (відносний та вказівний займенник трьох родів); в давньоісландській мові – частка *es* (er), *sa*, *su*, *þat*, *at*, *hvæt* та ін.

3. Підрядне часу. Вводиться сполучниками: гот. *þan* «коли», *miþþanei* «у той час, як», *untē* «до тих пір, коли», *biþē* «коли», та ін.; да. *þa*, *þonne* «тоді», *þær*, *siþþan* та ін.; днн. *thō*, *danne*, *thar*, *mit thiū*, *sid*; дісл. *þa*, *þar*, *sem*, *siðan* (< *sid* + *es*) «після того, як», *unz* (< *und* + *es*) «до тих пір, поки».

4. *Підрядне додаткове*. Вводиться сполучниками: гот. *þatei* «що», *ei*, *þei*, *hu* та ін.; да. *þæt*, *þe* та ін.; днн. *thaz*, та ін.; дісл. *at* «що», *þat... at* (*þat* – в головному реченні як відносне слово).

Крім того, в усіх германських мовах зафіксовані *підрядні місця, причини, мети та умови*. Ці речення вводились, наприклад, такими сполучниками, як гот. *þadei* «куди», *þagei* «де», да. *þær*, днн. *thar*, гот. *unte* «тому що», *þande* «бо», да. *þe*, *for þu*, днн. *hwanta*, *mit thiū*, дісл. *þvī at* «тому що»; гот. *jabai* «якщо», *nibai* «якщо не», дісл. *ef* «якщо», днн. *ibu*, *oba* «якщо», да. *zif* «якщо», та ін.

Наведений перелік дає підстави для наступних висновків.

1. Більшість давньогерманських сполучників і сполучних слів були багатозначними (пор. дісл. частку *es*).

2. Кількість сполучників і сполучних слів була відносно невеликою, чим і пояснюється їх багатозначність.

3. У давніх германських мовах з'являються складні сполучники.

Згідно ж з І.Р. Буніятовою, становлення експліцитного гіпотаксису можна представити у такий спосіб: атрибутивні конструкції => асиндетичні конструкції типу апокойну => підпорядковані речення, що вводяться особовими займенниками => відносні речення, оформлені сурядними сполучниками в сполученні з дейктичними елементами => відносні речення з дейктичними елементами => відносні речення, що вводяться власне релятивними маркерами. Головною формальною ознакою залежного компоненту складнопідрядного речення є підрядні сполучники і сполучні слова.

До факультативних ознак підрядності І. Буніятова відносить:

1) використання особливого порядку слів в головному і підрядному реченнях;

2) використання умовного способу дієслів у підрядному реченні;

3) певний порядок розташування зв'язаних між собою речень;

4) вживання лексико-морфологічних засобів.

Основними типами підрядних речень у давніх германських мовах були такі:

1) присубстантивно-означальні: відносні (релятивні) або комплементарні (додаткові);

2) придієслівно-означальні: мети, причинові, умовні, допустові, темпоральні, порівняльні, питальні, заперечні, локативні. Дані стосовно

структури сполучникового складу для кожного типу наведено в табл. (за І. Буніятовою).

**Сполучниковий склад для різних типів
давньогерманських підрядних речень**

Присубстантивно-означальні підрядні			
<i>Відносні (=релятивні) сполучникові засоби</i>			
готська	давньоанглійська	давньо- верхньонімецька	давньо-ісландська
ei, saei, soei, þatei, sah, soh, þatuh, sei, þan, þanei, izei, þei, unte	se, seo, þæt, þ(e), þær	der/ther, dass/thaz, diu/thiu, der/dar, ther, thar, de, the	er (es), sa, su, þat, hvat, hverr+sem, en
<i>Сполучникові засоби, які вводять комплементарні речення</i>			
ei, þatei, þei, hwa, hwaiwa	þæt, þæt ... þe, þ(e), hwæþer ... þe	dass/thaz, und(e), so	at (sa, su, þat... at), er (es)
Придієслівно-означальні підрядні			
<i>Темпоральні сполучникові</i>			
ei, þan, miþþanei, faurþizei, unte, þande, biþe, swe	þa, þonne, þær, þenden, þe hwile þe, siþþan, swa langeswa, æfter þæm(þe), þæs þe, sonaswa (þa, mid), ær (þæm (þe)), op(þæt), hwænne	tho, danne/thanne, dar/thar, in diu/thiu, mit diu/thiu, sid, so, also, so(h)wanne (so), sosliumo so, so eristso, unz, er, al diewila so, (h)wanne/(h)wenne, bifora, in diu/thiu thaz	er (es), er (es)+ þa, þa + er (es), þar sem, þegar/siðan/meðaner, til þess er, eptir þat er, i/fra þvi er
<i>Локативні сполучникові засоби</i>			
ei, þadei, þarei, þei+ þishwadh	þær, hwer, swa huer	dar/thar, do/tho, ... dar/thar	er (es)+þa/ þangat/þaðan, sem+þa/ þangat/þaðan
<i>Причинні сполучникові засоби</i>			
ei, unte, þande, for, (ni)þei	for þæm (þe), for þy/þi (þe), nu, þa, siþþan, mid þy/þæm, þonne, þæt, swa, þe	hwanta, bithiu, nu, sid, so, mit diu/thiu, dass/thaz, dar/thar, thuruh	þvi at, af þviat, /fyrir/með/við þvi at, er (es)
<i>Сполучникові засоби мети/результату</i>			
ei, þei	þæt, swa þæt(te), to þæm (...) þæt(te), for þæm (...) þæt, þy læs (þe)	dass/thaz, thuruh, zi diu/thiu, daz/thaz	at, at+till þessat, swa

<i>Сполучникові засоби порівняння</i>			
swa, swe, swaei,swaswe, þan, þau, þauh	þon/þy/þe ... þe,swa (swa) (...swa), þan(ne), þonne	danne/thanne, also,so	sem, sem+sva,en/an, þess(þvi)
<i>Умовні сполучникові засоби</i>			
jabai, nibai, niba, þande	gif, butan, gif... ne, nymte/nemne	ob, ibu, iba, ob(a),ubi, dass/thaz, niba,nibu, noba, nu, so,so (h)wanne, wande	ef, nema, utan
<i>Допустові сполучникові засоби</i>			
þau, þauh, þauhjabai, ei	þeah (þe)	doch, mit thiu, so,sowie, swie, oba	þott, þoat, semswa
<i>Питальні сполучникові засоби</i>			
hwas, hwas hwo,hwar, hwarjis,hwaþ, hwarde,hwaþar, hwaþro	hwæðer, hwa, hwæt,hwelc, hu, hwær	Ibu, oba, hwar,hwass, hwer,hwedar	hverr, hvi, hvat,hvarr, hvert,hvaar, hvaðan,hve, hversu,nær, hvernveg,hvart

Отже, германських мовах існували прості і складні речення. Основним типом порядку слів у простому реченні був SOV-тип. Просте речення могло ускладнюватися нефінітними конструкціями: дієприкметниковими та інфінітивними.

На основі ж складносурядних речень виникають складнопідрядні, які є пізнішим ступенем розвитку складного речення не тільки в германських, але й в інших мовах. Найдавнішим типом підрядного зв'язку вважається відносна підрядність, що включає відносне речення.

Крім сполучників і порядку слів маркером складнопідрядного речення могло бути вживання різних типів умовного способу. Отже, основними маркерами складнопідрядного речення в давніх германських мовах були: сполучники, відмінність порядку слів у головному і підрядному реченнях та вживання умовного способу.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.

3. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

4. Адмони В. Г. Историчний синтаксис німецької мови / Адмони Володимир Григорович. М. : Вища школа, 1963. – 336 с.
5. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку. : [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 1 Развитие языка немецкой народности.– 1955. – 163 с.
6. Гухман М. М. От языка немецкой народности к немецкому национальному языку.: [текст]; [в 2 ч.]. / Мира Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во АН СССР. – Ч. 2. Становление немецкого литературного национального языка / М. М. Гухман; АН СССР. Ин-т языкознания. – 1959. – 204 с.
7. Жирмунський В. М. Історія німецької мови / Віктор Максимович Жирмунський. – М. –Л. : Вища школа, 1965. – 408 с.
8. Жирмунський В. М. Німецька діалектологія / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Наука, 1956. – 368 с.
9. Матвеева Е.А. История английского языка : [учебное пособие] / Е. А. Матвеева.– М. : Тезаурус, 2006. – 104 с.
10. Москальская О. І. Історія німецької мови (німецькою мовою) / Ольга Іванівна Москальская. – М., 2005. – 275 с.
11. Arntz H. Handbuch der Runenkunde / Arntz H. – Halle/Saale: Niemeyer, 1944. – 123 S.

Лекція 8

Тема: Лексичний склад германських мов.

План

1. Міфопоетична модель всесвіту прагерманців. Мовна картина світу в давніх германців.
2. Загальна характеристика лексики германських мов.
3. Семантичні зміни в германській лексиці:
 - 3.1. Семантичні закони в германській лексиці;
 - 3.2. Табу в лексиці германських мов;
 - 3.3. Семантичні процеси в лексиці германських мов.

Ключові поняття: лексичний склад германських мов, мовна картина світу, семантичні закони, семантичні зміни, семантичні процеси,

розширення значення, звуження значення, поляризація значення, перенос значення.

Методичні рекомендації: У процесі підготовки до лекції студенти мають детально опрацювати основну та додаткову літературу, запропоновану в теоретичній частині змістового модуля. Крім того, студенти мають ознайомитися з лексикою германських мов, оволодіти вмінням аналізувати та порівнювати лексичний склад давньогерманських та сучасних германських мов. Особливу увагу приділити семантичним законам та семантичним процесам в лексиці германських мов. Окремим питанням розглянути словотворення прикметників та дієслів.

1. Міфопоетична модель всесвіту. Мовна картина світу в давніх германців

Відповідно до германських міфів, що дійшли до нас через давньоісландську поезію, германці уявляли Всесвіт у вигляді гігантського священного дерева Іггдрасиль. У середині знаходиться середній світ (дісл. *midgarðr*, гот. *midjungards*), населений людьми. Верхній ярус – Асгард (*Asgard*) належить богам-асам. Нижній ярус утворює підземне царство – Helheimr, світ смерті (н. *Hölle* «пекло», двн. *hella*, гот. *halja*, дісл. *hel*, да. *hell*). Середній світ оточений зовнішнім світом (Utgard) – країною, що складається з моря й суші.

На півночі зовнішнього світу перебуває Niflheimr – світ туманів і холодів; на півдні – Muspelheimr – світ вогню й спеки. На сході зовнішнього світу Утгарда живуть велетні, чудовиська й демони (Jotunheimr). Спекотний Муспельхейм охороняє істота Сурт. Боги-вани (Vanaheimr) живуть на заході. Злі ельфи (*alfar*) живуть біля нижнього світу, а добрі – біля верхнього. Сторони світу мисляться, таким чином, як живі істоти.

Отже, давньогерманська модель світу включає горизонтальну й вертикальну проекції. Горизонтальна проекція побудована на протиставленні Мідгарда (центру землі), населеного людьми, і окраїни землі (Утгард, Йотунхейм), населеної велетнями й чудовиськами. Вертикальна проекція – це ясен Іггдрасиль. Той факт, що північ і схід маркуються в цій моделі негативно, І. Дьяконов пояснює тим, що північ асоціюється з холодом і смертю, а схід – з ворожими племенами, що жили по сусідству зі скандинавами.

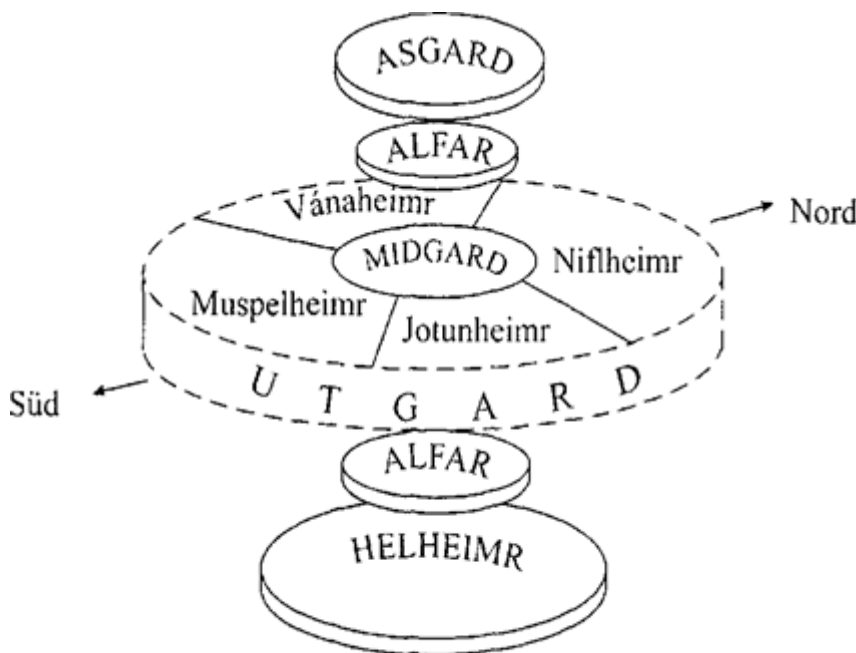

Рис. 1. Модель світу давніх германців.

2. Загальна характеристика лексики германських мов

Лексичний склад мови у найбільш повному вигляді відбиває особливості мислення, психології, умов і способу життя його носіїв. Тому вивчення словникового складу мови є найважливішою складовою у підготовці філолога будь-якої спеціальності.

Варто зазначити, що у мовознавстві виокремлюють такі типи контактів: адстрат, суперстрат, субстрат. *Адстрат* (термін, запропонований М.Бартолі) – співіснування мов з їх взаємовпливом. *Суперстрат* (термін, уперше вжитий В.Вартбургом) – мова, що нашарувалася на мову місцевого населення і розчинилася з плином часу в останньому. Прикладом цього явища слугують нормани, які, оселившись на території Франції, прийняли французьку мову, відмовившись згодом від рідної скандинавської. Загалом для норманів такий процес властивий двічі. Другий раз це відбулося під час завоювання романізованими норманами території Англії в 1066 році, коли через багато століть вони відмовилися від своєї мови на користь англійської. Явище протилежне суперстрату називають *субстрат* (термін пов'язують з ім'ям лінгвіста Г.Асколі). Субстрат – мова-підоснова, яка розчиняється в нашарованій на ній мові. Зазначимо таку особливість (В.О. Звєгінцев): при суперстратних явищах відомі обидва учасники «боротьби» мов – як мова переможець, так і переможена мова. Субстрат, з іншого боку, залишається невідомим, і почасти це лише ймовірна мова. Наприклад, неіндоєвропейські риси германських мов Карстен пояснює фінським субстратом, А. Мейс –

невідомим індоєвропейським, Дечев та Гюнтерт – етруським, Файст – іллірійським, Браун – кавказьким (яфетичним) субстратом. Субстрат пов'язаний із переходом однієї мови на іншу, проміжним етапом при цьому є доволі тривалий період білінгвізму – двомовності (В.І. Абаєв). Зазначимо, що лексичний рівень зазнає найбільшого впливу щодо проникнення номінативних одиниць іншомовного походження. Менш проникними є синтаксичний та фонетичний рівні. Найменш «вразливим» рівнем є морфологічний.

Отже, за генетичною ознакою лексику германських мов поділяють на три основні частини: слова індоєвропейського походження, слова невідомого (неіндоєвропейського) походження й запозичену лексику. «Неіндоєвропейською» вважається така лексика, для якої не знайдені безпосередні генетичні відповідності в інших індоєвропейських мовах.

Наприклад, не викликає сумніву, що германському дієслову *etan – «їсти» відповідає лат. *edere*, рос. *еда*, дінд. *ádmí* «їм». Це – лексема іє. походження. Але германській лексемі *driŋkan– «пити» важко знайти відповідну за формою й значенням лексичну одиницю за межами германських мов; іє. позначенням поняття «пити» є корінь *rō- (лат. *rōtus* «випитий», гр. *rósis* «питво», дінд. *rā-* «пити», укр. *пити*). Тому *driŋk- вважається лексемою неіндоєвропейського походження.

Як правило, стверджується, що слова неіндоєвропейського походження запозичені в прагерманську з мови-субстрату (припускають, що число таких слів становить у словниковому складі германських мов до 30 %). Однак неможливість встановити етимологію того або іншого слова не обов'язково означає, що воно запозичене з мови-субстрату. Необхідно враховувати, що семантичні зміни у лексиці бувають настільки чудернацькими, що пересувають лексичну одиницю з однієї понятійної сфери у зовсім іншу, так що не завжди вдається знайти проміжну ланку або ланки, які б дозволили встановити надійний зв'язок між, здавалося б, різними понятійними сферами й тим самим пояснити етимологію слова.

Тому слова, оголошені «неіндоєвропейськими», при ретельнішому етимологічному аналізі можуть виявитися дериватами добре відомих у компаративістиці коренів. Так, наприклад, германське *baina – «кістка, нога», що не має безпосередніх відповідностей (тобто таких відповідностей, які б були дуже близькі за формою й значенням етимологізованому слову) за межами германських мов, зводиться до іє. кореня *bheǵə – «бити» через проміжну ланку «бити > зрізана гілка > кістка».

Таким чином, при вивченні лексичного складу германських мов найважливішим є не те, яке походження має германське слово –

індоєвропейське чи неіндоєвропейське, – а те, яким чином своєю внутрішньою формою, своєю співвіднесеністю з іншими спорідненими словами дане слово дозволяє отримати уявлення про мислення, психологію, умови життя давніх германців, тобто про все те, що прийнято називати мовною картиною світу.

3. Семантичні зміни в германській лексиці

3.1. Семантичні закони в германських мовах

Під семантичними законами розуміють регулярно повторювані типи семантичних змін. Саме тому, що мова йде про типові зміни, у сучасному мовознавстві надають перевагу не терміну «семантичні закони», а терміну «семантична типологія». Таке розходження в термінології не змінює суті цього явища, а лише виділяє й підкреслює в ньому різні істотні ознаки.

Проблема семантичних законів інтенсивно обговорювалася й досліджувалася в зарубіжному й вітчизняному мовознавстві кінця XIX – першої половини XX століття.

Після дискусії 50-го року проблематика «семантичних законів» як частина творчої спадщини М. Марра опинилася на периферії радянської науки про мову. Тільки в другій половині 50-х років деякі радянські дослідники (*В. Звезінцев, А. Білецький*) знову звернули увагу на необхідність дослідження семантичних закономірностей у лексиці. Остаточна легалізація семантичних законів (тепер уже в рамках проблематики лінгвістичної типології й універсалій) відбулася після виходу чергового збірника «Новое в лингвистике» (1970), у якому були опубліковані (у російському перекладі) найвизначніші зарубіжні праці в галузі лінгвістичної типології й універсалій.

Проте у жодному вузівському підручнику з лексикології немає ніяких згадок про семантичні закони. Завдання цієї лекції полягає у тому, щоб надати певне уявлення про семантичні закони, що діють у лексиці германських мов, і їхню роль в етимологічному аналізі германської лексики.

Особливо важливу роль у регулярно повторюваних семантичних змінах, які спостерігалися у германській лексиці, відіграють семи *[різати], [вити], [вити, крутити] й [зв'язувати, з'єднувати]*.

а. Табу в лексиці германських мов

Табуванню піддаються насамперед такі поняття, як «поганий», «лівий», «хворий», позначення деяких фізіологічних процесів, назв тварин або рослин, що можуть принести нещастя, та інші явища й предмети. Прикладів можна навести багато, але я пропоную сьогодні розглянути одне з найпоширеніших табуйованих понять у германських мовах. Це слово змія.

Змія займала особливе місце в міфології, у ритуально-магічних уявленнях індоєвропейців, де вона з'являється у вигляді головної фігури нижнього царства – Змія, з яким ведуть постійну боротьбу божества або герої. Тому назва змії піддавалася табуванню: змінювався фонетичний вигляд слова або відбувалася його заміна іншими назвами.

Спільноіндоєвропейською назвою змії був, мабуть, корінь *anġh-/eġh-/oġh- (пор. дінд. áhi- «змій», лат. anguis «змія», рос. уж). У германських мовах релікти цього іє. кореня зберігаються у назві їжак (є припущення, що їжак спочатку мислився як «пожиратель змії»: н. Igel «їжак», днв. igil, да. íl, igil, дс. igil, дісл. ígull; < герм. *eġ-/ig- «їжак», «змія» // гр. échis «змія», echinos «їжак», вірм. iž «гадюка», лит. ežûs «їжак», укр. їжак, псл. *ežь/ježь; < іє. *eġhi- «змія, їжак».

Однак табуїстичні заміни іє. позначень змії зумовили появу у германських мовах інших слів зі значенням «змія». До них відносилось слово *wurm-, що поєднувало значення «змія» й «черв'як»:

а. worm «черв'як», да. wurm «черв'як, змія», н. Wurm «черв'як», дс. wurm, дісл. ormr «змій, черв'як», гот. waurms «черв'як, змія» < герм. *wurmi-/ wurmaz «змій, черв'як» («той, що звивається») // гр. rhómos (<*Fromos) «земляний черв'як», лат. vermis «черв'як», дпрус. wormyan «червоний» (пор. укр. червоний), рос. vermьє «черв'яки, сарана»; < іє. *цег- «крутити, вити, обертати» (> іє. *ц̣rmis/ц̣rmos «черв'як»). Розвиток значення «кольору черв'яка > червоний» характерно й для германських мов: днв. gi-uurmot «пофарбований у червоні кольори» (тобто у кольори черв'яка); да. wurma «фарба, пурпур».

Крім того, у германських мовах утворюються інші евфемістичні назви змії, пов'язані з поняттям «витися, звиватися».

н. Natter «вуж», днв. nāt(a)ra «змія», дс. nādra, да. næd(d)re, дісл. naðr, гот. nadrs «змія» < герм. *næðr-/naðr- «змія» // лат. patrix «водяна змія», дісл. nathir «змія»; можл., < іє. *(s)nē-/nə- «сплітати, зв'язувати, витися» (> *nē-tr-/nə-tr- «той, що звивається, змія»). Германо – італо-кельтська ізоглоса.

Від поняття «витися, звиватися» походить також днв., дс. slango, н. Schlange «змія» (пор. укр. лука «вигин», лит. sliñkti «повзти»), а. snake «змія», да. snasa, дісл. snākr, snōkr «змія», н. Schnecke «равлик» – пор. днв. snahhan «повзти», дісл. snaighim «повзу», а. sneak «крастися». За подібною моделлю утворене укр. змія, псл. *зьмьја (< «повзуча по землі»).

Крім повної заміни табуйованої назви іншим словом, розповсюдженим типом табу була своєрідна звукова «шифровка» позначення того або іншого табуйованого предмета. Такі звукові

перекручування можна виявити у позначенні понять «бджола», «гнида», «воша», «блоха».

Проте розв'язання цієї етимологічної задачі я виношу на практичне заняття, так як у нас обмаль лекційного часу.

3.3. Семантичні процеси у лексиці германських мов

Під загальною назвою «семантичні процеси» поєднуються різні види семантичних змін, а також інші процеси, пов'язані із семантичним розвитком слова (набуття і втрата ним мотивованості, поляризації значень тощо).

Одна з найвідоміших класифікацій видів семантичних змін належить Г. Паулю, який у 4 розділі своєї книги «Принципи історії мови» пропонує розрізняти спеціалізацію (тобто звуження) значення, розширення обсягу значення, метафору, метонімію й інші типи семантичних перетворень. Хоча ця класифікація має ряд недоліків (вона побудована на пересічних ознаках, так що в розвитку слова можуть одночасно спостерігатися й звуження, і погіршення значення тощо), іншої – більш вдалої – класифікації дотепер не існує.

Зрозуміло, детальний розгляд різних типів метафори, метонімії, гіперболи, літоти в кожній з германських мов становить предмет курсу лексикології цих мов. Тому у нашій лекції ми коротко розглянемо розвиток деяких германських слів, що представляють особливий інтерес для ілюстрації типів семантичних змін у германській лексиці.

Розширення значення

Герм. *makō(ja)n – «робити» (> а. make, да. macian, н. machen, днн. mahhōn, дс. makōn) виникло на основі вужчого поняття «мастити» (пор. генетично близькі слова за межами герм. мов: укр. *мазати*, псл. *mazati, гр. mássein «місити»; < іє. *mag– «мастити, місити, надавати форму»). Зміна значення «мазати, місити» > «робити» є одним з розповсюджених способів утворення абстрактних понять на основі конкретних і деякою мірою повторює шлях семантичного розвитку інших слів зі значенням «робити». Так, іран. *čar- «робити» виникло з іє. *sker- «різати», рос. *делать* < іє. *dhē – «класти». Аналогічно розвивалося н. schaffen «творити, створювати» (< «надавати форму» – пор. а. shape «надавати форму», дісл. skerja «робити, створювати», да. gesceap «створення»; < іє. *skab-/skap – «різати, скоблити»).

На основі значення «рухати, штовхати» (пор. днн. scaltan «рухати, штовхати», дс. skaldan т. с.) розвивається значення «керувати, розпоряджатися» (н. schalten). Нім. schildern «зображувати» утворене від н. Schild, днн. scilt «щит» й означало спочатку «прикрашати, розфарбовувати щит».

Звуження значення

Англ. deer «олень» є результатом звуження семантики герм. *deuza – «тварина» (колишнє значення добре зберігається в гот. dius «звір», дісл. dūr «тварина», н. Tier, двн. tior «тварина»).

Можна думати, що н. Ehe «шлюб» також виникло з ширшого поняття – пор. двн. ēwa «вічність, закон», гот. aiws «час, вічність». Нім. Aas «падаль» розвилася на основі ширшого значення «їжа, корм» (двн. ās «корм»). Аналогічно розвивалося значення а. meat «м'ясо» <«їжа»(пор. гот. mats «їжа», да. mete «їжа»).

Поряд із семантичним розвитком за моделлю «конкретна дія > абстрактна дія, справа», розглянутим вище (див. розвиток а. make), у германській лексиці спостерігаються й протилежні семантичні процеси. Так, н. gerben «дубити шкіру» розвилася на основі більш загального поняття «виготовляти, наготовлювати» (двн. garawen «наготовлювати, робити»; пор. а. yare «готовий», н. gar «готовий»). Ідентичним є семантичний розвиток а. Taw «виробляти шкіру» < да. tawian «виготовляти, обробляти» (пор. гот. taujan «робити»).

Порівняння семантики а. life «життя», да., дс. líf, двн. Īr «життя» з н. Leib «тіло» показує, що в сучасній німецькій мові відбулося звуження значення, тому що герм. *līb-/līb – означало «жити, життя» (пор. н. leben, а. live).

Позначення поняття «віко» у німецькій мові (н. Lid) походить від герм. *hlid- зі значенням «кришка, покриття» (пор. гот. hleipra «намет, курінь»). Можна розглядати як звуження значення семантику н. Witz «жарт» < двн. wizzi «знання, розуміння» (пор. а. wit «розум, дотепність», да. wit «розум», н. wissen «знати»).

Поліпшення значення

У лексиці германських мов представлено безліч прикладів такого семантичного розвитку, що отримав назву «поліпшення значення». До подібних слів найчастіше відносяться позначення титулів, звань, станової приналежності. Так, н. Herzog «герцог» походить від двн. складення heri-zōgo з буквального значенням «воєвода». За подібною моделлю розвивалися а. lord, да. hlāford (<*hlāf-weard «хоронитель хліба»> «пан для тих, хто їсть його хліб»); а. lady, да. hlāfdige «та, що місить тісто для хліба»; н. Marschall «маршал», двн. marah-scalc «конюх».

Погіршення значення спостерігається дуже часто у словах, що позначають жінок непристойної поведінки: пор. а. quean «розпусниця» (да. ewene «жінка»); н. Dirne «дівка, повія», двн. diorna «молода жінка, дівчина». Погіршення значення відбулося у XVI ст. У баварсько-австрійських діалектах Dirndl зберігає старе нейтральне значення.

Погіршення значення спостерігається також у семантиці деяких прикметників. Так, н. *albern* «дурний» розвилось на основі поняття «довірливий» (двн. *alawāri*). Нім. *gemein* «загальний, простий, підлий», а. *mean* (діал.) «низький, підлий» виникли з герм. **main* – «мінливий» > «загальний» (пор. гот. *Gamains* «загальний», лат. *communis*).

Регулярний характер має розвиток значення «шахрай» на основі значення «слуга», що, у свою чергу, виникає з поняття «парубок». Такий семантичний розвиток пройшли а. *knave* «шахрай; слуга» (да. *snafa* «хлопчик»; пор. н. *Knabe* «хлопчик»); н. *Schalk* «шахрай, жартівник» (двн. *scalch* «слуга, раб», гот. *skalks* «раб, слуга» – можливо, генетично пов'язане з укр. *хлопець, холоп* <іє. **skol* –«різати»).

Поряд з погіршенням значення спостерігаються такі випадки, коли вихідне нейтральне значення розвивається в протилежних напрямках, так що відбувається поляризація значень.

Однією з такого роду моделей семантичного розвитку був розвиток а. *queen* «королева» й *quean* «розпусниця». Зі значення «хлопчик, слуга» можуть також розвиватися протилежні значення; пор. а. *knight* «лицар», але н. *Knecht* «слуга, батрак» (< зах.-герм. **knehtaz* «юнак»).

Поляризація значення відноситься до одного з досить помітних семантичних процесів у лексиці германських й інших мов. Це явище не знайшло дотепер висвітлення в навчальній і науковій літературі. Розвиток вихідної семи у протилежних напрямках може бути зумовлений різними причинами, але результат такого розвитку – виникнення слів, що походять від одного кореня, але таких, що мають протилежні значення, характеризуються семантичними закономірностями, що спостерігається на матеріалі різних мов. У германській лексиці за цим семантичним законом розвивалися, зокрема, такі слова.

Англ. *give* «давати», н. *geben*, гот. *giban* зводять до того ж іє. кореня, від якого походить лат. *habere* «мати». Це нейтральне значення «мати» у слов'янських й інших мовах представлено семою [хапати] (укр. *габати*, дірл. *gaibid* «хапає»; < іє. **ghabh-* «мати»).

Іє. корінь **ghdies-* «в інший день» розвивається в протилежних напрямках: герм. **gestra-* (> а. *yesterday*, н. *gestern* «учора»), але дісл. *īgǣr* «завтра, учора».

На основі нейтрального значення «середина» у германських мовах виникає сема [об'єднання] > н. *mit* «з, спільно», гот. *miþ-*, а в слов'янських – [роз'єднання] > рос. *межа* (< іє. **medh* – «середній» > а. *mid*, н. *Mitte* «середина»).

Що стосується **переносу значення**, то найчастіше перенос здійснюється на основі ознак [кольори], [звук], [форма]. Варто торкнутися

одного мало вивченого типу переносу в горизонтальній семантичній площині, коли той самий корінь використовується у різних мовах для позначення лежачих в одній площині предметів або властивостей. Так, наприклад, деривати іє. *(e)ḷ-ṣo-/oḷṣā (< іє. *eḷ – «червонуватий, строкатий») може означати або тис (у германських мовах), або виноград (у латинській), або горобину (у грецькій), або черемшину (у литовській), або вербу (у російській). Деривати іє. *bhāgos позначають у германських мовах «бук» (герм. *bōk-), у грецькій – «дуб», у латині – «бук». Деривати іє. *bhel- «сіяти, блищати» у формі *bhlē-/bhlō- служать у германських мовах для позначення синіх кольорів (герм. *blāwaz > a. blue, н. blau, дісл. bār), у латинській мові – жовтого (flāvus), у кімер. – *сірого*. У слов'янських мовах від варіанта *bhel- походить слово *білий*. Від іє. *ghel- походять слова, що позначають або відтінки *жовтих кольорів* (a. yellow, да. geolo, н. gelb, дісл. gulr) – у германських, грецькій, латинській, слов'янських, або *зелений колір* (пор. рос. *желтый* і *зеленый*, утворені від того самого кореня *ghel-/ghel-).

Співвідношення зовнішніх і внутрішніх чинників семантичних змін

Першопричини семантичних змін перебувають за межами мови й зумовлені позамовною дійсністю. Так, а. slub «палка, дрюк», генетично пов'язане із двн. klobo «розщеплений шматок дерева», дісл. klofi «розщепина, щілина» (< герм. *klub «розщеплений шматок дерева»), набуло значення «асоціація людей» > «приміщення, де збираються люди» тому, що в середні століття запрошення на збори або зустріч здійснював гонець із невеликою дощечкою або брусом, на якому насікалися відмітки про запрошення.

У такий самий спосіб розвивалася семантика нім. laden «запрошувати», генетично пов'язане з а. Lath «дощечка», н. Latte «планка, рейка». Розвиток значення н. Schild «щит» > «вивіска, табличка» обумовлений тим, що ще з епохи давніх германців щити розмальовували у різні кольори. В епоху лицарства таке фарбування щита перетворювало щит у деякий пізнавальний знак – звідси значення «вивіска, емблема».

У всіх наведених прикладах спостерігається безпосередній вплив зовнішньої дійсності на зміну значення слова. Однак нерідко позамовні причини тісно взаємодіють із внутрішньомовними (системними) чинниками семантичних змін. Яскравим прикладом такої взаємодії є зміна значення німецьких слів siech, krank, schwach. Нім. krank походить від герм. *kring-/krank – «згинати» (пор. дісл. kringr «круг», а. crank «згинати», crinkle «згин, скривлення») розвивалося за моделлю

«викривлений > поганий». Свн. *kranc* означало «невеликий, слабкий, поганий, бідний, жалюгідний».

Потім під дією **табу** слово *kranc* стали вживати для позначення поняття «хворий» (пор. аналогічне діалектне укр. *слабий*, польск. *slaby*). Під тиском нового позначення поняття «хворий» старе позначення цього поняття *siech* (пор. а. *sick*; < герм. **siuk* «хворий») було витиснуто на периферію відповідної концептуальної сфери й стало означати «хирлявий, кволий». Вивільнена понятійна клітина «слабкий» (після того, як *krank* стало означати «хворий») була зайнята дуже близьким за своєю семантикою свн. *swach*, що означало «слабкий, невеликий, поганий, жалюгідний, бідний» (пор. вище значення свн. *kranc*).

Таким чином, під впливом зовнішніх чинників (табу) був спровокований цілий ланцюжок внутрішньосистемних зрушень, які можна позначити термінами «тиск» і «притягання»: між *siech* й *krank* спостерігається тиск, а між *krank* і *schwach* – притягання. Схожі процеси відбувалися у системі позначень понять «маленький» і «вузький» в англійській і німецькій мовах. У цій системі найактивнішою одиницею було свн. *kleine*, яке володіло великою силою експресії, обумовленої наявністю двох видів умотивованості – фонетичної й семантичної.

Втрата й набуття вмотивованості

Втрата вмотивованості слова позначається дуже широким терміном деетимологізація, що охоплює різні види зникнення семантичної або морфологічної вмотивованості слова. Із часом усі слова будь-якої мови стають деетимологізованими.

В основі цього лінгвістичного процесу лежить явище, експериментально вивчене й описане у психолінгвістиці. Воно отримало назву «ефект насичення» («сатиація») і полягає в тому, що при багаторазовому повторенні стимулу (слова) втрачається його зміст (або «емоційний компонент»).

Ефект насичення, а разом з тим і процес деетимологізації підкоряються дії загальносеміотичного закону: чим ширша сфера вживання знака, тим вужчий його зміст. Таким чином, семантична зміна, що призводить до деетимологізації слова, полягає у стиранні, забутті мотиву, покладеного в основу найменування, а часто й емоційно-експресивного компонента, пов'язаного звичайно з наявністю у слова семантичної, фонетичної або морфологічної вмотивованості. Однак цілісність значимих одиниць мови, що представляють собою єдність матеріального й ідеального, можлива лише за умови, що між формою й змістом у мові існує певний взаємозв'язок, який мотивує вибір тієї або іншої одиниці при позначенні сегментів плану змісту.

Тому в мові повинна існувати тенденція до **вмотивованості** відносин між формою й змістом лексичних одиниць. Така тенденція знаходить свій вияв або в тому, що слова із втраченою вмотивованістю замінюються лексемами, які володіють добре відчутною носіями мови «внутрішньою формою», або відтворенням такої внутрішньої форми шляхом фонеморфологічних процесів, що отримали назву «народна етимологія». Інакше народну етимологію називають також «вторинна вмотивованість» або «переосмислення».

Яскравим прикладом заміни деетимологізованого слова новою лексичною одиницею, що володіє високим ступенем експресивності, є співвідношення «старого» й «нового» позначення голови в німецькій та інших мовах.

Назва голови часто є метафоричним уживанням слів зі значенням «посудина, горщик»: а. head «голова», да. heafod, н. Haupt «голова, глава», днн. houbit, дс. hōbid, шв. huvud, дісл. haufuð, гот. haubīþ; < герм. *haubīða- «посудина, голова» (< іє. *karuēt-/karut-) // лат. caput «голова», дінд. karālam «чаша, череп»; < іє. *кар- «чаша».

У німецькій мові старе деетимологізоване позначення голови витиснуте новою – експресивнішою – назвою Kopf (<*kuppa «посудина, чашка» – пор. а. cup «чаша, кубок»). Заміна однієї назви іншою у цьому випадку ніяк не пов'язана з табу, а зумовлена дією іншого – емоційно-експресивного – чинника. Експресивність створюється за рахунок наявності в слова яскраво вираженої внутрішньої форми – метафоричного переносу позначень таких предметів, як «горщик», «чашка» тощо на назву голови.

Безліч таких експресивних синонімів існує й у сучасних мовах (пор. н. Birne «груша», Ballon «куля», Kürbis «гарбуз» тощо). Семантичний розвиток «чаша, посудина, горщик» > голова має регулярний характер (пор., наприклад, фр. tête «голова» < *testa «горщик»). Семантичне співвідношення між н. Haupt й Kopf аналогічне співвідношенню фр. chef (< лат. caput) і tête.

Одним з видів деетимологізації є опрощення, що полягає у тому, що колись складне слово втрачає межі між морфемами й стає простим. Прикладом такого розвитку можуть служити наведені вище англ. слова lord, lady, н. Herzog, Marschall.

Добре відомими прикладами опрощення є н. Bräutigam «наречений», Nichtigall «соловей» (< днн. nahti-gala), а. nightingale (< да. Nihte-gala). Другим компонентом герм. *nahta-galōn «нічна співачка» є корінь *gal- «співати» (пор. да., днн. galan «співати»).

Нерідко при спрощенні слово піддається додатковим фонетичним змінам. Так, в англ. слові *bridegroom* вставлене *r*, що у германській **guma-* «людина» відсутнє. Ця «вставка» є нічим іншим, як спробою узгодити другий компонент слова *bridegroom* з *a. groom* «придворний» і тим самим відновити втрачену мотивуючу ознаку незрозумілої частини слова. Таке відновлення мотивуючої ознаки деетимологізованого слова отримало в лінгвістиці, як зазначено вище, назву «народна етимологія». Народна етимологія – це, отже, один з видів семантичного розвитку слова. У германських мовах спостерігається багато випадків подібного семантичного розвитку.

Втрата емоційно-експресивного компонента

У германських та інших мовах спостерігається чимало випадків зміни значення слів, зумовлених втратою емоційно-експресивного компонента у семантиці слова. Найяскравішим прикладом такого розвитку є н. *Arbeit* «робота, праця». Рефлекси герм. **arbaiř* – у всіх давніх германських мовах мали значення «мука, горе, сум, страждання» (такі ж або близькі значення мали укр. *праця*, лат. *labor*, фр. *travail*, чеш. *práce* і багато інших слів у мовах різної будови). У результаті втрати емоційно-експресивного компонента у семантиці слів зі значенням «мука, страждання» ці слова, за висловленням К. Балдінгера, перетворюються з «афектованого» в «нормальне слово».

Розпад полісемії

Полісемія й омонімія перебувають у тісному взаємозв'язку одна з одною. Полісемія відрізняється від омонімії тим, що у першому випадку, як показують спеціально проведені експерименти, зв'язок між значеннями слова відчувається носіями мови (ступінь цього зв'язку може бути виміреном), а в другому випадку зв'язок між значеннями двох форм (якщо вони виникли в результаті розпаду полісемії) уже не відчувається.

Так, н. *Stab* «палиця, ціпок» й *Stab* «штаб» походять від до єдиної форми: днн. *stab* // да. *Stasf*, дісл. *stair* «ціпок» < герм. **stab-* «бути твердим, застиглим». Значення «штаб» виникло в результаті серії метонімічних переносів: «жезл воєначальника > люди, що оточують воєначальника».

Поряд з виникненням омонімії внаслідок розпаду полісемії у германських мовах спостерігається дуже цікавий процес розщеплення не тільки семантики, але й вихідної форми, що не знайшов дотепер належного відображення у навчальній літературі. Його суть можна проілюструвати на таких прикладах.

Нім. *Bett* «ліжка, ложе» й *Beet* «грядка» походять від єдиної форми (< герм. **badi*) з єдиним значенням «ложе, основа». Приблизно в XVI ст.

відбулося розщеплення форми: *bett-* походить від основи генітива, *abet* – від основи номінатива/аккузатива. При цьому за формою *Beet* закріплюється переносне значення «ложе для рослин». Аналогічно розвивається форма н. *Stadt* «місто» й *Statt* (заст.) «місце», які походять від єдиної форми двн. *stat* «місце» (форма *Stätte* є дериватом слова *Statt*). Значення «місто» є похідним від значення «місце».

Нарешті, ще одним прикладом подібного розщеплення семантики й форми слова є н. *Waffen* «зброя» й *Wappen* «герб». Остання форма є нижньонімецьким варіантом слова *Waffen*. У XVI ст. відбулася диференціація значень. Герб спочатку був розпізнавальним знаком, намальованим на зброї (щиті), про що докладніше було вже обговорено.

Таким чином, розглянуті приклади показують, що в німецькій лексиці спостерігаються процеси такого розпаду полісемії, коли виникають не два омоніми, а два різних за формою і значенням слова, що походять від колись єдиної форми. В. Вундт назвав зміни такого типу «корелятивними звуковими і семантичними змінами».

Отже, за генетичною ознакою лексику германських мов поділяють на три основні частини: слова індоєвропейського походження (терміни спорідненості, назви тварин і рослин й ін.), слова невідомого (неіндоєвропейського) походження й запозичену лексику.

Етимологічний же аналіз давньогерманської лексики дозволяє отримати важливі відомості про особливості мислення, психології, умов і способу життя давніх германців. У семантичному розвитку германської лексики важливу роль грали такі процеси, як перенесення найменування, звуження й розширення значення, табу й пов'язані з ним фонетичні й семантичні процеси, деетимологізація, опрощення, переосмислення («народна етимологія»). Найчастіше використовуваними мотивуючими ознаками (особливо в назвах тварин і рослин) були [кольори] й [звук]. Регулярність семантичних змін свідчить про те, що зміни лексичного складу германських мов відбувалися за тими ж семантичними законами, за якими змінюється лексика інших іє. мов.

Рекомендована література

Базова

1. Левицький В.В. Основи германістики : [підручник] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 528 с.
2. Максимчук Б.В. Вступ до германської філології : [підручник] / Б. Максимчук, І. Максимчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.

3. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови : підруч. [для студентів та викладачів вищих навч. закл.] / Олена Іванівна Стеріополо. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
4. Introduction to Germanic Linguistics [Електронний ресурс] / Olena Andrushenko // Academia.edu – Режим доступу : http://www.academia.edu/3215562/Introduction_to_Germanic_Linguistics.

Допоміжна

5. Богуславская И.В. История немецкого языка : хрестоматия [учеб. пособие для студентов] / Ирина Виленовна Богуславская. – СПб. : КАРО, 2006. – 320 с.
6. Бруннер К. История английского языка : в 2-х томах / Карл Бруннер. – М.: УРСС Эдиториал, 2003. – 720 с.
7. Жирмунський В. М. Історія німецької мови / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Вища школа, 1965. – 408 с.
8. Жирмунський В. М. Німецька діалектологія / Віктор Максимович Жирмунський. – М. – Л. : Наука, 1956. – 368 с.
9. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Історична фонетика німецької мови / Зиндер Л. Р., Строева Т. В. – М.: Просвещение, 1965. – 175 с.
10. Москальська О. І. Історія німецької мови (німецькою мовою) / Ольга Іванівна Москальська. – М., 2005. – 275 с.
11. Vaugh A., Cable T.A. / Vaugh A., Cable T.A. History of the English language. – London, 1978.
12. Hamant P. Einführung in das Germanische / Hamant P. – Tübingen: Max Niemeyer, 1981. – 224 S.
13. Hutterer C.J. Die germanischen Sprachen. Ihre Geschichte in Grundzügen / Hutterer C.J. – Budapest: Akademiai KIOD, 1975. – 543 S.
14. Lehmann W.P. Historical Linguistics / Lehmann W.P. – N.Y., 1973.
15. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch / Lexer M. – Leipzig & VEB Verlag, 1998. – 320 s.

БЛОК КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

ВАРІАНТ № 1

1. Визначники кореня у германських мовах.
2. Аблаут у германських мовах.
3. Дано: нім. Traum. Вставити пропущену літеру в англ. слові – team.

ВАРІАНТ № 2

1. Другий (верхньонімецький) пересув приголосних.
2. Ротацизм.
3. Дано стсл. хызъ, рос. хижина. Назвати гот., да., двн., англ., нім. форми слів, які відповідають слов'янському хызъ.

ВАРІАНТ № 3

1. Закон К. Вернера.
2. Західногерманське подовження приголосних.
3. Дано лат. flōs, гот. blōma, да. blōma, двн. bluoma, Blume «квітка». Довести спорідненість.

ВАРІАНТ № 4

1. Закон Гольцмана.
2. Дифтогізація і монофтонгізація.
3. Дано іє. *bheidh, гот. beidan (ei=i), англ. Vide «очікувати». Довести спорідненість, зробити висновок про розвиток іє. дифтонга **ei** в германських мовах. Вставити першу букву у відповідному латинському слові – idere.

ВАРІАНТ № 5

1. Асимілятивні процеси в системі консонантизму.
2. Закон Я. Грімма.
3. Дано англ. sheet, гот. skauts «край плаття», нім. Schoß. Доведіть спорідненість, відновити іє. приголосні.

ВАРІАНТ № 6

1. Індоевропейські короткі та довгі голосні (зміни).
2. Умлаут у германських мовах.
3. Чи можуть бути спорідненими слова: лат. plūma «перо, пух», англ. fly, да. Flēogan, нім. fliegen.

ВАРІАНТ № 7

1. Лабіалізація і делабіалізація голосних.
2. Переломлення у германських мовах.
3. Дано: англ. raw, нім. Profe; англ. snipe, нім. Schnepfe; англ. plight, нім. Pflicht; англ. pluck, нім. pflücken; англ. step-son, нім. Stiefsohn; англ. pit, нім. Plütze; англ. penny, нім. Pfenning; англ. plough, нім. Pflug; англ. post, нім. Pfofen. Встановити значення, довести спорідненість відповідних пар слів.

ВАРІАНТ № 8

1. Редукція голосних і приголосних.
2. Аблаут у германських мовах.
3. Дано: лат. roga «грядка», нім. Furche, англ. furrow «борозна». Довести спорідненість.

ВАРІАНТ № 9

1. Мови «кентум» і «сатем».
2. Випадіння, вставки і перестановки деяких звуків у германських мовах.
3. Чим можуть бути спорідненими англ. tweak, нім. zwicken «щипати»?

ВАРІАНТ № 10

1. Інфіксація в індоєвропейському корені.
2. Рухоме S.
3. Дано: англ. tire, tame, tug, tale. Назвати німецькі відповідники.

ВАРІАНТ № 11

1. Чергування приголосних в індоєвропейському корені.
2. Умлаут у германських мовах.
3. Дано: нім. Zunge, Zopf. Назвати англійські відповідники.

ВАРІАНТ № 12

1. Визначники кореня у германських мовах.
2. Виникнення порівняльно-історичного методу та методика порівняльно-історичного аналізу.
3. Звук г у рос. говядина і звук ж у рос. живой походить від іє. gw. Встановити:
 - а) в який звук перейшло іє. gw у слов'янських мовах;
 - б) як і в залежності від чого змінився цей звук в укр. (рос.) мові?

ВАРІАНТ № 13

1. Поняття спорідненості мов та мови-основи.
2. Західногерманське подвоєння приголосних.
3. Дано: рос. тонкий, англ. thin, нім. dünn. Довести можливість спорідненості.

ВАРІАНТ № 14

1. Реконструкція архетипу.
2. Спільноіндоевропейські риси фонетичної системи германських мов.
3. Чи можуть бути спорідненими слова: гот. kniu «коліно», лат. genu «коліно», нім. Knie «коліно», англ. knee «коліно»?

ВАРІАНТ № 15

1. Гемінація приголосних.
2. Система голосних в індоевропейських та германських мовах.
3. Дано рос. поститься. Назвати німецьке слово, відновити іє. корінь.

ВАРІАНТ № 16

1. Спільноіндоевропейські риси граматичної системи германських мов.
2. Орфографія і фонетика сучасної німецької мови.
3. Дано: англ. task, tough, tear. Назвати перші приголосні німецьких слів: - aske «зубець», -äh, -ehren.

ВАРІАНТ № 17

1. Давньоанглійська мова. Зв'язок з фризською, фламандською, нідерландською та німецькою мовою.
2. Сильна дієвідміна дієслів.
3. Дано: гот. dal, нім. Tal, англ. dale. Довести спорідненість.

ВАРІАНТ № 18

1. Фонетичні процеси у кінці слів.
2. Слабка дієвідміна дієслів.
3. Дано: нім. Traum. Вставити пропущену літеру в англ. слові – team.

ВАРІАНТ № 19

1. Генетична характеристика лексики спільногерманських мов.
2. Запозичення з французької мови.
3. Дано англ. deer «олень», нім. Tier «тварина». Довести спорідненість, пояснити семантичний розвиток.

ВАРІАНТ № 20

1. Наголос у словах германських мов.
2. Явище аблауту в словозмінній та словотворчій парадигмах.
3. Дано лат. *frango* (звук [n] в іє. корені був відсутній). Встановити англійське й німецьке слова.

ВАРІАНТ № 21

1. Граматичні категорії особи та числа дієслова.
2. Шотландська мова. Мовні особливості.
3. Дано англ. *hoard*, нім. *Hort*. Довести спорідненість, назвати перший і останній приголосні іє. кореня.

ВАРІАНТ № 22

1. Лексико-граматичні особливості готської мови.
2. Граматичні категорії часу, способу та стану дієслова.
3. Дано нім. *greifen*. Назвати англійську, готську та іє. форми.

ВАРІАНТ № 23

1. Спільноіндоєвропейські риси лексичної системи германських мов.
2. Зміни у коротких голосних.
3. Дано гот. *mats* «їжа», англ. *meat* «м'ясо», нім. *Messer* «ніж». Довести спорідненість, відновити іє. приголосні. Пояснити семантичний розвиток.

ВАРІАНТ № 24

1. Періоди і пласти запозичень з класичних мов у спільногерманських мовах.
2. Граматична будова сучасної англійської мови.
3. Дано: іє. *dhoutós*. Назвати англійський та німецький відповідники.

ВАРІАНТ № 25

1. Загальні відомості та історична довідка про сучасний стан німецької мови.
2. Неправильні дієслова.
3. Дано: англ. *tooth*, да. *tóð*, двн. *zant*, гот. *tunþus*, лат. *dens (dentis)*. Довести спорідненість, відновити іє. корінь, пояснити відсутність **n** в англійській мові.

ВАРІАНТ № 26

1. Морфологічна класифікація дієслів.
2. Особливості інгвеонської групи діалектів.

3. Дано: рос. брюхо, нім. Brust «груди», гот. brust «груди». Довести спорідненість, відновити іє. приголосні.

ВАРІАНТ № 27

1. Джерела германської писемності.
2. Претерито-презентні дієслова.
3. Дано: рос. долина (д > іє. dh, о < іє. o). Відновити гот., англ. та нім. корені.

ВАРІАНТ № 28

1. Особливості вживання давньогерманської лексики.
2. Зміни у довгих голосних.
3. Дано: нім. Dorn «колючка». Назвати рос. і гот. генетичні відповідники.

ВАРІАНТ № 29

1. Загальна характеристика ранньоанглійської мови.
2. Система голосних в індоєвропейських та германських мовах.
3. Дано: англ. foot, нім. Fuß. Відновити приголосні іє. кореня.

ВАРІАНТ № 30

1. Літературна давньоверхньонімецька мова.
2. Граматична будова давньогерманських мов.
3. Чи можуть бути спорідненими рос. камень і нім. Hammer «молоток»?

ТЕКСТИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Ознайомтеся з навчальними матеріалами та зробіть письмовий переклад ключових параграфів.

TEXT 1

GERMANIC LANGUAGES

Germanic languages is a subfamily of the Indo-European family of languages, spoken by about 470 million people in many parts of the world, but chiefly in Europe and the Western Hemisphere. All the modern Germanic languages are closely related; moreover, they become progressively closer grammatically and lexically when traced back to the earliest records. This suggests that they all derive from a still earlier common ancestor, which is traditionally referred to as Proto-Germanic and which is believed to have broken from the other Indo-European languages before 500 B.C. Although no writing in Proto-Germanic has survived, the language has been substantially reconstructed by using the oldest records that exist of the Germanic tongue.

LINGUISTIC GROUPS

The Germanic languages today are conventionally divided into three linguistic groups: East Germanic, North Germanic, and West Germanic. This division had begun by the 4th cent. A.D. The East Germanic group, to which such dead languages as Burgundian, Gothic, and Vandalic belong, is now extinct. However, the oldest surviving literary text of any Germanic language is in Gothic.

The North Germanic languages, also called Scandinavian languages or Norse, include Danish, Faeroese, Icelandic, Norwegian, and Swedish. They are spoken by about 20 million people, chiefly in Denmark, the Faeroe Islands, Iceland, Norway, and Sweden. These modern North Germanic languages are all descendants of Old Norse and have several distinctive grammatical features in common. One is the adding of the definite article to the noun as a suffix. Thus “the book” in English is expressed in Swedish as *boken*, “book-the” (*bok* meaning “book” and *-en* meaning “the”). Also distinctive is a method of forming the passive voice by adding *-s* to the end of the verb or, in the case of the present tense, by changing the active ending *-r* to *-s* (*-st* in Icelandic). This is illustrated by the Swedish *jag kaller*, “I call”; *jag kallas*, “I am called”; *jag kallade*, “I called”; *jag kallades*, “I was called.”

The West Germanic languages are English, Frisian, Dutch, Flemish, Afrikaans, German, and Yiddish. They are spoken as a primary language by

about 450 million people throughout the world. Among the dead West Germanic languages are Old Franconian, Old High German, and Old English (or Anglo-Saxon) from which Dutch, German, and English respectively developed.

COMMON CHARACTERISTICS

Strong evidence for the unity of all the modern Germanic languages can be found in the phenomenon known as the first Germanic sound shift or consonant shift (also called Grimm's law), which set the Germanic subfamily apart from the other members of the Indo-European family. Consisting of a regular shifting of consonants in groups, the sound shift had already occurred by the time adequate records of the various Germanic languages began to be made in the 7th to 9th cent. According to Grimm's law, certain consonant sounds found in the ancient Indo-European languages (such as Latin, Greek, and Sanskrit) underwent a change in the Germanic tongue. For example, the sounds *p*, *d*, *t*, and *k* in the former became *f*, *t*, *th*, and *h* respectively in the latter, as in Latin *pater*, English *father*; Latin *dent*, English *tooth*; and Latin *cornu*, English *horn*.

Before the 8th cent. a second shift of consonants took place in some of the West German dialects. For instance, under certain circumstances, *d* became *t*, and *t* became *ss* or *z*, as in English *bread*, Dutch *brood*, but German *Brot*; English *foot*, Dutch *voet*, but German *Fuss*; and English *ten*, Dutch *tien*, but German *zehn*. The dialects in which this second consonant shift took place were the High German dialects, so called because they were spoken in more mountainous areas. Standard modern German arose from these dialects. The West Germanic dialects not affected by the second shift were the Low German dialects of the lowlands, from which Dutch and English evolved.

Also peculiar to the Germanic languages is the recessive accent, whereby the stress usually falls on the first or root syllable of a word, especially a word of Germanic origin. Another distinctive characteristic shared by the Germanic languages is the umlaut, which is a type of vowel change in the root of a word. It is demonstrated in the pairs *foot* (singular), *feet* (plural) in English; *fo* (singular), *fötter* (plural) in Swedish; and *Kampf* (singular), *Kämpfe* (plural) in German.

All Germanic languages have strong and weak verbs; that is, they form the past tense and past participle either by changing the root vowel in the case of strong verbs (as in English *lie*, *lay*, *lain* or *ring*, *rang*, *rung*; German *ringen*, *rang*, *gerungen*) or by adding as an ending *-d* (or *-t*) or *-ed* in the case of weak verbs (as in English *care*, *cared*, *cared* or *look*, *looked*, *looked*; German *fragen*, *fragte*, *gefragt*). Also typically Germanic is the formation of the genitive

singular by the addition of *-s* or *-es*. Examples are English *man, man's*; Swedish *hund, hunds*; German *Lehrer, Lehrers* or *Mann, Mannes*. Moreover, the comparison of adjectives in the Germanic languages follows a parallel pattern, as in English: *rich, richer, richest*; German *reich, reicher, reichst*; and Swedish *rik, rikare, rikast*. Lastly, vocabulary furnished evidence of a common origin for the Germanic languages in that a number of the basic words in these languages are similar in form; however, while word similarity may indicate the same original source for a group of languages, it can also be a sign of borrowing.

(Матеріал використаний з інтернет статті: orbilat.com/Encyclopaedia...Germanic_Languages.html)

TEXT 2

THE OLD GERMANIC LANGUAGES, THEIR CLASSIFICATION AND PRINCIPAL FEATURES

The history of the Germanic group begins with the appearance of what is known as the Proto-Germanic language. As the Indo-Europeans extended over a large territory, the ancient Germans or Teutons moved further north than other tribes and settled on the southern coast of the Baltic Sea in the region of the Elbe. PG is an entirely div-historical language: it was never recorded in written form. The first mention of Germanic tribes was made by Pitheas, a Greek historian and geographer of the 4th. c. B.C. in COMMENTARIES ON THE GALLIC WAR. In the 1st c. A.D. Pliny the Elder, a prominent Roman scientist and writer, in NATURAL HISRORY made a classified list of Germanic tribes grouping them under six headings. Tacitus – the Roman historian – compiled a detailed description of the life and customs of the ancient Teutons. According to this division PG split into three branches: East Germanic (Vindili in Pliny's classification), North Germanic (Hillevonies) and West Germanic (which embraces Ingveones, Istevones and Herminones).

East Germanic. The East Germanic subgroup was formed by the tribes who returned from Scandinavia at the beginning of our era. The most numerous and powerful of them were Goths. Their western branch, *the Visigote*, invaded Roman territory. Linguistically the Western Goths were soon absorbed by the native population, the Romanised Celts. The Eastern Goths, *Ostrogote*, consolidated into a powerful tribal alliance in the lower basin of the Dniester. They set up a kingdom in Northern Italy. The Gothic language, now dead, has been divserved in written records of the 4th – 6th century. The Goths were the first of the Teutons to become Christian. In the 4th c. Ulfilas, a West Gothic bishop, made a translation of the Gospels from Greek into Gothic using a

modified form of the Greek alphabet. It is written on red parchment with silver and golden letters and is known as the SILVER CODEX. It is one of the earliest texts in the languages of the Germanic group.

North Germanic. The North Germanic tribes lived on the southern coast of the Scandinavian peninsula and in Northern Denmark. They didn't take part in the migrations and were relatively isolated. The speech of the North Germanic tribes showed little dialectal variation until the 9th c. and called Old Norse or Old Scandinavian. It has come down to us in runic inscriptions. Runic inscriptions were carved on objects made of hard material in an original Germanic alphabet known as the runic alphabet or the runes. The principal linguistic differentiation in Scandinavia corresponded to the political division into Sweden, Denmark and Norway. The earliest written records in Old Danish, Old Norwegian and Old Swedish date from the 13th c. Later Danish and Swedish developed into national literary languages. Norwegian was the last to develop into an independent national language. Also this group includes the Icelandic and Faroese languages, whose origin goes back to the Viking Age. In the Faroe Islands the West Norwegian dialects brought by the Scandinavians developed into a separate language called Faroese. For many centuries all writing was done in Danish, it was until 18th c. Faroese is spoken nowadays by about 30.000 people. Icelandic developed as a separate language in spite of the political dependence of Iceland upon Denmark and the dominance of Danish in official spheres. Icelandic has retained a more archaic vocabulary and grammatical system. Written records date from the 12th and 13th c. The most important records are: the ELDER EDDA – a collection of heroic songs of the 12th c., the YOUNGER EDDA (a text-book for poets) and Old Icelandic Sagas.

West Germanic. The would-be West Germanic tribes dwelt in the Lowlands between the Oder and the Elbe bordering on the Slavonian tribes in the East and the Celtic tribes in the South. The West Germans include several tribes: the Franconians (or Franks), occupied the lower basin of the Rhine. They divided into Low, Middle and High Franconians. The Angles and the Frisians, the Jutes and the Saxons inhabited the coastal area of the modern Netherlands, the Federal Republic of Germany and the southern part of Denmark. A group of tribes known as High Germans (the Alemanians, the Swabians, the Bavarians, the Thuringians and others) lived in the mountainous southern regions of the Federal Republic of Germany. In the Early Middle Ages the Franks consolidated into a powerful tribal alliance. Towards the 8th c. their kingdom grew into one of the largest states in Western Europe. In the 9th c. it broke up into parts. Its western part eventually became the basis of France. The eastern part, the East Franconian Empire, comprised several kingdoms: Swabia or Alemannia, Bavaria, East Franconian and Saxony, Lorraine and Friesland. The Franconian dialects were spoken in the

extreme north of the Empire; in the later Middle Ages they develop into Dutch – the language of the Low Countries (the Netherlands) and Flemish – the language of Flanders. The earliest texts in Low Franconian date from the 10th c. The modern language of the Netherlands, formerly called Dutch, and its variant in Belgium, known as the Flemish dialect, are now treated as a single language, Netherlandish (20 mln people). The High German group of tribes did not go far in their migration. The High German dialects consolidated into a common language known as Old High German. The first written records in OHG date from the 8th and 9th c. Towards the 12th c. High German had intermixed with neighboring tongues, especially Middle and High Franconian, and eventually developed into the literary German language (100 mln people). Yiddish grew from the High German dialects which were adopted by numerous Jewish communities in the 11th and 12th c. These dialects blended with elements of Hebrew and Slavonic. At the later stage of the great migration period – in the 5th c. – a group of West Germanic tribes started out on their invasion of the British Isles. They were The Angles, part of the Saxon and Frisian, and, probably, the Jutes. Their dialects in the British Isles developed into the English language.

(Матеріал використаний з інтернет статті: orbilat.com/Encyclopaedia...Germanic_Languages.html)

TEXT 3

THE CHRONOLOGICAL DIVISION OF THE HISTORY OF ENGLISH. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE OE LANGUAGE

The historical development of a language is a continuous uninterrupted process without sudden breaks or rapid transformation. The commonly accepted, traditional periodisation divides English history into three periods: Old English, Middle English, and New English, with boundaries attached to definite dates and historical events affecting the language. OE begins with the Germanic settlement of Britain (5th c.) or with beginning of writing (7th c.) and ends on the Norman Conquest (1066), ME begins with the Norman Conquest and ends on the introduction of printing (1475), which is the start of the Modern or New English; the New period lasts to the divsent day. The History of the English language can be subdivided into seven periods.

The first – div-written or div-historical period, which may be termed Early Old English, lasts from the West Germanic invasion of Britain till the beginning of writing, that is from the 5th to the close of the 7th c. It is the stage of tribal dialects of the West Germanic invaders (Angles, Saxon, Jutes and Frisians) The tribal dialects were used for oral communication, there were no written form of English. *The second* historical period extends from the 8th c. till

the end of the 11th. The English language of that time is referred to as Old English or Anglo-Saxon; it can also be called Written OE. The tribal dialects gradually changed into local or regional dialects. Towards the end of the period the differences between the dialects grew and their relative position altered. OE was a typical OG language, with a purely Germanic vocabulary, and few foreign borrowings; it displayed specific phonetic peculiarities. As far as grammar is concerned, OE was an inflected language with a well-developed system of morphological categories, especially in the noun and adjective. *The third period*, known as Early Middle English, starts after 1066, the year of the Norman Conquest, and covers 12, 13, and half of the 14th c. It was the stage of the greatest dialectical divergence caused by the feudal system and by foreign influences – Scandinavian and French. The dialectical division of divsent day English owes its origin to this period of history. Under Norman rule the official language in England was French. The local dialects were mainly used for oral communication and were but little employed in writing. Early ME was a time of great changes at all levels of the language, especially in grammar and lexis. English absorbed 2 layers of lexical borrowings: the Scandinavian element in the North-Eastern area and the French element in the speech of townspeople in the Soth-east. Phonetic and grammatical changes proceeded at a high rate, unrestricted by written tradition. *The forth period* – from the later 14th c. till the end of the 15th – embraces the age of Chaucer. We may call it Late or Classical Middle English. It was the time of the restoration of English to the position of the state and literary language and the time of literary flourishing. The main dialect used in writing and literature was the mixed dialect of London. The phonetic and grammatical structure had incorporated and perpetuated the fundamental changes of the divceding period. Most of the inflections in the nominal system – in nouns, adjectives, pronouns – had fallen together. The verb system was expanding, as numerous new analytical forms and verbal phrases on the way to becoming analytical forms were used alongside old simple forms. *The fifth period* – *Early New English* – lasted from the introduction of printing to the age of Shakespeare, that is from 1475 to c. 1660. The first printed book in English was published by William Caxton in 1475. This period is a sort of transition between two outstanding epochs of literary efflorescence: the age of Chaucer and the age of Shakespeare. The growth of the vocabulary was a natural reflection of the progress of culture in the new, bourgeois society, and of the wider horizons of man's activity. Extensive phonetic changes were transforming the vowel system, which resulted n the growing gap between the written and the spoken forms of the word. The inventory of grammatical forms and syntactical constructions was almost the same as in Mod E, but their use was different. The abundance of grammatical units occurring without any

apparent restrictions, or regularities produces an indivission of great «freedom of grammatical construction». The six period extends from the mid-17th c. to the close of the 18th c. in the history of the language it is often called «the age of normalization and correctness». This age witnessed the establishment of «norms». The norms were fixed as rules and divscriptions of correct usage in the numerous dictionaries and grammar-books published at the time and were sdivad through education and writing. The neo-classical period discouraged variety and free choice in pronunciation, vocabulary and grammar. Word usage and grammatical construction were subjected to restriction and normalization. The morphological system, particularly the verb system, acquired a more strict symmetrical pattern. The formation of new verbal grammatical categories was completed. The English Language of the 19th and 20th c. redivsents *the seventh period* in the History of English – *Late New English* or *Modern English*. The classical language of literature was strictly distinguished from the local dialects and the dialects of lower social ranks. The dialects were used in oral communication and, as a rule, had no literary tradition. In the 19th and 20th c. the English vocabulary has grown on an undivcedented scale reflecting the rapid progress of technology, science and culture and other multiple changes in all spheres of man’s activities. Linguistic changes in phonetics and grammar have been confined to alterations in the relative frequency and distribution of linguistic units. Some pronunciations and forms have become old-fashioned or even obsolete, while other forms have gained ground, and have been accepted as common usage.

General characteristics of the OE language. The history of the English language begins with the invasion of the British Isles by Germanic tribes in the 5th c. Prior to the Germanic invasion the British Isles must have been inhabited for at least fifty thousand years. The Celts came to Britain in three waves and immediately divceded the Teutons. Economically and socially the Celts were a tribal society made up of kins, kinship groups, clans and tribes; they practiced a primitive agriculture, and carried on trade with Celtic Gaul.

(*Матеріал використаний з інтернет статті: orbilat.com»Encyclopaedia...Germanic_Languages.html*)

TEXT 4

OE DIALECTS. THE ROLE OF THE WESSEX DIALECT

The Germanic tribes who settled in Britain in the 5th and 6th c. spoke closely related tribal dialects belonging to the West Germanic subgroup. Their common origin and their separation from other related tongues as well as their joint evolution in Britain transformed them eventually into a single tongue,

English. The OE dialects acquired certain common features which distinguished them from continental Germanic tongues. Also they displayed growing regional divergence. Tribal dialects were transformed into local or regional dialects. The following four principal OE dialects are commonly distinguished: *Kentish*, a dialect spoken in the area known now as Kent and Surrey and in the Isle of Wight. It had developed from the tongue of the Jutes and Frisians. *West Saxon*, the main dialect of the Saxon group, spoken in the rest of England south of the Thames and the Bristol Channel, except Wales and Cornwall, where Celtic tongues were diserved. Other Saxon dialects in England have not survived in written form and are not known to modern scholars. *Mercian*, a dialect derived from the speech of southern Angles and spoken chiefly in the kingdom of Mercia, that is, in certain region, from the Thames to the Humber. *Nothumbrian*, another Anglian dialect, spoken from the Humber north to the river Forth. The boundaries between the dialects were uncertain and probably movable. The dialects passed into one another imperceptibly and dialectal forms were freely borrowed from one dialect into another. Throughout this period the dialects enjoyed relative equality; none of them was the dominant form of speech, each being the main type used over a limited area. At the time of written OE the dialects had changed from tribal to regional; they possessed both an oral and a written form and were no longer equal; in the domain of writing the West Saxon dialect divvailed over its neighbours.

In the 9th c. the political and cultural centre moved to Wessex. Culture and education made great progress there; it is no wonder that the West Saxon dialect has been diserved in a greater number of texts than all the other OE dialects put together. Towards the 11th c. the written form of the West Saxon dialect developed into a bookish type of language, which, probably, served as the language of writing for all English-speaking people.

THE SCANDINAVIAN INVASION AND ITS EFFECT ON ENGLISH

In the 8th c. raiders from Scandinavia (the Danes) made their first plundering attacks on England. The struggle of the English against the Scandinavians lasted over 300 years, in the course of which period more than half of England was occupied by the invaders and reconquered again. The Scandinavians subdued Northumbria and East Anglia, ravaged the eastern part of Mercia, and advanced on Wessex. Like their divdecessors, the West Germanic invaders, the Scandinavians came in large numbers and settled in the new areas. They founded many towns and villages in northern England; in many regions there sprang up a mixed population made up of the English and the Danes. Their linguistic amalgamation was easy, since their tongues

belonged to the same linguistic group. The ultimate effect of the Scandinavian invasions on the English language became manifest at a later date, in the 12th-13th c., when the Scandinavian element was incorporated in the central English dialects; but the historical events that led to the linguistic influence date from the 9th and 10th c. Under King Alfred of Wessex, by the peace treaty of 878 England was divided into two halves: the north-eastern half under Danish control called *Danelaw* and the south-western half united under the leadership of Wessex. The reconquest of Danish territories was carried on successfully by Alfred's successors but in the late 10th c. the Danish raids were renewed again; they reached a new climax in the early 11th c. headed by Sweyn and Canute. The attacks were followed by demands for regular payments of large sums of money. In 1017 Canute was acknowledged as king, and England became part of great northern empire, comprising Denmark and Norway. On Canute's death his kingdom broke up and England regained political independence; by that time it was a single state divided into six earldoms. Though the Scandinavian invasions of England are dated in the OE period, their effect on the language is particularly apparent in ME. The new settlers and the English intermarried and intermixed; they lived close together and did not differ either in social rank or in the level of culture and customs; they intermingled the more easily as there was no linguistic barrier between them. In the areas of the heaviest settlement the Scandinavians outnumbered the Anglo-Saxon population, which is attested by geographical names. Altogether more than 1400 English villages and towns bear names of Scandinavian origin (with the element *thorp* meanings «village», e.g. *Woodthorp*, *Linthorp*; *toft* 'a piece of land', e.g. *Brimtoft*, *Lowestoft* and others). Eventually the Scandinavians were absorbed into the local population both ethnically and linguistically. They merged with the society around them, but the impact on the linguistic situation and on the further development of the English language was quite profound. Due to the contacts and mixture with Old Scandinavian, the Northern dialects (to use OE terms, chiefly Northumbrian and East Mercian) had acquired lasting and sometimes indelible Scandinavian features. As the result of the Scandinavian invasion there were some borrowings: *fallow*, *husband*, *wrong*, *to call*, *to take*. (Матеріал використаний з інтернет *cmammi: orbilat.com* › *Encyclopaedia...Germanic_Languages.html*)

TEXT 5

THE NORMAN CONQUEST AND ITS EFFECT ON ENGLISH

The English king, Edward the Confessor, who had been reared in France, brought over many Norman advisors and favourites; he distributed among them English lands and wealth to the considerable resentment of the Anglo-

Saxon nobility and appointed them to important positions in the government and church hierarchy. In many respects Edward paved the way for Norman infiltration long before the Norman Conquest. However, the government of the country was still in the hands of Anglo-Saxon feudal lords, headed by the powerful Earl Godwin of Wessex. In 1066 the elders of England proclaimed Harold Godwin king of England. As soon as the news reached William of Normandy, he mustered a big army by promise of land and plunder, and, with the support of the Pope, landed in Britain. In the battle of Hastings in October 1066, Harold was killed and the English were defeated. This date is the date of the Norman Conquest. Most of the lands of the Anglo-Saxon lords passed into the hands of the Norman barons, William's own possessions comprising about one third of the country. The Normans occupied all the important posts in the church, in the government, and in the army. Hundreds of people from France crossed the Channel to make their home in Britain. Immigration was easy, since the Norman kings of Britain were also dukes of Normandy and, about a hundred years later, took possession of the whole western half of France, thus bringing England into still closer contact with the continent. French monks, tradesmen and craftsmen flooded the south-western towns. Much of the middle class was French.

The Norman Conquest was one of the greatest event in the history of the English language. Its earliest effect was a drastic change in the linguistic situation. The most immediate consequence of the Norman domination in Britain is to be seen in the wide use of the French language in many spheres of life. For almost 300 years French was the official language of administration. The intellectual life, literature and education were in the hands of French-speaking people; French, alongside Latin, was the language of writing. At first 2 languages existed side by side without mingling. Then, slowly and quietly, they began to permeate each other. The Norman barons and the French town-dwellers had to pick up English words to make themselves understood, while the English began to use French words in current speech. Probably many people became bilingual and had a fair command of both languages. The struggle between French and English was bound to end in the complete victory of English. The earliest sign of the official recognition of English by the Norman kings was the famous PROCLAMATION issued by Henry 3 in 1258 to the councilors in Parliament. It was written in 3 languages: French, Latin and English. During this period such changes were in English: there appeared dispositions and conjunctions, but the grammar was saved unchangeable. Such words as *servant, prince, guard* – (connected with life of royal families) were borrowed. With life of church – *chapel, religion, prayer, to compass*; with city life – *city, merchant, painter, tailor*. The names of animals were saved, but if

their meanings were used as meal – the Norman's names were given to them (*beef, pork, veal, mutton*).

(Матеріал використаний з інтернет статті: orbilat.com/Encyclopaedia...Germanic_Languages.html)

TEXT 6

ME DIALECTS. ME MAJOR WRITTEN RECORDS. **G.** CHAUCER AND HIS CANTERBURY TALES

The regional ME dialects had developed from respective OE dialects. ME dialects can be divided into 2 groups: early ME and late ME dialects. Early ME dialects are: The Southern group included Kentish and the South-Western dialects. Kentish was a direct descendant of the OE dialects known by the same name though it had somewhat extended its area. The South-Western group was a continuation of the OE Saxon dialects, – not only West-Saxon, but also East Saxon. The East Saxon dialect was not prominent in OE but became more important in Early ME, since it made the basis of the dialect of London in the 12th and 13th c. The group of Midland («Central») dialects – corresponding to the OE Mercian dialect – is divided into West Midland and East Midland as two main areas, with further subdivisions within: South-East Midland and North-East Midland, South-West Midland and North-West Midland. The Northern dialects had developed from OE Northumbrian. In Early ME the Northern dialects included several provincial dialects, e.g. the Yorkshire and the Lancashire dialects and also what later became known as Scottish. In Early ME, while the state language and the main language of literature was French, the local dialects were relatively equal. In Late ME, when English had been reestablished as the main language of administration and writing. The London dialect prevailed over the others. In the 14th and 15th c. there was the same grouping of local dialects: the Southern group, including Kentish and the South – Western dialects, the Midland group with its minute subdivisions and the Northern group. And yet the relations among them were changing. The London dialect prevailed over the others at that time. The History of the London dialect reveals the sources of the literary language in Late ME and also the main source and basis of the Literary Standard, both in its written and spoken forms. The London dialect became more Anglian than Saxon in character. ME major written records: the earliest samples of early ME prose are the new entries made in *the Anglo-Saxon Chronicles* from the year 1122 to the year 1154, known as the PETERBOROUGH CHRONICLES. The works in the vernacular were mostly of a religious nature. The great mass of these works are homilies, sermons in prose and verse, paraphrases from the Bible, psalms and prayers.

The earliest of these religious works, the POEMA MORALE redivivents the Kentish dialect of the late 12th or the early 13th c. Of particular interest for the history of the language is ORMULUM, a poem composed by the monk Orm in about 1200 in the North-East Midland dialect. It consists of unrhymed paraphrases of the Gospels. The text abounds in Scandinavianisms and lacks French borrowings. Its most outstanding feature is the spelling system devised by the author. He doubled the consonants after short vowels in closed syllables and used special semicircular marks over short vowels in open syllables. The 13th c. is famous for POEMA MORALE (Kentish Sermons), ANCRENE RIWLE (South-western dialect – life of knights), PROCLAMATION of Henry 3 (political poems, London dialect), THE PROSE RULE OF ST BENEDICT (northern dialect). The 14th c. is famous for AY ENBITE OF INWIT (Dan Michael, Kentish dialect), a versified CHRONICLE, SIR GAWAINE AND THE GREEN KNIGHT (unknown author, SWd), translation of POLYCHRONICON (Hidgen, from latin into SWd, 7 books on world history, John de Trevisa of Cornwall), Adam Davy's poems, Romances of Chivalry, Miracle Plays (midland or east midland dialect);, John Wyclif – translation of the Bible (London dialect). Most famous works are works of John Gower (VOX CLAMANTIS is in Latin, CONFESSIO AMANTOS – a composition of 40.000 octo-syllabic lines) and Chaucer.

Geoffrey Chaucer (1340–1400) was by far the most outstanding figure of the time. In many books Chaucer is described as the founder of the literary language. He was born in London and had the most varied experience as student, courtier, official, and member of Parliament. His early works were more or less imitative of other authors – Latin, French or Italian. He never wrote in any other language than English. The culmination of Chaucer's work as a poet is his great unfinished collectin of stories THE CANTERBURY TALES. Chaucer wrote in a dialect which in the main coincided with that used in documents produced in London. Although he did not really create the literary language, as a poet of outstanding talent he made better use of it than his contemporaries and set up a pattern to be followed in the 15th c. Chaucer's literary language, based on the mixed London dialect is known as classical ME; in the 15th and 16th c. it became the basis of the national literary English language.

(Матеріал використаний з інтернет статті: orbilat.com/Encyclopaedia...Germanic_Languages.html)

TEXT 7

THE FORMATION OF THE NATIONAL ENGLISH LANGUAGE

The London dialect. The domination of the French language in England came to an end in the course of the 14th c. The victory of English was determined and prepared for by various events and historical conditions. Towards the end of the 14th c. the English language had taken the place of French as the language of literature and administration. English was once more the dominant speech of all social classes in all regions. The history of the London dialect reveals the sources of the literary language in Late ME and also the main source and basis of the Literary Standard, both in its written and spoken forms. The Early ME records made in London – beginning with the PROCLAMATION of 1258 – show that the dialect of London was fundamentally East Saxon; in terms of the ME division, it belonged to the South-Western dialect group. Later records indicate that the speech of London was becoming more mixed, with East Midland features gradually prevailing over the Southern features. Most of the new arrivals came from the East Midlands; Norfolk, Suffolk, and other populous and wealthy counties of Medieval England, although not bordering immediately on the capital. As a result the speech of Londoners was brought much closer to the East Midland dialect. The official and literary papers produced in London in the late 14th c. display obvious East Midland features. The London dialect became more Anglian than Saxon in character. This mixed dialect of London, which had extended to the two universities (in Oxford and Cambridge) ousted French from official spheres and from the sphere of writing.

(Матеріал використаний з інтернет статті:
orbilat.com/Encyclopaedia...Germanic_Languages.html)

TEXT 8

THE GERMANIC LANGUAGES IN THE MODERN WORLD, THEIR CLASSIFICATION. THEIR COMMON ANCESTOR

Languages may be classified according to different principles. The historical, or genealogical classification, groups languages in accordance with their origin from a common linguistic ancestor. Genetically, English belongs to the Germanic or Teutonic group of languages, which is one of the 12 groups of the IE linguistic family. The Germanic languages in the modern world are as follows:

1. **English** – in Great Britain, Ireland, the USA, Canada, Australia, New Zealand, the South African Republic, and many other former British colonies and

dominations, (dialects of the Angles, part of the Saxon and Frisians, and probably Jutes develop into the English, WG) wr 7c.;

2. **German** – in the Germany, Austria, Luxemburg, Liechtenstein, part of Switzerland, Old High German group dialects (Saxon, the Alemanians, Bavarians, and Thuringians) mixed with Middle and High Franconian, wr 16 c. 10 million;

3. **Netherlandish** – in the Netherlands and Belgium (known as Dutch and Flemish), the Franconian dialects and Flemish dialect, wr 12 c.;

4. **Afrikaans** – in the South African Republic, WG, the Dutch, wr 19 c.;

5. **Danish** – in Denmark (north Germanic, Old Danish);

6. **Swedish** – in Sweden and Finland (North Germanic, Old Swedish),

7. **Norwegian** – in Norway (NG, Old Norwegian);

8. **Icelandic** – in Iceland (its origin goes back to the Viking Age, NG, the West Scandinavian dialect) spoken over 200., Elder edda 12–13 c.;

9. **Frisian**– in some regions of the Netherlands and Germany, dialects of Low German tribes, wr 13 c., WG;

10. **Faroese**– in the Faroe Islands (its origin goes back to the Viking Age, NG, the West Norwegian dialect), spoken nowadays by about 30.000, wr 18 c.;

11. **Yiddish** (Old High German dialects, WG) – in different countries the total number of people speaking Germanic languages approaches 440 million.

THE OLD ENGLISH ALPHABETS. OE MAJOR WRITTEN RECORDS

The earliest written records of English are inscriptions on hard material made in a special alphabet known as the *runes*. The word *rune* originally meant ‘secret’, ‘mystery’, and hence came to denote inscriptions believed to be magic. There is no doubt that the art of runic writing was known to the Germanic tribes long before they came to Britain. The runes were used as letters, each symbol to indicate a separate sound. The two best known runic inscriptions in England is an inscription on a box called the «Franks Casket» and the other is a short text on a stone known as the «Ruthwell Cross». Both records are in the Northumbrian dialect. Many runic inscriptions have been discovered on weapons, coins, amulets, rings. The total number of runic inscriptions in OE is about forty; the last of them belong to the end of the OE period. The first English words to be written down with the help of Latin characters were personal names and place names inserted in Latin texts. Glosses (заметки) to the Gospels (Евангелие) and other religious texts were made in many English monasteries, for the benefit of those who did not know enough Latin (we may mention the Corpus and Epinal glossaries in the 8th c. Mercian). OE poetry is famous for Bede’s HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM, which is in Latin, but contains an

English fragment of 5 lines. There are about 30,000 lines of OE verse. OE poetry is mainly restricted to 3 subjects: heroic, religious and lyrical. The greatest poem of that time was BEOWULF, an epic of the 7th or 8th c. It was originally composed in the Mercian or Nuthumbrian dialect, but has come to us in a 10th c. West Saxon copy. OE prose: the ANGLO-SAXON CHRONICLES. Also prose was in translating books on geography, history, philosophy from Latin. THE LIVES OF THE SAINTS by Alfric, the HOMILIES by Wulfstan (passionate sermons – страстные поучения). OE Alphabet. OE scribes (писцы) used two kinds of letters: the runes and the letters of the Latin alphabet. The runes were used as letters, each symbol to indicate a separate sound. Besides. A rune could also represent a word beginning with that sound and was called by that word. In some inscriptions the runes were found arranged in a fixed order making a sort of alphabet. After the first six letters this alphabet is called *futhork*. The runic alphabet is a specifically Germanic alphabet, not to be found in languages of other groups. The letters are angular (угловые), straight lines are preferred, curved lines avoided: this is due to the fact that runic inscriptions were cut in hard material: stone, bone, or wood. The shapes of some letters resemble those of Greek or Latin, others have not been traced to any known alphabet. Some OE letters indicate two or more sounds, even distinct phonemes. The letters could indicate short and long sounds. The length of vowels is shown by a macron or by line above the letter; long consonants are indicated by double letters.

(Матеріал використаний з інтернет статті: orbilat.com/Encyclopaedia...Germanic_Languages.html)

TEXT 9

MAJOR SPELLING CHANGES IN ME

The written forms of the words in Late ME texts resemble their modern forms, though the pronunciation of the words was different. In the course of ME many new devices were introduced into the system of spelling; some of them reflected the sound changes which had been completed or were still in progress in ME; other were graphic replacements of OE letters by new letters and digraphs. In ME the runic letters passed out of use. Next: for a long time writing was in the hands of those who had a good knowledge of French. Therefore many innovations in ME spelling reveal an influence of the French scribal tradition. The digraphs *ou*, *ie*, and *ch* which occurred in many French borrowings were adopted as new ways of indicating the sounds [u:], [e:], and [t:]. Compare the use of these digraphs in some borrowed and native ME words: ME *chief* from French and the native ME (NE *chief*, *thief*); ME *chaumbre*, *chasen* (NE *chamber*, *chase*). The letters *j*, *k*, *v* and *q* were probably first used in imitation of French

manuscripts. The two-fold use of *g* and *c*, which has survived today, owes its origin to French: these letters usually stood for [d] and [s] before front vowels and for [g] and [k] before back vowels: ME *gentil*, *mercy* (NE *gentle*, *mercy*). At that time there was more wider use of digraphs. In addition to *ch*, *ou*, *ie*, and *th* mentioned above, Late ME notaries introduced *sh* (also *ssh* and *sch*) to indicate the new sibilant, e.g. *ship* (from OE *scip*), *dg* to indicate [d] alongside *j* and *g* (before front vowels), e.g. ME *edge*, *joye*, (NE *edge*, *joy*); the digraph *wh* replaced the OE sequence of letters *hw* as in OE *hw/t*, ME *what* [hwat], (NE *what*). Long sounds were shown by double letters, e.g. ME *book* [bo:k], *sonne* [sunn] (NE *book*, *sun*). The introduction of the digraph *gh* for [x] and [x'] helped to distinguish between the fricatives [x, x'], which were diversified in some positions, and the aspirate [h]; e.g. ME *knight* [knix't] and ME *he* [he:] (NE *knight*, *he*); in OE both words were spelt with *h*: OE *cnient*, *he*. Some replacements were probably made to avoid confusion of resembling letters: thus *o* was employed not only for [o] but also to indicate short [u] alongside the letter *u*; it happened when *u* stood close to *n*, *m*, or *v*. The letter *y* came to be used as an equivalent of *i* and was evidently diverged when *i* could be confused with the surrounding letters *m*, *n* and others. The letters *th* and *s* indicate voiced sounds between vowels, and voiceless sounds – initially, finally and next to other voiceless consonants: ME *worthy*, *esy*, *thyng* (NE *worthy*, *easy*, *thing*).

THE OE VOWEL SYSTEM.

MAJOR CHANGES DURING THE OE PERIOD

The development of vowels in Early OE consisted of the modification of separate vowels, and also of the modification of entire sets of vowels. The PG short [a] and the long [a:], which had arisen in West and North Germanic, underwent similar alterations in Early OE: they were fronted and, in the process of fronting, they split into several sounds.

The PG diphthongs [ei, ai, iu, eu, au] – underwent regular independent changes in Early OE; they took place in all phonetic conditions irrespective of environment. The diphthongs with the *i*-glide were monophthongised into [i:] and [a:], respectively; the diphthongs in – *u* were reflected as long diphthongs [io:], [eo:] and [ea:].

Change illustrated		Examples	
PG	OE	OE	NE
a + i	a:		stone
e + i	i:		mine, my
a + u	ea:		east
e + u	eo:		choose
i + u	io:		deep

THE DEVELOPMENT OF MONOPHTHONGS IN ME

The OE close labialized vowels [y] and [y:] disappeared in Early ME. In Early ME the dialectal differences grew. In some areas OE [y], [y:] developed into [e], [e:], in others they changed to [i], [i:], in the South-West and in the west Midlands the two vowels were for some time diserved as [y], [y:] but later were moved backward and merged with [u], [u:]. OE *fyllan* – ME Kentish *fellen*, ME West Midland and South Western *fullen*, ME east Midland and Northern *fillen* (NE fill). In early ME the long OE [a:] was narrowed. This was an early instance of the growing tendency of all long monophthongs to become closer; the tendency was intensified in Late ME when all long vowels changed in that direction. [a:] became in all the dialects except the Northern group. ME Northern *stan(e)*, ME other dialects *stoon*, *stone*, (NE stone). The resulting ME must have been a more open vowel than the long [o:] inherited from OE. The two phonemes and [o:] were well distinguished in ME, though no distinction was made in spelling: o, and double o were used for both sounds. The short OE was replaced in ME by the back vowel [a]. In OE was either a separate phoneme or one of a group of allophones distinguished in writing. All these sounds were reflected in ME as [a], except the nasalized [a] which became [o] in the West Midlands. ME *that*, NE *that*, ME *blak*, NE *black*. ME West Midland *lond*, ME other dialects *land*. Most of the modern words going back to the OE prototypes with the vowel [a] have [a], e.g. NE *man*, *sand*, *and*, which means that they came from any dialect except west Midland; some words, however, especially those ending in [n], should be traced to the West Midlands, e.g. *long*, *song*, *strong*, *from*, *bond*.

(Матеріал використаний з інтернет статті: orbilat.com/Encyclopaedia...Germanic_Languages.html)

TEXT 10

DIPHTHONGS IN THE HISTORY OF ENGLISH

OE period. Under the influence of succeeding and divceding consonants some Early OE monophthongs developed into diphthongs. The glide (if a front vowel stood before a velar (задненёбный) consonant), together with the original monophthong formed a diphthong. The front vowels [i], [e] and the newly developed [o], changed into diphthongs with a back glide when they stood before [h], before long (double) [ll] or [l] plus another consonant. **The changes** is known as **breaking or fracture**. Breaking produced a new set of vowels in OE – the short diphthongs [ea] and [eo]. **Diphthongisation** of vowels could also be caused b divceding consonants: a glide arose after a palatal consonants as a sort of transition to the succeeding vowel. After the palatal [k’], [sk’] and [j] short

and long [e] and [i] turned into diphthongs with a more front close vowel as their first element. This process known as **diphthongization after palatal consonants**.

ME period. One of the most important sound changes of the EaME was the loss of OE diphthongs and the growth of new diphthongs, with new qualitative and quantitative distinctions. The vowel system lost two sets of diphthongs, long and short. In Ea ME the sounds [j] and [i] between and after vowels changed into [i] and [u] and formed **diphthongs** together with divceding vowels. These changes gave rise to two sets of diphthongs: with i-glide and u-glide. e+j= ei, e:+j=ei, +j=ai, a+ =au, o+ =ou, a:+w=ou, a:+x=au+x.

NE period. The Great Vowel Shift: during this period all the long vowels became closer or were diphthongised. i: – ai (time) pr ME, a: – ei (maken), o: – ou (stone) – divserved from ME, u: – au (mous – mouse), but au – o: (cause). In early NE [r] was vocalized when it stood after vowels, either finally or followed by another consonant. It reduced to neutral sound, which was added to the divceding vowel as a glide thus forming diphthong.

QUANTATIVE CHANGES OF VOWELS IN THE HISTORY OF ENGLISH

They are: 1. Because of the consonants [ss], [st], [ft], [nt], the vowel [a] became longer pla:nt, a:fter. 2. Shortening of vowels – occurred in early NE before single dental and velar consonants [t, d, t, k].

The long vowels subjected to this shortening – [e:] and [u:] – were changing, or had already changed under the Great Vowel Shift breath – [bre:t – bret]. The long [u:] which became short before [k], and sometimes also before [t], was a product of the shift. Early ME lengthening of the vowels – before ld, nd, mb in open syllables. Shortening – before other consonant clusters.

1. Short vowels were lengthened before two homorganic consonants, a sonorant and a plosive [wi:ld];

2. All other groups of two or more consonants produce the reverse effect: they made the divceding long vowels short kepte-kept.

3. Short vowels became long in opensyllables [e], [a].

MAJOR VOWEL CHANGES IN NE. GREAT VOWEL SHIFT. VOCALISATION OF [R]

Extensive changes of vowels are one of the most remarkable features of English linguistic history. A variety of changes affected vowels in stressed syllables. The Great Vowel Shift, – which involved the change of all ME long monophthongs, and probably some of the diphthongs. The Great Vowel Shift is the name given to a series of changes of long vowels between the 14th and the

18th c. During this period all the long vowels became closer or were diphthongized. It affected regularly every stressed long vowel in any position. Some long vowels – [u:], [i:] and [a:] – broke into diphthongs [au] (хус – hause), [ai] (ликэ – like) and [ei] (take такэ), o: – u: (хо-who), – e: – i: – клэн – clean), au – O: (кауз-cause). As we see, the Great Vowel Shift did not add any new sounds to the vowel system; in fact, every vowel which developed under the Shift can be found in late ME. [ou] (го – go) was derived from ME. The pronunciation of all the words with these sounds was altered. During the Shift even the names of some English letters were changed: a: – ei, e: – i:, o: – ou, i: – ai, be: – bi:, ka: – kei.

Changes of short vowels: only 2 short vowels out of 5 were altered: [a] – [æ] (man, that) and [u] – [ʌ] (күмэн, come). The vocalization of [r] took place in the 16th or 17th c. In early NE [r] was vocalized when it stood after vowels, either finally or followed by another consonant. [r] changed into the neutral sound, which was added to the preceding vowel as a glide forming a diphthong ME arm [arm] NE arm. Sometimes the only trace left by the loss of [r] was the compensatory lengthening of the preceding vowel [arm] – [a:m]. If [r] stood in the final unstressed syllable after [q], the vocalization of [r] to [q] resulted in the survival of the ending. If the neutral [q] produced by the vocalization of [r] was preceded by a diphthong, it was added to the diphthong to form a sequence of sounds named «triphthong».

(Матеріал використання з інтернет статті: orbilat.com/Encyclopaedia...Germanic_Languages.html)

TEXT 11

THE OE CONSONANT SYSTEM. GRIMM'S AND VERNER'S LAWS, TREATMENT OF FRICATIVES

The changes of consonants in PG were first formulated in terms of a phonetic law by Jacob Grimm in the early 19th c. and are often called Grimm's law. It is also known as the First or Proto-Germanic consonant shift. By the terms of Grimm's law voiceless plosives developed in PG into voiceless fricatives (Act 1) *p-f, t-T, k-x*, IE voiced plosives were shifted to voiceless plosives (Act 2) *b-p, d-t, g-k* and IE voiced aspirated plosives were reflected either as voiced fricatives or as pure voiced plosives (Act 3) *bh-v, dh-D, gh-Y* (or *g*) *hostis – gasts*. Verner's law explains some correspondences of consonants which seemed to contradict Grimm's law and were for a long time regarded as exceptions. According to Verner's law all the early PG voiceless fricatives [f, t, x] which arose under Grimm's law, and also [s] inherited from PIE, became voiced between vowels if the preceding vowel

was unstressed; in the absence of these conditions they remained voiceless. F-v – heafod – huvud, T-D, d pater, fadar, x – Y, g socrus – swaihro, s-z auris-auso.

1. PG voiced fricatives tended to be **hardened** to corresponding plosives while voiceless fricatives, being contrasted to them primarily as fricatives to plosives, developed new voiced allophones. The PG voiced [D] was always hardened to [d] in OE wasida – werede. The two other fricatives, [v] and [θ] were hardened to [b] and [g] initially and after nasals.

2. PG [z] underwent a phonetic modifications through the stage of [Z] into [r] and thus became a sonorant, which ultimately merged with the older IE [r]. This process, termed **rhotacism**, maize-mara-more.

3. Voiceless fricatives [f, t, x, s] and also those of the voiced fricatives which had not turned into plosives, that is, [v] and [s], were subjected to a new process of voicing and devoicing. In early OE they became or remained voiced intervocally and between vowels, sonorants and voiced consonants; they remained or became voiceless in other environments, namely, initially finally and next to other voiceless consonants.

Old English consonant system. The system consisted of several correlated sets of consonants. According to **manner of articulation** all the consonants fell into noise consonants and sonorants m, m:, w, n, n:, r, l, j, ŋ. The noise consonants were subdivided into plosives and fricatives; plosives were further differentiated as voiced b, b:, d, d:, g':, g, g: and voiceless p, p:, t, t:, k', k':, k, k:, the difference being phonemic. The fricative consonants were also subdivided into voiced v, z, d, θ, θ', j and voiceless f, f:, x', x':, x, x:, h, s, s:, T, T: The most universal distinctive feature in the consonant system was the difference in length. Place of articulation: labial, labiodentals p, p:, b, b:, f, f:, v, m, m:, w/ forelingual (dental) t, t:, d, d:, s, s:, z, T, T:, D; n, n:, r, l/ mediolingual (palatal) k', k':, x', x':, j, θ / back lingual (velar) k, k:, g, g:, x, x: h.

THE GENERAL FEATURES OF THE OE NOUN DECLENSION SYSTEM. THE PECULIARITIES OF THE A-, N, R – AND ROOT – STEM DECLENSIONS

The most remarkable feature of OE nouns was their elaborate system of declensions, which was a sort of morphological classification. The total number of declensions exceeded 25. All in all there were only 10 distinct endings and a few relevant root-vowel interchanges used in noun paradigms; yet every morphological class had either its own specific endings or a specific succession of markers. The OE system of declensions was based on a number of distinctions:

1. The stem-suffix;
2. The gender of nouns;

- 3 Genders, a derivation suffix referred a noun to a certain gender;
4. The phonetic structure of the word;
5. Phonetic changes in the final syllables.

In the first place, the morphological classification of OE nouns rested upon the most ancient grouping of nouns according to the stem-suffixes. Stem-suffixes could consist of vowels vocalic stems, e.g. a-stems, i-stems, of consonants (n-stems), of sound sequences (-ja-stems, – nd-stems). Some groups of nouns had no stem-forming suffix or had zero-suffix; they are usually termed root-stems and grouped together with consonantal stems, as their roots ended in consonants. **A-stems** included masc. and neut. nouns. The forms in the a-stem declension were distinguished through grammatical endings (including zero ending). In some words inflections were accompanied by sound interchanges: nouns with the vowel [æ] in the root had interchanged [a].

PRETERITE-DIVSSENT VERBS IN OE AND THEIR FURTHER DEVELOPMENT

In OE there were twelve preterite-divscent verbs (the had indicative, subjunctive moods; sin, pl, 3 persons, divscent and past tense). Six of them have survived in Mod. E – owe, ought, can, dare, shal, may, must. Most of the preterite-divscent did not indicate actions, but expressed a kind of attitude to an action denoted by another verb, an Infinitive which followed the preterite-divscent. In other words, they were used like modal verbs, and eventually developed into modern modal verbs. In ME and early NE several preterite-divscent verbs died out. The surviving verbs lost some of their old forms and grammatical distinctions but retained many specific peculiarities. They lost the forms of the verbals which had sprung up in OE and the distinctions between the forms of number and mood in the Present tense. In NE their paradigms have been reduced to two forms or even to one. Now dare has – s ending in the 3rd person and Past form dared.

(*Матеріал використаний з інтернет статті: orbilat.com»Encyclopaedia...Germanic_Languages.html*)

TEXT 12

THE ANOMALOUS VERBS IN OE AND THEIR FURTHER DEVELOPMENT

Among the verbs of the minor groups there were several anomalous verbs with irregular forms. OE willan (past wolde) was an irregular verb with the meaning of volition and desire; it resembled the preterite-divscent in meaning

and function, as it indicated an attitude to an action and was often followed by an Infinitive. Eventually *willan* became a modal verb, like the surviving *divterito-divsents*, and, together with *sculan* developed into an auxiliary. Some verbs combined the features of weak and strong verbs. OE *dLn* formed a weak Past tense with a vowel interchange: and a Participle in – n: *don-dyde-Zedon*. Two OE verbs were suppletive. OE *zan*, whose Past tense was built from a different root. In ME verb *willan* was used as a modal verb expressing volition. In course of time it formed a system with *shall*, as both verbs, *shall* and *will* began to weaken their lexical meanings and change into auxiliaries. In ME it acquired a new Past tense *wente*, which came from an entirely different verb, OE *wendan*.

THE SOURCES OF MODERN ENGLISH VERB GROUPS

The proportion of strong and weak verbs in the language has considerably altered in the course of history. The OE strong verbs reduced by over two thirds, constitute a small group of verbs in present day English: they belong to non-standard verbs, which include nowadays many more verbs coming from various sources.

Several groups of modern non-standard verbs have developed from the weak verbs class 1. Nowadays they employ various form-building devices: the dental suffix, vowel and consonant interchanges. These are verbs like *sellan – salde/ sellen-solde*.

Another group of weak verbs became irregular in Early ME as a result of quantitative vowel changes. In verbs like OE *cepan*, the long vowel in the root was shortened before two consonants in the Past and Participle 2. The long vowel in the Present tense stem was preserved and was altered during the GVS, *keep-kept*. Verbs like OE *settan*, with the root ending in a dental consonant, added the dental suffix without the intervening vowel [e] – OE *sette*. When the inflections were reduced and dropped, the three stems of the verbs – Present, Past and Part. 2 fell together *set-set-set; put-put-put, cast-cast, cast*. The final -t- of the root had absorbed the dental suffix.

CHANGES IN THE VERB CONJUGATION IN ME AND NE

Many markers of the grammatical forms of the verb were reduced, leveled and lost in ME and Early NE: the reduction, leveling and loss of endings resulted in the increased neutralization of formal oppositions and the growth of homonymy. Infinitive – OE-*findan* – ME *finden* – early NE *find*; Present tense ind. M. s. 1st – *finde* – *finde* – *find*, 2nd *findst*-*findest*-*findest*, 3rd *findeth*-*findest*; plural *findað* – *finden*-*find*; Subjunctive – *sin* – *finde*-*finde*-*find*; pl. *finden*-*finden*-*find*; imperative OE-sg *find*, pl *findað*; ME *finde* – early NE

find; Participle 1 – findende – finding – finding, Past tense ind, sin 1st fond – fand, found, 2nd funde-founde-found, 3rd fond – fand – found, pl fundon – founden – found|| subj OE s, pl funde\funden – ME founde – early NE – found|| Participle 2 (Ze) fundon – founden – found. ME forms of the verb are redivsentent by numerous variants, which reflect dialectal differences and tendencies of potential changes. The intermixture of dialectal features in the speech of London and in the literary language of the Renaissance played an important role in the formation of the verb paradigm.

THE HISTORY OF THE VERBAL GRAMMATICAL CATEGORIES IN ENGLISH

In OE there were two non-finite forms of the verb: the Infinitive and the Participle. In many respects they were closer to the nouns and adjectives than to the finite verb: their nominal features were far more obvious than their verbal features, especially at the morphological level. Like finite forms they could take direct objects and be modified by adverbs. **Infinitive** had no verbal grammatical categories. Being a verbal noun by origin, it had a sort of reduced case-system: two forms which roughly corresponded to the Nom. and the Dat. Cases of nouns. Like the Dat. Case of nouns the inflected Infinitive with the divposition to could be used to indicate the direction or purpose of an action. The uninflected Infinitive was used in verb phrases with modal verbs or other verbs of incomplete divdication. **The Participle** was a kind of verbal adjective which was characterized not only by nominal but also by certain verbal features. Participle 1 was opposed to Participle 2 through voice and tense distinctions: it was active and exdivssed divsent or simultaneous processes and qualities, while P2 exdivssed states and qualities resulting from past action and was contrasted to P1 as passive to active, if the verb was transitive. P2 of intransitive had an active meaning. Participles were employed divdicatively and attributively like adjectives and shared their grammatical categories: they were declined as weak and strong and agreed with nouns in number, gender and case. **ME.** The development of analytical forms and new grammatical categories has transformed the verbals. Compound forms of the Infinitive appeared (passive Inf, perfect Inf, cont and perf cont). Part 1 perf, non-perf, pass and active. Compound forms of the ing form used in the functions of a noun, that is the Gerund, were the last to appear.

The rise of analytical forms in the verbal system in ME. The development of analytical forms and new grammatical categories has transformed not only the finite verb but also the verbals.

(*Material використаний з інтернет статті: orbilat.com»Encyclopaedia...Germanic_Languages.html*)

TEXT 13

THE INFINITIVE IN THE HISTORY OF ENGLISH

In many respects it was closer to the nouns and adjectives than to the finite verb: its nominal features were far more obvious than their verbal features, especially at the morphological level. Like finite forms it could take direct objects and be modified by adverbs. **Infinitive** had no verbal grammatical categories. Being a verbal noun by origin, it had a sort of reduced case-system: two forms which roughly corresponded to the Nom. and the Dat. Cases of nouns. Like the Dat. Case of nouns the inflected Infinitive with the preposition to could be used to indicate the direction or purpose of an action. The uninflected Infinitive was used in verb phrases with modal verbs or other verbs of incomplete predication. The development of analytical forms and new grammatical categories has transformed the verbals. In ME texts we find different types of compound Inf: the Pass Inf, the Perf Inf in the Active and Pass forms. Evidently in the 17th c the Inf had the same set of forms as it has in present-day English.

THE PARTICIPLE IN OE AND ITS FURTHER DEVELOPMENT

In OE there were two non-finite forms of the verb: the Infinitive and the Participle. In many respects it was closer to the nouns and adjectives than to the finite verb: its nominal features were far more obvious than their verbal features, especially at the morphological level. Like finite forms it could take direct objects and be modified by adverbs. **The Participle** was a kind of verbal adjective which was characterized not only by nominal but also by certain verbal features. Participle 1 was opposed to Participle 2 through voice and tense distinctions: it was active and expressed concurrent or simultaneous processes and qualities, while P2 expressed states and qualities resulting from past action and was contrasted to P1 as passive to active, if the verb was transitive. P2 of intransitive had an active meaning; it indicated a past action and was opposed to P1 only through tense. P1 was formed from the Present tense stem with the help of the suffix – ende. P2 had a stem of its own – in strong verbs it was marked by a certain grade of the root-vowel interchange and by the suffix – en; with the weak verbs it ended in d/t. P2 was commonly marked by the suffix – Ze. Participles were employed predicatively and attributively like adjectives and shared their grammatical categories: they were declined as weak and strong and agreed with nouns in number, gender and case. ME Part 1 perf, non-perf, pass and active.

THE RISE OF THE GERUND IN ENGLISH

The Late ME period witnessed the growth of a new verbal known in modern grammars as the Gerund. The Gerund can be traced to three sources: the OE verbal noun in – unZ and inZ, the Present Participle and the Infinitive. In ME the Present Participle and the verbal noun became identical: they both ended in – ing. This led to the confusion of some of their features: verbal nouns began to take direct objects, like participles and Infinitives. This verbal feature – a direct object – as well as the frequent absence of article before the – ing form functioning as a noun – transformed the verbal noun into a Gerund in the modern understanding of the term. The disappearance of the inflected infinitive contributed to the change, as some of its functions were taken over by the Gerund. The earliest instances of a verbal noun resembling a Gerund date from 12th c. Chaucer uses the – ing – form in substantival functions in object. In Early NE the – ing form in the function of a noun is commonly used with an adverbial modifier and with a direct object – in case of transitive verbs. The nominal features, retained from the verbal noun, were its syntactic functions and the ability to be modified by a possessive pronoun or a noun in the G.case. In the course of time the sphere of the usage of the Gerund grew: it replaced the Infinitive and the Participle in many adverbial functions; its great advantage was that it could be used with various dispositions.

(*Матеріал використаний з інтернет статті: orbilat.com>Encyclopaedia...Germanic_Languages.html*)

TEXT 14

CAUSES OF CHANGES IN THE MORPHOLOGICAL SYSTEM IN ME AND NE

The main direction of development for the nominal parts of speech in all the periods of history can be defined as morphological simplification. Simplifying changes began in divhistoric, PG times. They continued at a slow rate during the OE period and were intensified in Early ME. The period between c. 1000 and 1300 has been called an age of Great changes, for it witnessed one of the greatest events in the History of English grammar: the decline and transformation of the nominal morphological system. Some nominal categories were lost – Gender and Case in adjectives, Gender in nouns; the number of forms distinguished in the surviving categorie was reduced – cases in nouns and noun-pronouns, numbers in personal pronouns. Morphological division into types of Declension practically disappeared. In

Late ME the adjective lost the last vestiges of the old paradigm: the distinction of number and the distinction of weak and strong forms.

AGREEMENT IN THE HISTORY OF ENGLISH

In Old E we find a variety of word phrases. A noun pattern consisted of a noun as the head word and pronouns, adjectives (including verbal adjectives, or participles), numerals and other nouns as determiners and attributes. Most noun modifiers agreed with the noun in gender, number and case. Nouns which served as attributes to other nouns usually had the form of the Gen. case: hwailes ban (whale's bone). Some numerals governed the nouns they modified so that formally the relations were reversed. An adjective pattern could include adverbs, nouns or pronouns in one of the oblique cases with or without divpositions. Verb patterns included a great variety of dependant components: nouns and pronouns in oblique cases with or without divpositions, adverbs, infinitives and participles. Infinitives and participles were often used in verb phrases with verbs of incomplete divdication. By Late ME agreement in noun patterns had practically disappeared, except for some instances of agreement in number. Formal markers of number had been divserved in nouns, demonstrative pronouns and some survivals of the strong declension of adjectives. The last traces of agreement in adjectives were lost in the 15th c. when the inflection – e was dropped; only the demonstrative pronouns, the indefinite article and nouns in apposition indicated the number of the head word, like in Mod E. When the adjective had lost its forms of agreement, its relationships with the noun were shown by its position.

(Матеріал використаний з інтернет-статті:
History_of_english_language(ua.coolreferat.com))

TEXT 15

DAS INDOGERMANISCHE

Die deutsche Sprache gehört zur Gruppe der sogenannten indogermanischen Sprachen, deren (in seinen jüngsten Entwicklungen hauptsächlich von der deutschen Wissenschaft des 19. Jh.s erschlossener) Urtyp dem Ende des 3. vorchristlichen Jahrtausends angehört – also der ausgehenden Jüngerer Steinzeit – als eine verhältnismäßig einheitliche Sprache, die allerdings schon Ansätze zu einer Gliederung in Mundarten aufgewiesen haben dürfte. Beziehungen des Indogermanischen zu anderen Sprachen konnten bisher mit Sicherheit nicht erwiesen werden. Als Heimat der Indogermanen gilt das nördliche Mitteleuropa; doch hat es an andern Auffassungen nicht gefehlt.

Es ist neuerdings nicht ohne gewichtige Gründe erwogen worden, ob es ein einheitlichen Ur-Indogermanische je gegeben habe oder ob die Indogermanischen Gemeinsamkeiten erst durch Ausgleich zwischen verschiedenen Sprachen entstanden seien.

Das Indogermanische stellt eine hochentwickelte flektierende Sprache dar, wenn in ihm auch noch eine ältere Form des Sprachbaus deutlich durchscheint, der Beugungsendungen unbekannt waren.

Auf dieser älteren Stufe der Entwicklung bildete man Sätze, falls sie aus mehreren Wörtern zus.-gesetzt wurden, indem man die unveränderten Stammformen der Wörter, die „Wurzeln“ (wie *i* „gehen“, *stha* „stehen“, *bhendh* „binden“), in fester Reihenfolge der Satzteile aneinander reihte („Wurzelperiode“). Zur Ausbildung von Beugungsmöglichkeiten kam es erst dadurch, dass bestimmte der im Satz endungslos nebeneinander stehenden Wörter vor den bedeutsameren Ausdrücken in der Betonung zurücktraten und so schließlich zu deren Vor- oder Nachsilben, zu Deklinations- und Konjugationselementen umgestaltet wurden. Wenn ein Wort häufig allein stand oder, in einen Satzzus.-hang eingefügt, nur eine lockere Verbindung mit den übrigen Satzgliedern gewann, waren die Bedingungen für die Entwicklung von Endungen der gen. Art weniger günstig. In der Tat haben in den indogermanischen. Sprachen die Anredeform und die Befehlsform der Einzahl, für die jene Voraussetzungen zutreffen, keine Beugungsendungen entwickelt: Sie erscheinen als reine Stammformen. Auch der Umstand, dass die älteste Art der Zusammensetzung von Substantiven und Adjektiven im 1. Glied in den indogermanischen. Sprachen nicht (wie später) eine Beugungsform der Hauptwörter verwandte, sondern einfach deren Stammform, weist auf einen dem Indogermanischen voraufliegenden Sprachzustand, der Beugungsendungen noch nicht kannte (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 26-27*).

TEXT 16

DAS INDOGERMANISCHE. SEINE HEIMAT UND SEIN BAU

Das Indogermanische stellt eine hochentwickelte flektierende Sprache dar, wenn in ihm auch noch eine ältere Form des Sprachbaus deutlich durchscheint, der Beugungsendungen unbekannt waren.

Auf dieser älteren Stufe der Entwicklung bildete man Sätze, falls sie aus mehreren Wörtern zusammengesetzt wurden, indem man die unveränderten Stammformen der Wörter, die „Wurzeln“ (wie *i* „gehen“, *stha* „stehen“, *bhendh* „binden“), in fester Reihenfolge der Satzteile aneinander reihte („Wurzelperiode“). Zur Ausbildung von Beugungsmöglichkeiten kam es erst

dadurch, dass bestimmte der im Satz endungslos nebeneinander stehenden Wörter vor den bedeutsameren Ausdrücken in der Betonung zurücktraten und so schließlich zu deren Vor- oder Nachsilben, zu Deklinationen – und Konjugationselementen umgestaltet wurden. Wenn ein Wort häufig allein stand oder, in einen Satzzusammenhang eingefügt, nur eine lockere Verbindung mit den übrigen Satzgliedern gewann, waren die Bedingungen für die Entwicklung von Endungen der gen. Art weniger günstig. In der Tat haben in den indogermanischen Sprachen die Anredeform und die Befehlsform der Einzahl, für die jene Voraussetzungen zutreffen, keine Beugungsendungen entwickelt: Sie erscheinen als reine Stammformen. Auch der Umstand, dass die älteste Art der Zusammensetzung von Substantiven und Adjektiven im 1. Glied in den Indogermanischen Sprachen nicht (wie später) eine Beugungsform der Hauptwörter verwandte, sondern einfach deren Stammform, weist auf einen dem Indogermanischen voraufliegenden Sprachzustand, der Beugungsendungen noch nicht kannte (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 27-28*).

TEXT 17

WORTSCHATZ DES INDOGERMANISCHEN SATEM-, KENTUMSPRACHEN

Eine Gemeinsprache hat im Indogermanischen sicherlich keine Rolle gespielt, wohl aber, wie es scheint, eine Kunstsprache: Der aus 2 Kurzzeilen bestehende Langvers und die aus 3 oder 4 Kurzzeilen aufgebaute Strophe ist wohl schon der indogermanischen Ursprache zuzuschreiben, damit aber auch eine vom alltäglichen Gebrauch abweichende Sprache der Dichtung, die zunächst vor allem in kulturellen Bindungen stand. Spiegungen des indogermanischen Versbaus glaubt man in den Langversen der iranischen Dichtung, dem klassischen Vers der Inder (Shloka), im griech. Hexameter, im Versus Saturninus der Italiker, in der Volkspoesie der Slawen und im altgermanischen Versbau feststellen zu können (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 31*).

TEXT 18

DIE INDOGERMANISCHEN EINZELSPRACHEN

Neben Mächten, die hier im Einzelnen nicht zur Erörterung stehen können, sind es in 1. Linie die allmähliche räumliche Aufspaltung der Indogermanen und die Vermischung der so entstandenen Gruppen mit andern

Völkern, die zur Ausbildung der indogermanischen Einzelsprachen führten. Das indogermanische ist wohl am Ende des 3. Jahrtausends v. Chr. bereits in 2 Dialekte zerfallen. Aus ihnen dürften sich mit der Zeit die Gruppen der Satem- und Kentumsprachen entwickelt haben (*satem* u. *Jcentum* sind die Lautformen unseres Wortes *hundert* im Lat. *uncPlran.*). In einem Teil der indogermanischen Einzelsprachen sind die alten Gaumenverschlusslaute als solche erhalten geblieben (daher *Kentum*-Sprachen), in dem andern haben sie sich in Reibelaute gewandelt (deshalb *Safewi*-Sprachen). Zu den ersteren gehören im Ganzen die westlichen indogermanischen Sprachen, also das Griechische, Italienische, Keltische, Germanische, allerdings auch im östl. Kleinasien das Hethitische und das Tocharische in Ost-Turkestan. Die Satemsprachen werden vorwiegend im Osten des indogermanischen Gebiets gesprochen; zu ihnen zählen in Asien: das Indische, Iranische. (Avest. u. Altpers.), das Armenische, und Phrygische, in Europa: das Baltische, Slawische, Albanesische.

Den Lautstand der beiden genannten Gruppen mögen folgende Beispiele erläutern: idg. **kmt6m* „hundert“ > aind. *satä*, avest. *satem*, lit. *saimtas*, aslaw. *khilo* / lat. *centum*, kelt. (altir.) *cet* (c =k<), tochar. *känt*, griech. *εκατόν* (*hekatön*), K<t. *Iiund*, ahd. *Hunt* – Avest. *I'IKU*, ind. *'pasu j* lat. *pecus* *TgSrrjaihir&hd. fihu* „Vieh“. Avest. *dasa*, aind. *ddia* / lat. *decem*, gr. *Sexa* (*deka*), got. *taihun*, asächs. *tehan*, ahd. *zehan* „zehn“.

Neben den lautlichen Unterschieden bestanden auch Abweichungen im Wortschatz zwischen den indogermanischen Einzelgruppen. Die europäischen Sprachen des **Mg.** weisen durch ihren alten Wortbestand auf eine Kultur mit Ackerbau und Viehzucht, die Asiaten dagegen lassen die Viehzucht in den Vordergrund treten. Die folgenden Wortgleichungen beleuchten die europäischen Verhältnisse (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 31*).

TEXT 19

DAS GEMEINGERMANISCHE

Es wird heute in Deutschland meist angenommen, dass von allen indogermanischen Einzelvölkern die Germanen allein in der alten indogermanischen Heimat zurückgeblieben sind, wenn sie ihre Sitze allmählich auch weit darüber hinaus ausgedehnt haben. Diese Auffassung wird durch Tacitus nahegelegt, der (Germ. II) die Germanen *indigenas minimeque aliarum gentium adventibus et hospitibus mixtos* nennt, d. h. „Ureinwohner und keineswegs Mischlinge infolge von Zuwanderung und gastlicher Aufnahme fremder Stämme“.

Im letzten vorchristlichen Jahrtausend saßen die Germanen in den Gegenden um die westliche Ostsee- und die östliche Nordsee. Nach Norden hin waren sie damals bis weit nach Skandinavien hinein vorgedrungen. Im Süden hatten sie sich um 500 v. Chr. bis zur mitteldeutschen Gebirgsschwelle ausgebreitet, im Westen längst den Rhein erreicht. Im Osten hatten sie in geschlossener Siedlung die Weichselgegend nicht überschritten. Bis z. J. 750 etwa hatten sie die untere Weichsel erreicht, bis 500 v. Chr. das Land bis z. Riesengebirge u. zum Mähr. Gesenke. Für die Geschichte des künftigen Deutschlands bleibt es von Bedeutung, dass die Germanen nach 500 v. Chr. sich nach Süden und Westen hin auf Kosten der Illyrier und Kelten ausdehnten, bis das Römerreich ihren Eroberungen vorläufig ein Ziel setzte.

Es wird die Frage erörtert, ob jene Sprachformen, die allen germanischen Dialekten gemeinsam sind und diese vom Indogermanischen trennen, in eine Zeit zurückweisen, in der die späteren germanischen Dialekte eine Spracheinheit bildeten, oder ob jene Gemeinsamkeiten erst das Ergebnis späterer Entwicklung sind.

Die Germanen dürfen in höherem Maße als andere Völker als die Spracherben der Indogermanen betrachtet werden. Abgesehen vom Baltischen-Slawischen scheint keine indogermanische Sprache die gleiche Altertümlichkeit aufzuweisen wie das Urgermanische, „und es ist nicht zu widerlegen, dass das Germanische, möglicherweise die gesetzmäßige Fortentwicklung des darstellt“. Auch seit der urgermanischen Zeit hat die Sprache der germanischen Stammländer keine Umformung erlitten, die jener verglichen werden könnte, die die Romanisierung der Bevölkerungen des Römerreichs bewirkt hat.

Unsicherheit herrscht über den Zeitpunkt, in dem das Germanische, als selbständige Sprache dem Indogermanischen gegenübergestellt werden darf. Seine Loslösung aus den indogermanischen Zusammenhängen hat sich nur allmählich vollzogen und lange Jahrhunderte in Anspruch genommen. Immerhin kann als ausgemacht gelten, dass sich spätestens um 500 v. Chr. die wesentlichen der beide Sprachen unterscheidenden Erscheinungen durchgesetzt hatten. Durch die I. oder Germanische Lautverschiebung erfolgt eine grundlegende Umgestaltung des Indogermanischen, denn fast jedes Wort fällt in der einen oder andern Form unter ihr Gesetz. Die Eigenart des Germanischen aber wird vollendet mit der Aufgabe des indogermanischen freien Akzents. Durch beide Vorgänge ist der allmählich selbständiger werdende indogermanische Dialekt des „Vorgerman“. Zu einer bes. Sprache: zum „Ur- oder Gemeingerman“ geworden.

Auch die zeitliche Abgrenzung des Gemeingermanischen, gegen die germanischen Einzelsprachen ist genauer nicht mit Sicherheit zu vollziehen. Man neigt dazu, es bis über die Zeit von Christi Geburt hinaus wahren zu lassen

, ohne damit behaupten zu wollen, dass es damals noch eine völlige Einheit dargestellt habe. „Gemeingermanische“ ist ein Schlagwort, dass nur mit Vorbehalt angewandt werden darf (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 36-37*).

TEXT 20

DAS GEMEINGERMANSICHE. DIE GERMANISCHEN EINZELSPRACHEN

Überdies dürfte das „Westgermanische“ auf das Finnische Einfluss gewonnen haben; ein Wort wie finnische *kuningas* steht dem ahd. *kuning* am nächsten.

Auch die Preußen, Litauer, Letten und andere östlichen Völker haben frühzeitig germanisches Sprachgut übernommen, gleichfalls wohl z. T. durch die Vermittlung der Goten. Auch hier werden germanische Wortformen vorausgesetzt, die durch die Auslautsgesetze noch nicht verkürzt worden waren, so lit. *bernas* „Knecht“ < germ. **bernas*, lit. *kuningas* „Pfarrer“, lit. *yla* „Schusterahle“ (< got. **ela*), lit. *kemas* „Dorf“ (got. *haims*), lit. *verlas* „wert“ (got. *wairps*). Lett. *gatva* „Weg zwischen Zäunen“ (got. *gatwö* „Gasse“). Preussische. *rlkis* „Herr“ (got. *reiks* „König“); preuß. *brunjos* „Brünne“ (got. *brunjö*) usw. An Zahl bleiben die Entlehnungen in den gen. Sprachen hinter denen im Pinn, zurück.

Schließlich hat das Germanische, nicht wenige Ausdrücke dem Altslawischen geliefert, und zwar ebenfalls in von den Auslautsgesetzen noch unberührten Formen, z. B. aslaw. *mici* „Schwert“ (got. *rneki* „Schwert“), aslaw. *brünja* „Panzer“ (got. *brunjö*), aslaw. *plükü* (zur Sippe von ahd. *folc* „Volk“), aslaw. *vragü* „Feind“ (got. *wargs* „Verbrecher“), aslaw. *gospodi* „Herr“ (got. **gastfaps*) usw. — Lehnwörter, die die Germanen aus dem Lat. übernommen hatten, sind von ihnen frühzeitig ins Slaw. gelangt: aslaw. *kotilü* „Kessel“ (got. *katils*)\ aslaw. *kupiti* „kaufen“.

Soziale Sondersprachen traten in germanischer Zeit noch zurück, da die Sonderung der Berufe noch in den Anfängen stand. Ohne Frage aber haben etwa Schmiede und Schiffer bereits ihren eignen der Allgemeinheit weniger vertrauten Wortschatz besessen. Auch Züge der germanischen Kinder spräche, die ja eine Art Sondersprache darstellt, vermögen wir zu fassen.

Die Sprache kleiner Kinder (oder der Mütter und Ammen) ist zu allen Zeiten und in allen Völkern durch Wortverstümmelung, die Beseitigung oder den Ersatz schwer sprechbarer Laute (*r*, *l*) sowie durch Silbendoppelung gekennzeichnet (wie in nhd. *Mimi* „Milch“, *Wauwau* „Hund“, *Bibi* „Huhn“)

(Adolf Bach. *Geschichte der deutschen Sprache*. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 58-59).

TEXT 21

DIE GERMANISCHEN EINZELSPRACHEN

Im 3. nachchristlichen Jh. dürften die sprachlichen Unterschiede zwischen den größeren Gruppen der Germanen längst so bedeutsam und tiefgreifend gewesen sein, dass es nicht mehr angängig ist, vom „Gemeingermanischen“ zu sprechen, sondern dass wir nun von „germanischen Einzelsprachen“ reden müssen. Ehe in der Zeit bald nach Christi Geb. durch die Wanderungen die alte räumliche Gliederung der germanischen Stämme aufgehoben wurde, unterscheiden wir unter ihnen mit F. Maurer folgende Gruppen:

1. Die Nordgermanen in Nordjütland und Süd-Skandinavien, die später auch Island besiedelten.

2. Die Ostgermanen, deren Vertreter (Goten, Vandalen, Burgunden usw.) zunächst östl. der Oder bis über die Weichsel hinaus saßen, von wo aus sie über Südeuropa, ja bis nach Kleinasien und nach Nordafrika verstreut wurden. Mit den ostgermanischen Völkern sind auch ihre Sprachen untergegangen, zuletzt (18. Jh.) die der Gotenreste auf der Krim.

3. Die Elb-Germanen von der mittleren Elbe bis nach Böhmen hin: Langobarden, Semnonen, Hermunduren, Markomannen, Quaden und Alemannen.

4. Die Nordsee-Germanen („Ingwaeonen“) an der Nordseeküste): Sachsen, Chauken, Friesen.

5. Die Weser-Rhein-Germanen: Hessen, Franken.

Diese Einteilung steht im Gegensatz zu der herkömmlichen Gruppierung, die den beiden ersten Gruppen die Gruppen 3 – 5 unter dem Namen der „Westgermanen“ als Einheit gegenüberstellte. Dieser Name kann bestehen bleiben, wenn man damit lediglich die räumliche Aufgliederung der Germanen jener Zeit ins Auge fasst. Man hat mit ihm jedoch die Auffassung einer einheitlichen Sprache verbunden und das „Westgermanische“ als selbständigen einheitlichen Dialekt dem Nord- und Ostgermanischen gegenüber gestellt. Das hat sich inzwischen nur als bedingt zulässig erwiesen. In der Tat ist die Sprache der Westgruppe der Germanen uneinheitlich. Von bes. Wichtigkeit und uns deutlicher fassbar ist die Eigenart der Sprache der Nordsee- und der Elb-Germanen. Zu den letzteren sind u. a. die späteren oberdeutschen Stämme der Alemannen und Bayern zu zählen, die für die Entwicklung innerhalb der jüngeren deutschen Sprachgeschichte von besserer Bedeutung geworden sind. Die Elb-Germanen haben sich erst im 6. vorchristlichen Jh. aus dem

germanischen Norden gelöst. Die ihnen zuzuzählenden Stämme stehen daher sprach! näher bei den Nordgermanen (und damit auch bei den Goten) als die Nordsee- und die Weser-Rhein-Germanen. Die aus ihnen hervorgegangenen späteren oberdeutschen Stämme haben – von ihren neuen Sitzen im dt. S aus – jenes nordgermanischem Spracherbe in die Entwicklung der dt. Sprache geworfen, wodurch in ihr vieles verständlich wird, was man seither als gotischer Einfluss angesehen hat.

Th. Frings vertritt auch für die Sprache die von Tacitus bezeugte Dreiteilung der „westgermanischen“ Stämme in Ingwäonen an der Nordseeküste, Istwäonen, die sich von der Weser gegen und über den Mittelrhein hinaus ausdehnen, und Erminonen, die von der Elbgegend her gegen und über den Main hinaus gegen die Donau und die Alpen vordringen. „Die Karten des Sprachatlas des Dt. Reichs, erweitert um die Niederlande und die Schweiz und gedeutet unter Einschluss des Englischen, im Nord-West und des Gotischen im Sud-Ost, enthalten [noch heute] klare Erinnerungen an älteste Unterschiede und Übereinstimmungen“. Die Karte des Fragewörtchens *wie* zeigt Dreiteilung in ndl.- ndrhein.-fries. *hü*, nd. *wo*, hd. *wie*. Das *hü* im NW stimmt zum Englischen, *how*. Den Namen *Ingwaeonen* ersetzte C. Borchling durch *Nordseegermanen* Adolf Bach. *Geschichte der deutschen Sprache*. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S.59-61).

TEXT 22

DIE SCHRIFTLICHE ÜBERLIEFERUNG DER GERMANISCHEN SPRACHEN

Die schriftliche Überlieferung der germanischen Sprachen setzt für die Ostgermanen (Goten) am frühzeitigsten und günstigsten ein: Ein unschätzbares Werk stellt die dem 4. Jh. angehörige gotische Bibelübersetzung des Bischofs Wulfila dar. Auch das Nordgermanische tritt uns seit dem 4. Jh. auf den altertümlichen Runeninschriften der nördlichen Länder entgegen („Urnord“). Die „westgermanische“ Überlieferung aus dieser Zeit ist nur spärlich. Wohl begegnen uns einzelne „westgermanische“ Wörter im lat. Schrifttum der Zeit, dann auch einige wenige Runeninschriften; aber erst aus der 2. Hälfte des 8. Jh.s sind umfänglichere „west germanische“ Denkmäler erhalten (wenngleich, was die später dt. Gebiete angeht, um 700 die Weissenburger und St.-Galler lat. Urkunden beginnen, die eine Fülle dt. Namengutes enthalten) (Adolf Bach. *Geschichte der deutschen Sprache*. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 61).

TEXT 23

ENTWICKLUNG DER DEUTSCHEN SPRACHE IN VORLITERARISCHER ZEIT

Nachdem die mannigfachen Völkerbewegungen der Wanderzeit zum Stehen gekommen waren, also etwa im späteren 5. und im 6. Jh., bildete sich in einer sich beruhigenden Welt das „deutsche Sprachgebiet“, von dem unsere fernere geschichtliche Betrachtung ausgehen muss. Verglichen mit dem vorhergehenden Zeitabschnitt, ist ein erheblicher (eingetretener oder sich anbahnender) Gebietsverlust festzustellen. Die Ost- Elbischen Gegenden, die von den Germanen verlassen worden waren, wurden nun von Slawen besetzt, die strichweise sogar über die Elbe- Saale-Linie hinaus vordrangen. –I m Süd-Ost sassen noch Germanenreste jenseits des sich nun als dt. Sprachgebiet gestaltenden (Österreich noch nicht umfassenden) bayerischen Raumes; sie wurden jedoch zumeist von östl. Völkerschaften zerrieben und in ihnen aufgelöst.

Nach Westen hin hat das sog. „Westgermanische“ demgegenüber zunächst erhebliche Gebietsgewinne zu verzeichnen: England wurde vom Festland aus besiedelt; Frankreich war bis zur Loire hin seit dem Ende des 5. Jhs in den Händen der Westfranken; sie verfielen jedoch der Romanisierung, vorab in unserer und der folgenden Epoche.

Im S eroberten die Langobarden im 6. Jh. Oberitalien. Sie standen mit den obd. Stämmen in einem engeren Verhältnis und hatten Anteil an der Hd. Lautverschiebung. Auch sie wurden frühzeitig romanisiert, endgültig allerdings erst nach dem 9. Jh. Im Alpengebiet hatte sich das Dt. bes. mit dem Reto-Romanischen oder Ladinischen auseinanderzusetzen. Diese Sprache erstreckte sich unter den Merowingern am Oberrhein noch bis an den Bodensee. Erst als Karl d. Grosse dort fränkischen Grafen einsetzte, begann das endgültige Vordringen der deutschen Sprache rheinaufwärts.

In Frankreich und Oberitalien wie auch im Westen und Süden des heutigen deutschen Gebietes (hier zwar nur strichweise) haben sich die Germanen zunächst als Herren über eine Schicht von dort seit den Römertagen ansässigen Romanen gesetzt. Der alsbald entbrennende Sprachenkampf musste in den verschiedenen Ländern einen ungleichen Verlauf nehmen, nicht nur bedingt durch die zahlenmäßigen Unterschiede zwischen beiden Gruppen. Wenn in Frankreich und Oberitalien der Kampf zugunsten des Romans, verlief, so ist dabei doch eine Fülle germanischer Wörter in die entstehenden romanischen Sprachen aufgenommen worden.

Mehrheit war, wirkten die germanischen Sprachen, auch das Frankische, als Superstrat, nicht als Substrat. Westen von Wartburg schätzt den Anteil der Franken an der Bevölkerung Frankreichs auf 15 bis 25 v. H.

Als wichtigste sprachliche Neuerung innerhalb des hier betrachteten Zeitabschnitts hat die II. oder Ahd. Lautverschiebung zu gelten. Durch sie werden im Oberdeutschen, wo sie sich am folgerichtigsten durchgesetzt hat:

- die germanische stimmlosen Verschlusslaute *p, t, k*

1. zu den stimmlosen Doppellauten (Affrikaten) *pf, (t)z, kch* (geschrieben *ch*), wenn sie stehen;

2. im Anlaut: got. *pund* / ahd. *pfunt* „Pfund“; germ. **plëgan* > ahd. *pflëgan* „pflegen“. Got. *tiuhan* / ahd. *ziolian* „ziehen“. Got. *kaum* / aobd. *chorn* „Korn“;

3. im In- und Auslaut nach *l, r, m, n*: got. *hilpan* / ahd. *helpfan* „helfen“; got. *βaiürp* / ahd. *dorpf* „DOT“, (nach *l* und *r* ist der *p*-Laut schon im 9. Jh. > / weiterverschoben worden: *helpfan, dorf*). Asächs. *swart* / ahd. *swara* „schwarz“; asächs. *holt* / ahd. *hol* „Holz“. Asächs. *werk* / aobd. *werch*; asächs. *skalk* / aobd. *scalch* „Knecht, Leibeigener“;

4. in der Doppelung (Gemination): ags. *seppel* / ahd. *apful* „Apfel“. Asächs. *settian* / ahd. *setzan* „setzen“; asächs. *wekkian* / aobd. *wechan, wecchan* „wecken“;

5. zu den stimmlosen Spiranten *f (ff), 5 (33)*, gesprochen ähnlich wie unser *s*, und *hh* (oft *ch* geschrieben);

6. im Inlaut zwischen Vokalen: Asächs. *släpan* / ahd. *släffan, släfan* „schlafen“. Asächs. *etan* / ahd. *e^han* „essen“. Asächs. *makön* / ahd. *mahhön, machön* „machen“;

7. im Auslaut nach Vokal: asächs. *.sJcip* / ahd. *.sH/* „Schiff“. Asächs. *föt* / ahd. */«03* „Fuß“. Asächs. *ik* / ahd. *ih* „ich“;

8. die germanischen stimmhaften Reibelaute *5, d, g* im Obd. z. T. zu den unbehauchten Verschlusslauten *p, t, k* (z. B. bayer. *peran* — fränk. *beran* „tragen“; bayer. *kepan* = fränk. *geban* „geben“ usw.); in andern Mundarten sind *b* und *g* zu *b* und *g* geworden oder auch Reibelaute geblieben (z. B. *Gans, Korb* = rhein. *Jans, Korf*); *d* ist z. T. zu *d*, anderswo zu *t* geworden (*tief* im Hd. steht im Md. *dief* gegenüber). Doch soll die verwickelte Gestaltung dieser Dinge in den Mitteldeutschen im Einzelnen hier nicht erörtert werden (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 73-74*).

TEXT 24

DIE LAUTVERSCHIEBUNG

Die Lautverschiebung erscheint in der alten Zeit im Bayer, durchgeführt. In den andern Sprachräumen erfahren die gen. Regeln mannigfache Abwandlungen. Für die literarische Zeit des Althochdeutschen. können wir auf Grund ihres Verhaltens zur Lautverschiebung die meisten der folgenden Mundartgruppen oder Sprachräume unterscheiden, die sich in der hier betrachteten Epoche auszubilden begannen und in allen Zeitabschnitten der dt. Sprachgeschichte, gewiss um neue vermehrt, immer wieder zur Geltung kommen, wenn auch ihr Verhalten zu den einzelnen Vorgängen der Lautverschiebung wie zu andern Spracherscheinungen in den verschiedenen Epochen verschieden gewesen ist, gerade wie ihr Umfang. (Jüngeren Epochen gehören die Ausbildung des ostelbischen Niedersächsischen, des Obersächsischen u. Schlesischen an.).

I. **Das Niederdeutsche** (mit keinem oder nur sporadischem Anteil an der

Lautverschiebung):

1. Das Friesische.
2. Das Niederfränkische.
3. Das Niedersächsische.

II. **Das Mitteldeutsche** (mit geringerem Anteil an der Lautverschiebung):

1. Das **Mitteldeutsche** Fränkisch:

- a) Das Mittelfränkische;
 - Das Ripuarische;
 - Das Moselfränkische;
 - b) Das Rheinfränkische.
2. Das Thüringische.
 3. Das Obersächsische.

4. Das Schlesische.

III. **Das Oberdeutsche** (mit stärkstem Anteil an der Lautverschiebung):

1. das Oberdeutsche Fränkisch:

- a) das Südfränkische.
 - b) das Ostfränkische.
2. das Alemannische:
 - a) das Schwäbische;
 - b) das Nieder- und
 - c) das Hochalemannische.
 3. das Bayerische:

- a) das Mittel-,
- b) das Süd- und;
- c) das Nordbayerische.

Neuerdings hat man mit Recht auch das Langobardische in Oberitalien, das an der Lautverschiebung Anteil hat, zum ahd. Sprachgebiet gerechnet. Wir können hier von ihm absehen, gerade wie vom Westfränkischen.

Das Altsächsische gehört, obwohl es keinen Anteil an der Lautverschiebung nimmt, dieser seiner gewöhnlichen Sprachform nach durchaus zum Deutschen.

Dabei finden wir in ihm – wie im Altniederfränkischen – nicht wenige jener Eigentümlichkeiten, die Wrede als Ingwäone bezeichnete, und zwar nicht selten neben den entsprechenden südlichen Erscheinungen. Mitteldeutsche gewesen sei, seinen uns im Heiland entgegnetenden Charakter aber erst durch Strahlungen von Süden her in jüngerer Zeit gewonnen habe. Diese tiefgreifende Umgestaltung liege z. T. den uns überkommenen altsächsischen Denkmälern zeitlich vorauf. Wie weit allerdings in den altsächsischen Denkmälern wirklich gesprochene Sprache vorliegt, wie weit nur geschriebene, ist eine andere Frage, die, wie wir hören werden, von manchen im letzteren Sinne beantwortet wird.

Von den ingwäonenischen Resten im Sächsischen heben wir folgende hervor; sie haben sich zur T. durch die mittelneudeutsche Epoche hindurch bis in unsere Tage erhalten: Während im Heiland die Form *andar* „ander“ noch weit zurücktritt hinter *öpar*, kennt das Mittelneudeutsche nur noch n-haltige Formen. Bis auf den heutigen Tag zeigt das Nd. in manchen Wörtern den Ausfall von n vor stl. Spiranten: Noch heute heißt es dort *fif* „fünf“, *gös* „Gans“ und *üs* „uns“, wenn diese letztere Form auch schon durch südl. *uns* verdrängt worden ist. Einmal wird im Altsächsischen ein Akk. *unsik* „uns“ überliefert, der sich auch durch das ausl. *-ik* als vom S (*unsih*) her beeinflusst ausweist. Ingwäonen sind die noch heute geltende niederdeutsche. Form *he* gegenüber hd. *er*, sowie beim best. Artikel die Form *de* (asächs. *the*) gegenüber hd. *der* und beim ungeschlechtigen Fürwort die r-losen Formen *mi*, *di*, *wi* und *ji* gegenüber hd. *mir*, *dir*, *wir*, *ihr*. Wenn im Althochdeutschen im Nomen sg. nach dem Vorbild des best. Artikels *der*, *diu*, *das* gebildete Formen beim st. Adj. erscheinen (*langer*, *langiu*, *longa3*), so hat das Altsächsische wie das Ags. hieran keinen Anteil; den gen. Formen entspricht im Altsächsischen *lang* in allen 3 Geschlechtern — Der Einheitsplural beim Verb Altsächsische *wi*, *gi*, *sie helpap*, nnd. *wi*, *ji*, *se helpt* ist gleichfalls ingwäonischer Herkunft — Auf Beeinflussung vom Süden her beruht schließlich das Vordringen der Präposition *in* im Niedersächsischen: für sie steht im Heliand *an*, im Mittelneudeutschen herrscht bereits *in*; „es ist zu beachten, dass gerade im

westsächsischen Dialekt des Ags. *in* selten ist“. — Dem gotisch-althochdeutschen. Wort *niun* „neun“ stehen asächs., afries. *nigun*, ags. *nigon*, mndl. *neghen* gegenüber. Von Süden her dringt *sus* vor gegenüber asächs., fries., ags. *tlius* „so“. Auch spezifisch md. Formen begegnen im Heiland, z. B. *wollen* gegenüber asächs. *willian* und obdt. *weüen*.

Eigenartig ist der Wortschatz des Heilands: In ihm finden sich Ausdrücke (wie *trocken*, *Fels*, *finden* u. a.), die älterem und heutigem niederdeutschem Sprachgebrauch widersprechen und poetische. Entlehnungen aus dem S darstellen. Andere Beziehungen seines Wortvorrats zum Ahd. erklären sich aus der Tatsache, dass es sich z. T. um einst dem Niederdeutschen und dem Hochdeutschen gemeinsame Bildungen handelt, die im deutschen Norden untergegangen und immer mehr nach Süden hin zurückgedrängt worden sind. Der Heiland veranschaulicht also in seinem Wortschatz weithin einen älteren Sprachzustand, der die Umschichtungen im späteren Mittelneudeutschen noch nicht erfahren hat.

Die Tatsache, dass der Heiland im Lautstand verhältnismäßig wenig nordseegermanische (ingwäonische) Erscheinungen erkennen lässt, wird heute in der Regel mit der Annahme erklärt, dass der nach Fulda verpflanzte He- lianddichter im Sinne der kulturell überlegenen fränkischen Kanzlei- und Literatursprache auf altsächsische Eigentümlichkeiten verzichtet (*on* für *an*, *e* für *a*, *e* für *ä*, *ä* für *ö* < *au* usw.). „Die ... Saxonismen der Dichtung würden dann auf Zerstreutheit des Dichters und seiner Berater oder vielleicht eher der späteren Bearbeiter beruhen“. Damit stellte sich das überlieferte Altsächsische in 1. Linie als geschriebene, nicht als gesprochene Sprache dar.

Seit dem Tode des Abtes Ratgar war die Schule Hrabans in Fulda ein Mittelpunkt des literarischen und kulturellen Lebens in Deutschland, in der viele Mönche auch aus andern Klöstern ihre Bildung gewannen. Die Schule von Fulda hat sprachlich ausgleichend gewirkt. Unter Hraban bildete sich dort eine Rechtschreibung heraus, die für die „neue fränkisch-fuldische Gemeinsprache der Kanzlei und Schule“ kennzeichnend war (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 75-76*).

TEXT 25

DIE DEUTSCHE SPRACHE IN VORLITERARISCHER ZEIT

Auch im Mitteldeutschen gelten noch in historischer Zeit, ja z. T. noch in der Gegenwart: *he* für *er*, *de* für *der*, *üs* für *uns* usw. Stark sind nicht zuletzt die lexikal. Beziehungen nach N hin. Der Wortschatz des althochdeutschen Tatian z. B., der um 830 in Fulda geschriebenen prosaischen Evangelienharmonie, stimmt in vielen Fällen nicht zum Oberdeutschen, sondern zum Norden und

zum Angelsächsischen Von rund „2030 Worten, die im Tatian vorkommen, sind 280 den übrigen ahd. Quellen fremd; es kehren von ihnen 120 im Angelsächsischen, bzw. im Altsächsischen, Mittelniederdeutschen wieder“. Das beruht nicht etwa auf jüngerem nördlichem oder angelsächsischem Einfluss, sondern auf alter Gemeinsamkeit.

Auf alten Zus.-hang mit dem N weist im Tatian u. a. das Auftreten des Wortes *widarkiosan* – andfr. *ivithercos*, ags. *vjidceosan* gegenüber ahd. *far-kiosan*. Dem *arwi^an* im Tatian entspricht im Asächs. *gewitan*, im Ags. *gewitan*; im Ahd. fehlt das Wort. Statt ahd. *zeigön* „zeigen“ hat der Tatian *zotigen* in Übereinstimmung mit asächs. *tögian*, mnd. *tögen*, mndl., nndl. *betooen*. In andern Fällen zeigt sich im Tatian eine Wortschicht, die früher auch im Obd. galt, aber im Zurückweichen nach N hin begriffen ist: *sih freuwen* z. B. ist eine hd. Neuschöpfung; der Tatian hat dafür *gifehan* – ags. *gefion*. Dem obd. *irteilen* steht im Tatian *tuomen* „urteilen“ gegenüber, diesem entspricht asächs. *dömean*, anfr. *duomen*, ags. *deman*. Das oberdeutsche Wort *trocken* hat bis auf den heutigen Tag das mitteldeutsche Gebiet noch nicht gänzlich erobert. Vielmehr steht das Mitteldeutsche mit den Formen *drei*, *drüch* usw. „trocken“ noch in deutlichen Bindungen zu ags. *dryge*, mndl. *druge*, mnd. *droge* – engl. *dry*, nndl. *droog*, nnd. *dröge*. Die Lösung des Mitteldeutschen aus seinen alten nördlichen Bindungen und seine Einlagerung in südlichen Zusammenhängen ist ungleich nachhaltiger gewesen als die des Altsächsischen. Das lässt auch der Umstand erkennen, dass hier die Lautverschiebung, der das Altsächsische widerstand, weitgehend durchgeführt wurde.

Wir haben die Frage, welche Kräfte im gegenwärtigen Zeitabschnitt die gen. dt. Verkehrsgemeinschaften in sich zus.- hielten und nach außen abschlossen, durch frühere Ausführungen bereits beantwortet: Mit der Zusammenschweißung und der geographischen Umgruppierung der germanischen Stämme in der Völkerwanderungszeit hatten sich neue Einheiten mit neuen Daseinsbedingungen, neuen Stammesgenossen und neuen Nachbarn ergeben. Als verhältnismäßig einheitlichen Mundarten ausbildende Gemeinschaften sind die dt. Großstämme der Zeit anzusehen, deren Gebiete im Innern und damit deren Sprache weiterhin gegliedert worden sind durch Binnenräume schaffende landschaftlichen Gegebenheiten und Verwaltungseinheiten, wie durch das sprachliche Erbe der alten Kleinstämme, aus denen sich die Großstämme gebildet hatten. Dementsprechend haben sich etwa im fränkischen Rheinland damals bereits der moselfränkischen Raum um Mosel und Lahn sowie der ripuarischen Raum um Köln in der Sprache in ihrer Einheit stiftenden Kraft bemerkbar gemacht; ihre Wirksamkeit ist ja vorher auch im provinzial Latein der Römerzeit und später in der dt. Entwicklung festzustellen.

Am Anfang der Entwicklung der dt. Sprache, unmittelbar nach den Ereignissen der Wanderzeit, bestanden, vor allem im heutigen Süd- und Westdeutschland, keine „organisch gewachsenen Sprachlandschaften“, d. h. es zeigte sich keine Verteilung mundartliche Besonderheiten im Raum, die durch wechselseitige Beeinflussung der einzelnen Gruppen in langem Zus.-leben an Ort und Stelle in den durch die Landschaft wie durch die politische Gliederung der Menschen bedingten Räumen sich allmählich gestaltet hätte. Vielmehr hatte sich zunächst weithin ein mehr oder weniger zufälliges räumliches Nebeneinander anderswo „gewachsener“ Erscheinungen ergeben, also – trotz des jeweiligen Vorwaltens einer besten germanischen Mundart in einer best. Verkehrsgemeinschaft – ein vermutlich beträchtliches Gemisch verschiedener westgermanischer Mundarten über den künftigen dt. Raum hin. (Weit stärker noch dürfte dieser Zustand auf der Höhe des Mittelalters in den neu besiedelten Gebieten des dt. O's anzutreffen gewesen sein, etwa im Ostmitteldeutschen, wo oberdeutsche, mitteldeutsche. und neudeutsche Sprachelemente in der Mundart der durch den Zufall zus.- geführten Siedler nebeneinander standen.)

Diese Wirrnis nicht durchaus aufeinander abgestimmter Elemente ist erst mit der Zeit innerhalb der Räume des Bayer., Alem. ... oder auch ihrer Teile durch Ausgleich im Umkreis dieser Rauminhalten wie durch Austausch zwischen verschiedenen von ihnen allmählich beseitigt worden. Indem unser landschaftliches Volkstum seit der es räumlichen z. T. entwurzelnden Wanderzeit allmählich wieder eine feste (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 81-82*).

TEXT 26

ENTWICKLUNG DER DEUTSCHEN SPRACHE IN LITERARISCHER ZEIT

(*Althochdeutsch — Altniederdeutsch*)

Der Geltungsbereich der deutschen Sprache ist im 8./11. Jh. durch die endgültige Romanisierung mancher Außengebiete nicht unerheblich beeinträchtigt worden. Diesem Verlust steht andererseits ein bedeutsamer Gebietsgewinn gegenüber: Nicht nur durch die Eindeutschung der im S und W auf dt. Boden lebenden Gallo- und Rätoromanen, sondern vor allem durch die deutsche Ostkolonisation, die, zwar nun erst beginnend und lange Jahrhunderte bei wechsellvollen Schicksalen andauernd, gewaltige östl. Räume der deutschen Sprache sicherte Auf oberdeutschem Boden hat sich das Bayer, noch in der karolingische Epoche durch die Begründung der Ostmark Österreich weite Gebiete erobert. Das Mitteldeutsche gewann, im wesentlichen zwar erst in der Folgezeit, als neue Sprachräume Obersachsen und Schlesien, endlich in der

mhd. Epoche auch das Gebiet zwischen Graudenz, Elbing und Allenstein. Gleichfalls in über das 11. Jh. hinausgehenden Zeiträumen hat sich das Nd. in östl. Vordringen schließlich ein Gebiet bis jenseits von Tilsit und Gumbinnen unterworfen. Alle diese Ausdehnungsbewegungen wurden von siedelnden Menschen getragen, weniger durch Kulturströmungen.

Als wesentliche Neuerungen der deutschen Sprache im 8./11. Jh. erwähnen wir auf dem Gebiet des Vokalismus die Monophthongieren von *ai* > *e* und *au* > *ö*, die Diphthongierung von germanischen *e* und *ö*, sowie die Durchführung des *i*-Umlauts. – Im Bereich des Konsonantismus sei hingewiesen auf den Wandel von *p* (*th*) > *d*, den Übergang von *wr-* > *r-*, von *hs* > *ss* und das Umspringendes *r*, sowie auf die weitere Ausbreitung der AM. Lautverschiebung.

Vom Formenbestand ist bis zum 10. Jh. der Instrumental beim Nomen bis auf dürftige Reste untergegangen; auch beim Pronomen begegnet er nur noch in Verbindung mit Präpositionen und in erstarrten Resten. Der Dual wird von Otfrid noch in der 1. Person gebraucht, allerdings durch *zwei* gestützt: *unker zweio*. Beim Verb sterben im 10. Jh. die alten Endungen der 1. Pers. Plural Indischen ab (*nema-mes*, *fara-mes* „wir nehmen, fahren“); sie werden durch die entsprechende Form des Konjunktivs ersetzt (*nem-en*, *far-en*). Das niederdeutsche Formensystem hat im allgemeinen früher und stärker als das Obd. die Neigung auszugleichen; auch der grammatische Wechsel beim Zeitwort erleidet hier zeitig Einschränkungen. – Über die analytisch gebildeten Das Althochdeutsche kennt noch keine feste Futur Umschreibung und drückt die zukünftige Handlung meist mit *sollen* aus, nicht mit *werden* (vgl. das Engl.): *ich scal lesan*.

Auf dem Gebiet der Wortbildung tritt das alte »-Suffix, mit dem Nomina agentis gebildet werden (ahd. *boto* „Bote“ < germ. **budan-*, ähnlich *Schurke*, *Scherge* usw.) mehr und mehr zurück vor den Bildungen auf-er, ahd. *-äri*: Mhd. *ejjer* „Esser“ / ahd. £330; mhd. *geber* „Geber“ / ahd. *gebo*. Neben althochdeutschem *einsidilo*, das noch heute als *Einsiedel* weiterlebt, tritt später *einsidelsere*, neben mhd. *kempfe*, md.-nd. *kempe*, das auch wir als *Kämpfe* kennen, ein jüngeres *Kämpfer* usw.

Diminutiva sind im Gotischen, Altsächsischen und Angelsächsischen nur selten festzustellen. Im Althochdeutschen erscheinen sie häufiger in der Glossenliteratur. Notker übersetzt nur wenige der zahlreichen Verkleinerungsformen seiner Vorlagen, ähnlich Otfrid, Tatian, Williram und andere. Diminutivbildungen bleiben im Dt. bis ins 11. Jh. spärlich. Sie entfalten sich erst in der mhd. Übersetzungsliteratur.

„Es ist unverkennbare Richtung der älteren Sprache, die Ableitungen aufzugeben und durch Kompositionen zu ersetzen... Die Zus.-Setzung sagt der schärferen Bestimmung der Begriffe zu“ .

Uneigentliche Zusammenbaetzungen, d. h. also solche, die ein 1. Glied im Gen. aufweisen (Typ *Amtshaus*), stehen in der älteren Zeit an Zahl den eigentlichen erheblich nach, die hier keine Flexionsform zeigen (Typ *Amtmann*). Im Gotischen sind andere als eigentliche Komposita kaum bekannt. Seit der althochdeutschen Zeit gewinnen die uneigentlichen stets größeren Raum, aber noch Luther sagt *ratherr*, *blutfreund*, *amtknecht*, noch Wieland *Befehlhaber*, *Auglider*. Dennoch werden eigentliche Komposita auch heute noch geschaffen, sind also keineswegs auf alte Bildungen eingeschränkt. – Seit der althochdeutschen Zeit nehmen die Zusammensetzungen mit einem verbalen 1. Glied (Typ *Speisekarte*) gleichfalls zu, wenn sie auch erst in nhd. Zeit wirklich häufig werden (ebd. 70f.). Bereits ahd. sind *jet-isarn* „Jäteisen“, *melk-kubilin* „Melkkübel“, *scher-sachs* „Schermesser“ u. a.

Die gesamte althochdeutsche Wortbildung der gelehrten Texte ist unter dem Gesichtspunkt ihrer Abhängigkeit von lateinischen Vorbildern zu betrachten.

Auf syntaktischen Gebiet ist bis ins 10. Jh. die Verwendung der Mehrzahl bei abstrakten Einzelbegriffen stark eingeschränkt. Die Substantive, die einzigartige Begriffe bezeichnen, nehmen den Artikel erst allmählich zu sich (*erda* „Erde“, *evangelium*, *druhtin* „Herr“). Der unbestimmte Artikel findet weitere Verwendung. Noch muss nicht bei jeder Verbalform ein Subjekt stehen (vgl. das Lat.): *stuont* ist noch gleichwertig mit *er stuont*.

Ein erheblicher Teil des ererbten Wortschatzes, dessen Vorhandensein uns im 8./9. Jh. noch bezeugt ist, wird allmählich aufgegeben. Das dem 8. Jh. angehörige sog. Keronische Glossar („Abrogans“) bietet eine lange Reihe von Ausdrücken, die sonst nirgends im Ahd. bezeugt werden und deren Untergang vorab im Obd. im Verlauf der ahd. Epoche erfolgt sein muss. Andererseits bleibt zu beachten, dass die meist geistl. Denkmäler der Zeit nur einen Teil des ahd. Wortschatzes überliefern und dieser weit umfangreicher war, als die Quellen erkennen lassen. Das wird bestätigt durch aus germanischem Erbe stammende Wörter, die erst im Mhd. auftreten (*Molke*, *Laich*, *Strauch*, *Trotz*). Auch Lehnwörter gehören hierher (*pfeifen*, *pflücken*, *Pfirsich*).

Untergegangen sind während der ahd. Epoche die Wörter *itis* „Weib“ und *mornen* „trauern“. Ahd. *bah*, asächs. *hak* (vgl. engl. *back* „Rücken“) stirbt im Ahd. ab, im Ndl. bleibt es länger erhalten, gerade wie Niederländische *eeuw* „Jahrhundert“ noch vorhanden ist, während das entsprechende Formenbau. Wortbildung. Satzbau. Wortsehatz (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 93-95*).

TEXT 27

ÜBERGANG ZUR SCHRIFTLICHEN AUFZEICHNUNG UND ZUM BUCHWESEN

Von besserer Wichtigkeit für die Geschichte der deutschen Sprache erwies sich der seit dem 8. Jh. einsetzende Übergang zur schriftlichen Aufzeichnung und zum Buchwesen, der nach dem Vorbild Südeuropas von Kirche und Staat in gleicher Weise gefördert wurde und ohne nähere Beziehung war zu der älteren nur zu Inschriften auf Geräten verwandten dt. Runenschrift. Um 750, also noch in vorkarolingischer Zeit, entstand unter Bischof Arbeo in Freising unter langobardischen Einflüssen das älteste dt. Buch: der „Abrogans“, ein Synonymenlexikon, das einen hochaltertümlichen deutschen Wortschatz in lateinischen Lettern überliefert. Gewiss blieb die bevorzugte Sprache des geschriebenen Worts auch in ahd. Zeit die lat. Wenn wir hier absehen von den Glossen und Vokabularien, so handelt es sich bei den fortlaufenden Texten der Zeit fast ausschließlich um Übersetzungen oder Bearbeitungen lat.-christl. Vorlagen. Von Alt-heimischem hat nur wenig den Weg aufs Pergament gefunden, so das Hildebrandslied. Eine Sammlung von Heldenliedern, die Karl d. Grosse nach Einharts Zeugnis veranstalten ließ, ist untergegangen.

Im Ganzen sind fortlaufende deutsche Texte bis ins 12. Jh. nicht allzu häufig anzutreffen. Größere Dichtungen in deutsche Sprache begegnen nur vereinzelt, zuerst im 9. Jh. die Evangelienharmonie Otfrids, der altsächsische Heliand und die Bruchstücke einer altsächsischen Genesis. Auch umfangreichere Prosawerke bleiben selten. Zu ihnen zählt die nach Fulda weisende Übersetzung der Evangelienharmonie des Syrrers Tatian (um 830) und vor allem die noch der Zeit Karls d. Grosse angehörige südrheinfränkische (westfränkische ?) Verdeutschung der Schrift *De fide catholica contra Judaeos* des Isidor von Sevilla. Eigenartig sind die Prosaschriften (Übersetzungen u. Kommentare) Notkers des Deutschen von St. Gallen (gest. 1022): Sie mischen Dt. und Lat. im selben Satze, ähnlich wie das später (um 1065) in Willirams von Ebersberg Paraphrase des Hohen Liedes geschieht und in der Dichtung in dem dem 10. Jh. angehörigen *De Heinrico*. Neben den literarischen, wissenschaftlichen und kirchlichen Texten stehen Niederschriften wie die Heberollen der Stifter Essen und Freckenhorst (9./10. Jh.) sowie eine Rheinessen Grabsteininschrift (10. Jh.) vereinzelt da.

Der Anteil der deutschen Kulturräume an der auf uns gekommenen, schriftliche althochdeutsche Überlieferung ist sehr ungleich. Bayern, die Ostschweiz, das Elsass und das rheinfränkische Gebiet sind am reichsten vertreten. Ihnen gegenüber tritt Niederdeutschland – trotz des Heiland, der

altsächsischen Genesis und der altfränkischen Psalmen – erheblich zurück. Die Denkmäler sind also bes. im Gebiet des Rheins von Konstanz bis zur Mosel und an der oberen Donau beheimatet, d. h. dort, wo die christl. Kultur zuerst Wurzel geschlagen hatte.

Die verschiedenen Epochen der ahd. Zeit sind der Aufzeichnung dt. Texte nicht gleich günstig gewesen. Das tatkräftige Vorgehen Karls d. Grosse war beim Übergang zum Schriftwesen von entscheidender Wichtigkeit. Der „Abrogans“ (s. o.) blieb bedeutungslos gegenüber der Fülle der Werke, die auf Karls Anregung zurückgeführt werden dürfen und die, vom Fränkischen aus vordringend, im dt. S in die Stammessprachen umgesetzt wurden. Nach Einhart hat Karl ferner nicht nur eine Sammlung heimischer Lieder veranlasst (s. o.), sondern sich auch mit dem Plan einer dt. Grammatik befasst. Auch die jüngeren Karolinger standen dem dt. Buchwesen nahe: Ludwig der Fromme hat den Heiland angeregt; Otfrids Werk ist Ludwig dem Deutschen gewidmet, in dessen Gebetbuch sich das Muspilli eingetragen fand. Das Zeitalter der Ottonen gab demgegenüber der lat. Sprache wiederum den Vorzug vor der dt. (Waltharius, Ruodlieb, Hroswitha), obwohl es uns in vielem andern deutscher erscheint als das der Karolinger (*Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 110-111*).

TEXT 28

MITTELHOCHDEUTSCH – MITTELNIEDERDEUTSCH

Im 11./14. Jh. hat sich das dt. Sprachgebiet im Zuge der dt. Ostkolonisation (§ 68) erheblich weiter ausgedehnt, nicht zuletzt auch dadurch, dass deutsche Volkstum allmählich slawische Bevölkerungsteile aufzusaugen vermochte. Die entscheidende Zeit der Deutschwerdung des mitteldeutschen Osten ist das 12./13. Jh. 1230 beginnt die Kolonisationstätigkeit des Deutschen Ordens in Preußen. In jenen Jahrhunderten sind die Grundlagen der deutschen Kolonialsprachlandschaften zwischen der Ostsee und dem Sudetengebiet geschaffen worden, die bald auch Anteil nahmen am literarischen Schaffen der Nation (Böhmen, Preußen). Im SO gewannen die sog. Siebenbürger Sachsen im 12. Jh. jenseits des geschlossenen dt. Siedlungsraums ihre neue Heimat; sie stammten zum großen Teil aus mittelhochdeutschen Gebieten. Ohne auf Einzelheiten des Vorrückens der dt. Sprache nach S hin näher einzugehen, heben wir hervor, dass dt. Siedler im 11./14. Jh. bis zu den Südabhängen der Alpen vorgedrungen sind, wo noch heute deutsche Sprachinseln in romanischer Umgebung liegen, so beim Monte Rosa. Diese südl. Gebiete wurden von Oberdeutschland aus besiedelt; ihre Bewohner stellen nicht etwa Reste der Kimbern, Goten oder Langobarden dar.

Im 13. Jh. galt das Flämische im Westen noch über Boulogne hinaus; im Beginn des 14. reichte die Sprachgrenze bis vor die Tore von Calais; heute verläuft sie östliche von Gravelines. Der Verwendungsbereich der dt. Sprache in der schriftlichen Aufzeichnung ist nun erheblich größer als im voraufgehenden Zeitabschnitt. Lyrik und Epik, auch das Drama in gebundener Rede, erleben eine großartige Entfaltung. Überdies sehen wir eine dt. Originalprosa (neben der meist stärker ans Latein gebundenen Übersetzungsprosa) Raum gewinnen und der Verwendung des Lateinischen wie der gebundenen Rede, bes. auch bei der Erörterung wissenschaftlicher und praktischer Dinge, Abbruch tun. Um 1200 bereits muss eine historische Prosadichtung vorhanden gewesen sein, die, in Soest entstanden, dem gewaltigsten Helden der germanischen Welt, Dietrich v. Bern, gegolten hatte; sie spiegelt sich in der nördlichen „Thidrek-saga“ (1260). Das erste Rechtsbuch in dt. Sprache, der „Sachsenspiegel“ des inhaltlichen Schöffen Eike v. Repgow, und das erste dt. Geschichtswerk, dessen „Sächs. Weltchronik“, gehören der 1. Hälfte des 13. Jh.s an, ebenso die St. Galler Chronik Chr. Kuchimeisters. Im Schrifttum der dt. Mystik findet die Welt des religiösen Erlebens in einer originalen dt. Prosa ihre Gestaltung. Die rednerische Prosa tritt uns in den Predigten Bertholds von Regensburg packend entgegen.

Auch in den Kanzleien hält das Deutsche nun seinen Einzug. In den fürstlichen und städtischen Schreibstuben setzt seine Verwendung in den verschiedenen Landschaften zu verschiedenen Zeiten ein, und zwar breitet es sich als Urkundensprache seit dem späteren 13. Jh. vom W nach O hin aus. In Kölner Schreins Urkunden wird es schon im 12. Jh. angewandt; im deutschen Osten und Norden setzt es sich erst im Beginn des 14. Jh. als Urkundensprache durch. – Von 2500 Urkunden in dt. Sprache aus der Zeit vor 1300 sind nach F. Wilhelm etwa 2200 auf hochdeutschen Boden entstanden, die Hauptmasse in dem einst zum Römerreich gehörenden Gebiet. Die übrigen 300 stammen aus Niederdeutschland, davon 200 aus niederfränkischem Gebiet, gleichfalls also aus altem Römerland.

Die Entwicklung wurde dadurch gefördert, dass Friedrich II. 1235 das 1. Reichsgesetz in deutscher Sprache erliess: den Mainzer Reichslandfrieden“. Später hat Ludwig d. Bayer (1314/47) den Gebrauch des Dt. im Urkundenverkehr gefestigt. Voraussetzung für den Übergang zur dt. Urkundensprache war neben dem erstarkenden nationalen Selbstbewusstsein vor allem eine soziale Umschichtung: Der Aufstieg des lateinisch-unkundigen niederen Adels, der gegen 1250 stärkeres Interesse an den Urkunden nahm. Er vor“ allem hat den Umschwung in der Geschäftssprache bewirkt und die Wendung auch in den Städten erzwungen, da ihm dort gleichfalls große Bedeutung zukam. In Ländern an der deutschen Westgrenze wird die

lateinische Urkundensprache z. T. nicht durch das Deutsche, sondern durch das Französische ersetzt. – Auch kaufmännische Rechnungen wurden in der älteren Zeit in lat. Sprache geführt.

(Матеріал використаний з підручника: Adolf Bach. Geschichte der deutschen Sprache. – Heidelberg: Quelle Meyer, 1956. – S. 121-123).

ЗНАЧЕННЯ ГРАФІЧНИХ СИМВОЛІВ

Індоєвропейська прмова

ɾ, l̥, m̥, n̥ – сонанти **r, l, m, n** у функції голосних (складотворних) звуків.

i̥ – напівголосний (сонант) у функції голосного **i**.

u̥ – напівголосний (сонант) у функції голосного **u**.

i̯ – напівголосний у функції приголосного, відповідає приблизно а. у у *way, yes*.

u̯ – напівголосний у функції приголосного, відповідає приблизно а. *wu way*.

k̑ – палатальний **k**.

g̑ – палатальний **g**.

h̑ – ларингал.

Прагерманська мова

ɸ – дзвінкий спірант; щілинний міжгубний звук, близький до а. **v** (а. **v** є губно-зубним).

θ (**ð**) – дзвінкий спірант; щілинний звук, що твориться при проходженні повітря між язиком і зубами (аналогічний англійському дзвінкому, що позначається діграфом **th**).

ɣ – дзвінкий велярний спірант, що твориться при проходженні повітря через щілину між язиком і піднебінням.

ŋ – велярний носовий; позиційний варіант фонем **n**.

h – придиховий звук, подібний до а. чи нім. **h** на початку слова і, можливо, в інтервокальній позиції; глухий велярний спірант, що відповідає дзвінкому звуку в інших позиціях (порівн. нім. **ch** у слові *machen*).

χ – спеціальне позначення велярного глухого спіранта, що виник внаслідок розщеплення герм. **h** (див. **h**).

ʀ – глухий щілинний, що твориться проходженням повітря через щілину між язиком і зубами; корелят дзвінкого **ð** (порівн. а. **th** у слові *thin*).

z – дзвінкий спірант, протиставлюваний глухому [s].

ǣ – довгий відкритий [ǣ], що виник внаслідок розширення іє. **ê**.

Готська мова

ai – означає дифтонг **ai** або монофтонг [e] – перед **h, r, hw (h)**, а також у редуплікуючих дієсловах.

au – дифтонг **au** або монофтонг [o] перед **h, r, hw**.

ei – довгий **î**.

z – дзвінкий спірант, протиставлюваний глухому [S].

gg, gk, gq – передають диграфи **ng, nk, nq**.

h – передає диграф **hw**.

Інші германські мови

c – у давньоверхньонімецькій і давньоангайській означає **k**; у давньофризькій

може передавати **k** і [ts].

cg – у давньоангайській подвоєне **gg**.

dsz, dz, scz, sz, ts, tscz та ін. передають у давньофризькій асимільовані **kig**.

æ – у давньоісландській і в давньоанглійській – відкритий [æ].

ø – у давньоісландській мові огублений **a**.

ø – у давньоісландській – короткий огублений **e**, подібний до нім. **æ** **ö**; у середині XIII століття збігся з **ø**; у давньоісландській – довгий огублений **e** (у XIII ст. збігся з **æ**); замість вживається літера **æ** (у словнику [Vries] віддається перевага літері **æ**; у [Pokorny] – літері **ø**).

æ – як нім. **ö** у давньоанглійській і у середньовірньонімецькій.

Þ – глухий міжзубний; у давньоанглійській на письмі вільно чергується з літерою **ð**; у давньосаксонській, давньофризькій, а також у давньоверхньонімецькій мовах звук [Θ] передається сполученням **th**.

å – у шведській мові –голосний [o].

y – давньоанглійській і давньоісландській огублене **i**, що відповідає приблизно нім. **ü**.

z – у німецькій і в давньоісландській – африката [ts]; у давньоверхньонімецьких пам'ятках буква **z** використовується для позначення щілинного (див. нижче **z**).

z – у давньоверхньонімецькій – щілинний, що виник внаслідок пересуву герм. **t** (пізніше збігся з **s**); знак **z** використовується головним чином у навчальних посібниках, словниках для того, щоб чітко відрізнити щілинний **z** від африкати **z**.

Позначення довготи в усіх германських мовах уніфіковане і передається надрядковим знаком « – ».

Давньоіндійська мова

š – щілинний (сибілянт) [s]; використовується в транскрипції для передачі церебрального **ṣ**.

ś –палатальний щілинний, близький до укр. **ш** у складі *шя*.

c – африката [tš], близька до укр. **ч** у складі *чя*.

j – африката [dž], близька до укр. **дж** у складі *джя*.

y – щілинний середньоязиковий, як в а. *yes*.

h – глухий спірант, позиційний варіант s в кінці ізольованого слова (відповідає т. зв. *visarga*).

ñ – палатальний носовий.

ṅ – велярний носовий.

Старослов 'янська і праслов 'янська мови

ѣ – позначає звук, близький до нім. **ä**; передає кириличну букву «ять» **ѣ**.

є – позначає носовий **є**; передає кириличну букву «юс малий» **ѣ**.

Ѡ – позначає носовий **Ѡ**; передає кириличну букву «юс великий» **Ѡ**.

Ѣ – ер, позначає редукований короткий [**ǫ**].

Ѥ – ери, позначає редукований короткий [**ĩ**].

ou – позначає монофтонг [**u**].

с – у латинській графіці афrikата [**ts**].

č – у латинській графіці афrikата [**tš**].

Ch – у латинській графіці глухий велярний щілинний [**χ**].

Інші мови

ė – у литовській мові – довге закрите **e**.

ė̃ – у литовській мові – довге закрите **e** з акутом.

z – у хетській мові – афrikата [**ts**].

Ϝ – у грецькій мові – шоста літера архаїчного грецького алфавіту (дигама); використовується для передачі звука [**w**] = іє. **ϝ**.

Інші знаки

> – переходить у.

< – розвинувся з.

* – реконструйована форма або значення.

// – генетично відповідає.

КОРОТКИЙ ГОТСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

A

aba (імен.) ‘чоловік’;

двн.-ісл. afi, двн.-в.-нім. uobo ‘землероб, рільник’;скр. ápas, лат. opus ‘робота’.

aggilus запоз. ‘ангел’;

двн.-ісл. engell, engill, двн.-англ. engel, двн.-в.-нім. angil, двн.-фр.angel, engil, двн.-сакс. angil; грец. άγγελος ‘вісник’, лат. angelus (з грец.) ‘вісник, янгол’.

ahs ‘колос’;

двн.-ісл. ah, двн.-англ. éar, æhher, двн.-в.-нім. ehir, ah, дфн.-фр. ār;двн.-інд., áśri- ‘вістря, наконечник’, грец. άχνη ‘пух’, лат. acus.

aiwaggeli запоз. ‘Євангеліє’;

суч.-нім. Evangelium;грец. ευαγγέλιον ‘блага звістка від ангела’, лат. euangelium.

apaustaulus запоз. ‘апостол’;

двн.-англ. apostol; грец. άπόστολος ‘посланець’, лат. (запоз. з грец.) apostolus.

B

barizeins ‘ячмінний’;

двн.-ісл. barr ‘ячмінь’, двн.-англ. bære, bere, двн.-фр. ber-; лат. far(r), ірл. bara, ст.-слов. bŕgŭ, укр. борошно.

boka ‘літера, мн. книга’;

двн.-ісл. bōk, двн.-англ. bōc, двн.-в.-нім. buoh, двн.-сакс. bōk, buok, двн.-фр. bōk; грец. φηγός, лат. fāgus ‘дерево бук’.

brujo запоз. ‘броня’;

двн.-ісл. brunja, двн.-англ. byrne, двн.-в.-нім. brunja, rrunja, двн.-сакс. brunnia; двн.-ірл. bruinne ‘груди’.

Brunna ‘джерело’;

двн.-ісл. brunnr, двн.-англ. brunna, burna, двн.-в.-нім., двн.-сакс. brunno.i.-e. *bhrēu, грец. φρέαρ.

D

dauro ‘двері’;

двн.-ісл., dyrr, двн.-англ. duru, двн.-в.-нім.turi, tura, двн.-сакс. duri, dor, двн.-фр. dore; і.е. *dhver, скр. dvâr, грец.θυρα, лат. fores, ірл. dorus, вал. dvara, лит.dùrgys, латис. durvis, ст.-слов.

dviridiups ‘глибокий’;

двн.-ісл. djûpr, двн.-англ. dēop, двн.-в.-нім. tiuf, teof, двн.-сакс. diop, двн.-фр. diar; лат. dubra, лит. dubùs, рос. дебри.

drigkan ‘пити’; двн.-ісл. drekka, двн.-англ. drincan, двн.-в.-нім. trinkan, trinchan, двн.-сакс. drinkan, двн.-фр. drinka.

E

eisarn запоз. ‘залізо’;

двн.-ісл. îsarn, jârn, двн.-англ. ĩsarn, ĩsen, ĩren, двн.-в.-нім. îsarn, двн.-сакс. îsarn, двн.-фр. ĩsarn; кельт. *ĩsarno-, двн.-ірл. iarann, ірл. íarn, гаел. isarno-dori.

F

fahan ‘ловити, схопити’;

двн.-ісл. fâ, двн.-англ. fōn, fēng, двн.-в.-нім. fâhan, fânc, двн.-сакс. fâhan, двн.-фр. fâ; лат. pango.

faihu ‘майно, худоба’;

двн.-ісл. fê, двн.-англ. feoh, fēo, двн.-в.-нім. fihu, двн.-сакс. fehu, двн.-фр. fia; і.-є. *pek-, скр. paçú, грец. πέκος, лат. pecu, pecus, лит. rékus, прус. pecku.

fairlous ‘всесвіт’;

двн.-ісл. fjör, двн.-англ. feorh, двн.-в.-нім. ferah, ferh, двн.-сакс. ferah, ferh. і.-є. *perk-, скр. paçu, грец. πόρκης, лат. com-presco.

faskja запоз. ‘пов’язка, похоронне покривало’;

лат. fascia.

figgrs ‘палець’;

двн.-ісл. fingr, двн.-англ., двн.-сакс., двн.-фр. finger, двн.-в.-нім. fingar; і.-є. *penqe-.

G

gabaurps ‘народження, рід’;

двн.-ісл. buðr, byð, двн.-англ. (ge)byrd, двн.-в.-нім. giburt, двн.-сакс. giburd, двн.-фр. berth, berd; скр. bhiṛtí, грец. συμφέρειω, лат. fors, ірл. brith.

gaírda ‘пасок’;

двн.-ісл. gjörð, двн.-англ. gyrdel, двн.-в.-нім. gurtel, gurdil, curtil, двн.-фр. gerdel.

gawaurki ‘діяння’;

двн.-ісл. yṛki, двн.-англ. geweorc, двн.-в.-нім. giwurchi, двн.-сакс. giwurcht.

H

haírda ‘стадо’;

двн.-ісл. hjörð, двн.-англ. heord, двн.-в.-нім. herta, двн.-фр. herda;скр. çárdha, грец. κόρθυς.

hairto ‘серце’;

двн.-ісл. hjarta, двн.-англ. heorte, двн.-в.-нім. herza, двн.-сакс., двн.-фр. herte;грец. καρδία, лат. cordis, лит. szirdís, латис. sirds, ст.-слов. srċda, рос.сердце, укр. серце, ірл. cride.

halja ‘пекло’;

двн.-ісл. hel, Hel (ім’я богині смерті), двн.-англ. hell, двн.-в.-нім. hella, двн.-сакс. hallja, двн.-фр. helle, hille, норв. hulder;грец. καλύπτω, ірл. cel.

hlaifs ‘хліб’ герм. походж.;

двн.-ісл. hleifr, двн.-англ. hlāf, двн.-в.-нім. leip, leib, hlaiba, laiba; запоз. ст.-слов. chlēbŭ, лит. klēpas, латис. klaips.

hlaiw ‘могила’;

двн.-англ. hlāē w, hlāw, двн.-в.-нім. hlêo, двн.-сакс. hlêo, hlêwe.лат. clivus.

I

ibns ‘схожий, рівний’;

двн.-ісл. jafn, двн.-англ. efen, двн.-в.-нім. eban, двн.-сакс. ehoan, двн.-фр. even; і.-є. *aiem-, iem-, скр. уамá, лат. imâgo, imitor.

inna ‘усередині’;

двн.-ісл. inni, двн.-англ., двн.-сакс. inne, двн.-в.-нім. inni;

J

juggs ‘молодий’;

двн.-ісл. jungr, двн.-англ. geong, двн.-в.-нім., двн.-сакс., двн.-фр. jung; скр. жуваçá, лат. juvencus, двн.-ірл. ðас, ірл. óас, вал. ieuanc, лит. jáunus, рос. юный, укр. юнак.

juk ‘ярмо’;

двн.-ісл. ok, двн.-англ. геос, двн.-в.-нім. joh, juh, joch, juch, двн.-сакс. juk; скр. yugá, грец. ζυγόν, лат. jugum, ст.-слов. iġo, рос. иго, вал. iau.

K

kaúrn ‘зерно’;

двн.-ісл. korn, двн.-англ. corn, двн.-в.-нім. korn, chorn, двн.-сакс., двн.-фр. korn; лат. grānum, ст.-слов. zrŭno, рос., зерно, укр. зерно, двн.-ірл. grán, лит. žirnis, латв. sirnis.

kunþs ‘відомий’;

двн.-ісл. kunnr, kuðr, двн.-англ. cūþ, двн.-в.-нім. cund, chund, двн.-сакс. kûþ, двн.-фр. kūth.скр. jñātàs, грец. γνωτός, лат. gnarus, ірл. gnath.

L

lasjan ‘навчати’;

двн.-англ. læran, двн.-в.-нім. lêren, двн.-сакс. lêrian, двн.-фр. lēra.

lekeis ‘лікар’;

двн.-ісл. læknir, двн.-англ. læce, двн.-в.-нім. lâhhi, lâchi, двн.-сакс. lâki, двн.-фр. lêzta; грец. λέγω, лат. lego, ст.-слов. lěkarī, ірл. liaig.

M

mats ‘їжа’;

двн.-ісл. mart, двн.-англ. mete, двн.-в.-нім. maz, двн.-сакс. mat, meti, двн.-фр. mete; скр. mádati, грец. μαδάω, лат. madēre, ірл. maisse.

mena ‘місяць’;

двн.-ісл. mâni, двн.-англ. mōna, двн.-в.-нім., двн.-сакс. mâno, двн.-фр. mōna; скр. mâs, грец. μήν, лат. mēnsis, ірл. mí, ст.-слов. měšecī, лит. mėnesio.

N

nahts ‘ніч’;

двн.-ісл. nâtt, двн.-англ. neaht, niht, двн.-в.-нім. naht, двн.-сакс. naht, двн.-фр. nacht; і.-є. *nokt-, скр. náкта, грец. νύξ, νυκτός, лат. nox, лит. naktis, латис. nakts, ст.-слов. noštī, алб. natε, рос. ночь, укр. ніч., ірл. nocht.

O

osanna запоз. ‘слава’;

грец. ὡσαννά (арам.)

Q

qens ‘жінка, дружина’;

двн.-ісл. kvin, kvæn, двн.-англ. cwēn, cwene, двн.-в.-нім. quena, двн.-сакс. quân, quena; вед. -jâni, грец. γυνή, прус. ganna, genno, ст.-слов. žena, рос. жена, вірм. kin.

R

raih̥ts ‘правий, справедливий’;

двн.-ісл. rētt, двн.-англ. riht, двн.-в.-нім. reht, recht, двн.-сакс. reht, двн.-фр. riucht; авест. rāshta, грец. ῥεκός, лат. rectus, ірл. recht.

rum ‘місце, приміщення’;

двн.-ісл. rûmr, двн.-англ. rūm, двн.-в.-нім., двн.-сакс. rūm, двн.-фр. rūm. і.-є. *ru-, лат. rūs, ст.-слов. ravīnŭ, ірл. róe, вал. ravañh-.

S

saggws ‘пісня’;

двн.-ісл. söngr, двн.-англ. sang, двн.-в.-нім. sang, sanc, двн.-сакс. sang, двн.-фр. song, sang; грец. ὄμφή.

satjan ‘саджати’;

двн.-ісл. setja, двн.-англ. settan, двн.-в.-нім. sazzan, sezzan, двн.-сакс. settian, двн.-фр. setta.

скр. sad, лат. sedeo, прус. saddinna, ірл. seiss, вал. sedd, рос. садить, сидеть, укр. посадити.

skeima ‘ліхтар’;

двн.-ісл. skim, skimi, двн.-англ. scīma, двн.-в.-нім., двн.-сакс. scīmo; перськ. sāyah, грец. σκία, ірл. scíam.

stiur ‘бик’;

двн.-ісл. þjórr, двн.-англ. steor, двн.-в.-нім. stior; скр. sthavirá, грец. ταυρος, лат. taurus, ірл. tarb, вал. çtaora, ст.-слов. turŭ, укр. тур, прус. tauris, лит. tauras.

T

tuggo ‘язик’;

двн.-ісл. tunga, двн.-англ. tunge, двн.-в.-нім. zunga, двн.-сакс. tunga, двн.-фр. tunge, tonge; і.-є. *dn̄ghvā, скр. jihvâ, двн.-лат. dīngua, лат. lingua, двн.-ірл. tengae, ст.-слов. językŭ, рос. язык, лит. lėžūvis.

P

þahan ‘мовчати’;

двн.-ісл. þegja, þagna, двн.-в.-нім. dagên, двн.-сакс. thagian; лат. taceo.

***þres** ‘три’;

двн.-ісл. þrîr, þrijâr, þrjú, двн.-англ. þrie, þrēo, двн.-в.-нім. drîê, driô, driu, двн.-сакс. thria, threa, thrie, thriu, двн.-фр. thrê, thriu; і.-є. *tri-, скр. tráyas, вед. trî, грец. τρεῖς, τρία, лат. trēs, tria, ст.-слов. trīje, trije, tri, рос. три, укр. три, алб. trê, лит. trỹs, латис. trîs.

U

undar ‘під’;

двн.-ісл. undir, двн.-англ. under, двн.-в.-нім. untar, undar, двн.-сакс. undar, двн.-фр. under; скр. adhás, лат. inferus, вал. adhairi

W

waír ‘людина’;

двн.-ісл. *verr*, двн.-англ., двн.-в.-нім., двн.-сакс., двн.-фр. *wer*; і.-є. **vīro*, скр. *vîrâ*, лат. *vir*, ірл. *fer*, вал. *vîra*, лит. *výgas*.

wasjan ‘одягати’;

двн.-ісл. *verja*, двн.-англ., двн.-сакс. *werian*, двн.-в.-нім. *werjan,werjen*; і.-є. **ves-*, скр. *vaste*, грец. *ἔζωω*, лат. *vestis*.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

A

Аблаут (нім. *Der Ablaut*; англ. *ablaut*) – незалежне (від позицій інших звуків) чергування голосних у корені слова в різних граматичних формах (напр., везти – возити).

Алітерація (нім. *Die Alliteration*; англ. *alliteration*) – стилістичний прийом, який полягає у повторенні однорідних приголосних звуків задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його змістового зв'язку.

Альтернант (нім. *Das Alternant*; англ. *alternant*) – варіант, що чергується з іншими варіантами мовної одиниці.

Аналогія («вирівнювання за аналогією») (нім. *Die Analogie (Ähnlichkeit)*; англ. *analogy* («*leveling by analogy*»)) – подібність, схожість у цілому відмінних предметів, явищ за певними властивостями, ознаками або відношеннями; чинник, що призводить до певної уніфікації.

Анаптиксис (нім. *Die Vokalentfaltung*; англ. *anaptyxis*) – виникнення голосних; виникнення полегшеної вимови голосного звука у слові між двома приголосними.

Анафоричний займенник (нім. *Das anaphorische Pronomen*; англ. *Anaphoric pronoun*) – займенник 3 особи однини, що з'явився в іє. мовах уже після розпаду іє. спільноти на що вказує той факт, що генетично він не збігається навіть у близькоспоріднених мовах.

Аномальний аблаут (нім. *Ablautentgleisung*; англ. *anomalous ablaut*) – чергування в германському корені **e – ai – i** замість очікуваного ряду **i – ai – i** (що відповідає іє. чергуванню **e_i - o_i - i**) прийнято позначати терміном «*Ablautentgleisung*» (буквально «зісковзування з колії аблаута»), який можна перекласти як «аномальний розвиток аблаута».

Анофонія – див. аблаут.

Ареал (нім. *Das Areal*; англ. *area*) – область поширення мовного явища.

Артикль (нім. *Der Artikel*; англ. *article*) – іє. займенник ***to** мав порівняно слабо виражене дейктичне значення, він почав поступово набувати анафоричної (замінної) функції і супроводжувати іменник як елемент, що втратив своє лексичне значення і перетворюється у граматичний показник – артикль.

Архетип (нім. *Der Archetyp*; англ. *archetype*) – відновлена (реконструйована) певна гіпотетична форма, до якої можна звести усі виявлені, тобто реально існуючі й зафіксовані в пам'ятках, форми слів.

Асиміляція (нім. *Die Assimilation*; англ. *assimilation*) – комбінаторна зміна (уподібнення) звуків.

Аспірація (нім. *festerEinsatz*; англ. *aspiration*) – придих.

Афrikата (нім. *Die Affrikaten*; англ. *affricate*) – приголосний із складною змично-щільною артикуляцією (ч – тш, ц – тс).

В

Варіант (нім. *Die Variante*; англ. *option*) – різновид мовної одиниці.

Велярний (нім. *Velar*; англ. *velar*) – звук, утворений взаємодією язика і заднього (м'якого) піднебіння.

Вокалізм (нім. *DerVokalismus*; англ. *vocalism*) – система голосних фонем певної мови з усіма їх рисами, які виявляються у процесі артикуляції в мовленні.

Г

Генетична спорідненість (нім. *Die genetische Ähnlichkeit*; англ. *genetic relationship*) – подібність на основі спільності походження.

Глоталізований (нім. *Glottal*; англ. *glottalising*) – зімкнено-глотковий звук; звук, утворений шляхом ротового і глоткового зіткнення.

Глотальна теорія (нім. *Glottaltheorie*; англ. *glottal theory*) – під такою назвою до сучасного порівняльно-історичного мовознавства увійшла теорія, яку розвивають Т. Гамкрелідзе і В'яч. Вс. Іванов, а також деякі зарубіжні компаративісти. Спираючись на результати порівняльно-історичного аналізу індоєвропейських мов і на дані типологічного аналізу мов різної будови (наприклад, картвельських), вказані мовознавці реконструювали іє. систему зімкнених, у якій дзвінкому неаспірованому ряду **b, d, ĝ, gŭ** відповідає ряд тоталізованих **p', t', k', k'** (гр. *glotta* – «мова»).

Грамматикалізація (нім. *DieGrammatikalisierung*; англ. *grammatilazition*) – перехід слова в розряд граматичних одиниць у зв'язку з утратою лексичної самостійності.

Д

Делабіалізація (нім. *DieEntrundung*; англ. *delabialization*) – утрата звуком ознаки огублення.

Дентальний (нім. *Dental*; англ. *dental*) – зубний приголосний.

Диграф (нім. *DieLigatur*; англ. *digraph*) – сполучення двох букв.

Дисиміляція (нім. *Dissimilation*; англ. *dissimilation*) – розподібнення звуків.

Дифтонг (нім. *DerDiphthong*; англ. *diphthong*) – сполучення двох голосних (складотворчого і нескладотворчого) в одному складі.

Дифтонгізація (нім. *DieDiphthongisierung*; англ. *diphthongization*) – перетворення голосного на дифтонг.

Етимологія (нім. *Die Etymologie*; англ. *etymology*) – наука про походження слів.

Експірація (нім. *Die Expiration*; англ. *expiration*) – видих; проходження повітря крізь органи мовлення при творенні звуків.

Етніоніми (нім. *Das Etnonym*; англ. *ethnonym*) – назви племен і народностей.

З

Звукосимволізм (нім. *Der Lautsymbolismus*; англ. *sound symbolism*) – здатність звуку передавати значення слова.

Зімкнений (нім. *Implosiv*; англ. *close*) – такий звук, при вимові якого повітря долає зімкнення (затвор, перепону).

І

Ізогласа (нім. *DieIsoglosse*; англ. *isogloss*) – лінія (на карті), що показує територію поширення того чи іншого мовного явища. В етимологічних дослідженнях слово «ізогласа» вживається також у ширшому значенні: лексична спільність, характерна для певної (обмеженої) групи мов.

Імператив (нім. *DerImperativ*; англ. *Imperative*) – виражає прохання, волевиявлення, наказ мовця.

Інгові форми (англ. *Ing-forms*) – віддієслівні іменники з суфіксом **-ing/-ung**.

Інфінітив – (нім. *DasGerundium*; англ. *infinitive*) – це не лише неозначена форма дієслова, як прийнято визначати його в шкільних і вузівських граматиках. За своїм походженням інфінітив – це віддієслівний іменник. У різних групах індоєвропейських мов інфінітив утворюється за допомогою різних показників і не зводиться до єдиної проформи.

К

Кентум (нім. *Kentum*; англ. *centum*) – західний ареал іє. мов.

Консонантизм (нім. *DerKonsonantismus*; англ. *consonantism*) – сукупність приголосних фонем у мові.

Л

Лабіалізація (нім. *DieLabialisierung*; англ. *labialization*) – огублення; участь губ у вимові звука.

Лабіо-велярний (нім. *labiovelar*; англ. *labial-velar*) – звук, утворений велярною артикуляцією і лабіалізацією.

Ларингальний (нім. *laryngeal*; англ. *laryngeal*) – гортанний звук.

М

Метатеза (нім. *DerLautwechsel*; англ. *metathesis*) – перестановка звуків у слові.

Мова-основа (нім. *DieUrsprache*; англ. *parent language*) – реконструйована для даної сім'ї прамова, від якої беруть початок усі мови, які належать до цієї сім'ї.

Мова-субстрат (нім. *DieSubstratsprache*; англ. *substrate language*) – так називають мову, яка впливає на іншу мову, що витискує її з ужитку. Це один з трьох видів мовних контактів; іншими словами під *мовним субстратом* слід розуміти сукупність фактів і явищ усіх рівнів мови в поширеній на якійсь території мові, що походженням пов'язані зі зниклою мовою, яка раніше існувала на цій території.

Монофтонгізація (нім. *Die Monophthongierung*; англ. *monophthongization*) – такий розвиток дифтонга, при якому він у кінцевому результаті перетворюється на монофтонг.

Н

Назалізація (нім. *Die Nasalierung*; англ. *nasalization*) – набуття звуком носового тембру.

Назальний (нім. *nasal*; англ. *nasal*) – носовий.

П

Палаталізація (нім. *Die Palatalisierung*; англ. *palatalization*) – підняття середньої частини язика до твердого піднебіння («пом'якшення» звука).

Переломлення (нім. *Die Brechung*; англ. *refraction of a sound*) – один із видів асиміляції голосних.

Пересув приголосних (нім. *Die Lautverschiebung*; англ. *Consonant Shift*) – розвиток іє. зімкнених у германських, хетській і вірменській мовах.

Прагерманський (нім. *urgermanisch*; англ. *teutonic*) – мову германців в епоху, що передувала її розпаду на окремі давньгерманські діалекти, прийнято називати прагерманською або просто германською.

Прамова (нім. *DieUrsprache*; англ. *parent language*) – за допомогою порівняльно-історичного методу вдалося реконструювати основні риси фонетичної та граматичної будови певної гіпотетичної мови, що отримала назву іє. прамова або мова-основа.

Претерито-презентні дієслова (нім. *Präterito-Präsentia Verben*; англ. *Presence and Preterite*) – у давніх германських мовах зафіксовані дві часові форми – презенс (теперішній час) і претерит (минулий час).

Проривний (нім. *geschlagen*; англ. *explosive*) – звук, утворений шляхом розриву зімкнення.

Р

Редуція (нім. *Die Reduzierung*; англ. *reduction*) – позиційна зміна звуків; нечітка вимова ненаголошеного звука, що призводить до його зміни або зникнення.

Реконструкція (нім. *DieUmgestaltung*; англ. *rehabilitation*) – відновлення мовних одиниць (форм і значень) однієї мови в іншій мові (або історичному стані мови).

Ротацізм (нім. *DerRotazismus*; англ. *rotatsyzm*) – історичний перехід певного звука у [r].

Руни (нім. *Runen*; англ. *Runes*) – вертикально або косо розташовані штрихи, насічки з гострими кутами, без заокруглень, що було зумовлено технікою нанесення рунічних знаків на камінь або іншу тверду поверхню.

С

Сатем (нім. *Satem*; англ. *satem*) – східна гілка іє. гілки мов.

Сонант (нім. *DerSonant*; англ. *sonant*) – звук (приголосний або напівголосний), здатний утворювати склад.

Сонорний (нім. *Sonorlaut*; англ. *sonant*) – звук, при вимові якого головну роль відіграє не шум, а голос (на відміну від шумних).

Спірант (нім. *DerReibelaut*; англ. *spirant*) – те саме, що щілинний.

У

Умлаут (нім. *DerUmlaut*; англ. *umlaut*) – асимілятивна зміна голосних кореня в германських мовах.

Ф

Флексія (нім. *DieFlexion*; англ. *inflection*) – афікс, що служить для творення форм слів.

Щ

Щілинні приголосні (нім. *DerReibelaute*; англ. *fricative*) – звуки, утворені проходженням повітря через щілину.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

а. – англійська
відм. – відмінок
вірм. – вірменська
вказ. – вказівний займенник
влат. – вульгарно-латинська
герм. – германська
гот. – готська
гр. – грецька
дав. відм. – давальний відмінок
да. – давньоанглійська
двн. – давньоверхньонімецька
дієприкм. – дієприкметник
дінд. – давньоіндійська
дісл. – давньоісландська
дсакс. – давньосаксонська
займ. – займенник
зн. відм. – знахідний відмінок
іє. – індоєвропейська
кімер. – кіммерійська
лакськ. – лакська
лат. – латинська
лит. – литовська
лтс. – латиська
мин. ч. – минулий час
мн. – множина
наз. відм. – називний відмінок
на. – новоанглійська
нідерл. – нідерландська
нім. – німецька
ннім. – нижньонімецька
пдсл. – південнослов'янська
псл. – праслов'янська
род. відм. – родовий відмінок
рос. – російська
са. – середньоанглійська
свн. – середньоверхньонімецька
сл. – слов'янська
стсл. – старослов'янська

стфр. – старофранцузька
схв. – сербохорватська
схсл. – східно-слов'янська
т.с. – так само
теп. ч. – теперішній час
укр. – українська
фр. – французька
цсл. – церковнослов'янська
шв. – шведська

ДОДАТКИ

Додаток 1

Походження флексій іменника у німецькій мові

	герм.	двн.	свн.	сучасна німецька мова
N.	-az	tag	tac	Tag
G.	-as/-is	tages	tages	Tages
D.	-ai	tage	tage	Tag(e)
Akk.	-a	tag	tac	Tag
Inst.	-ō	tagu	—	—
N.	-ōz	taga	tage	Tage
G.	-ō(n)	tago	tage	Tage
D.	-mis/-maz	tagum	tagen	Tagen
Akk.	-anz	taga	tage	Tage
N.		wort	wort	Wort
G.		wortes	wortes	Wortes
D.		worte	worte	Wort(e)
Akk.		wort	wort	Wort
N.		wort	wort	Wörter
G.		worto	worte	Wörter
D.		wortum	worten	Wörtern
Akk.		wort	wort	Wörter
N.	-iz	gast	gast	Gast
G.	-eiz	gastes	gastes	Gastes
D.	-ai	gaste	gaste	Gast
Akk.	-i(n)	gast	gast	Gast
Inst.	—	gastiu	—	—
N.	-ejez	gesti	geste	Gäste
G.	-ijō(n)	gestio	geste	Gäste
D.	-imiz	gestim	gcsten	Gästen
Akk.	-inz	gesti	geste	Gäste

	герм.	ДВН.	СВН.	сучасна німецька мова
N.		lamb	lamp	Lamm
G.		lambes	lambes	Lammes
D.		lambe	lambe	Lamm(e)
Akk.		lamb	lamp	Lamm
Inst.		lambu	–	
N.		lambir	lember	Lämmer
G.		lambiro	lember(e)	Lämmer
D.		lambirum	lemberen	Lämmern
Akk.		lambir	lember	Lämmer
N.		kraft	kraft	Kraft
G.		krefti	kraft/krefte	Kraft
D.		krefti	kraft/krefte	Kraft
Akk.		kraft	kraft	Kraft
N.		krefti	krefte	Kräfte
G.		kreftio	krefte	Kräfte
D.		kreftim	kreften	Kräften
Akk.		krefti	krefte	Kräfte
N.	-ō	geba	gebe	Gabe
G.	-ōz	geba	gebe	Gabe
D.	-ōi	gebu	gebe	Gabe
Akk.	-ō(n)	geba	gebe	Gabe
N.	-ōz	gebā	gebe	Gaben
G.	-ō(n)	gebōno	geben	Gaben
D.	-ōmiz	gebōm	geben	Gaben
Akk.	-ōz	gebā	gebe	Gaben
N.	-ō, -ē	boto	bote	Botc
G.	-(e)naz	boten	boten	Boten
D.	-(e)ni	boten	boten	Boten
Akk.	-(a)nun	boton	boten	Boten
N.	-(a)nez	boton	boten	Boten
G.	-(a)nō(n)	botōno	boten	Boten

	герм.	двн.	свн.	сучасна німецька мова
D.	-(u)nmiz	botom	boten	Boten
Akk.	-(a)nunz	boton	boten	Boten
N.		herza	herze	Herz
G.		herzen	herzen	Herzens
D.		herzen	herzen	Herz
Akk.		herza	herze	Herz
N.		herzun	herzen	Herzen
G.		herzōno	herzen	Herzen
D.		herzōm	herzen	Herzen
Akk.		herzun	herzen	Herzen
N.		zunga	zunge	Zunge
G.		zungūn	zungen	Zunge
D.		zungūn	zungen	Zunge
Akk.		zungūn	zungen	Zunge
N.		zungūn	zungen	Zungen
G.		zungōno	zungen	Zungen
D.		zungōm	zungen	Zungen
Akk.		zungūn	zungen	Zungen

Походження флексій дієслова в німецькій мові

	герм.	двн.	свн.	сучасна німецька мова
1.	-ō	teilu	teile	teile
2.	-isi/-zi	teilis(t)	teilest	teilst
3.	-iþi/-ði	teilit	teilet	teilt
1.	-amiz, -me	teilemēs	teilen	teilen
2.	-iþi/-ði	teilet	teilet	teilt
3.	-anþi/-ði	teilent	teilent	teilen
1.		nimu	nime	nehme
2.		nimis(t)	nimest	nimmst
3.		nimit	nimet	nimmt
1.		nemamēs	nemen	nehmen
2.		nemet	nemet	nehmt
3.		nemant	nement	nehmen
1.		nam	nam	nahm
2.		nāmi	nāmc	nahmst
3.		nam	nam	nahm
1.		nāmum	nāmen	nahmen
2.		nāmut	nāmet	nahmt
3.		nāmun	nāmen	nahmen

Походження флексій вказівного займенника в німецькій мові

	двн.	свн.	сучасна німецька мова
N.	der	der	der
G.	des	des	des
D.	dem(-o)	deme	dem
Akk.	den	den	den
Inst.	diu	—	—
N.	dia, die, dē	die	die
G.	deru, dero	dere	der
D.	dēm, dēn	den	den
Akk.	dia, die, dē	die	die
N.	daz	daz	das
G.	des	des	des
D.	dem(-o)	deme	dem
Akk.	daz	daz	das
N.	diu	diu	die
G.	dero	dere	der
D.	dēm, dēn	den	den
Akk.	diu	diu	die
N.	diu	diu	die
G.	dera (-u, -o)	dere, der	der
D.	deru (-o)	dere, der	der
Akk.	dea, dia, die	die	die
N.	dio	die	die
G.	dero	dere, der	der
D.	dēm, dēn	den	den
Akk.	dio	die	die

Походження відміни особових займенників

	двн.	свн.	сучасна німецька мова
N.	ih	ich	ich
G.	mīn	mīn	meiner
D.	mir	mir	mir
Akk.	mih	mich	mich
N.	wir	wir	wir
G.	unsēr	unser	unser
D.	uns	uns	uns
Akk.	unsih	unsich, uns	uns
N.	dū	dū	du
G.	dīn	dīn	deiner
D.	dir	dir	dir
Akk.	dih	dich	dich
N.	ir	ir	ihr
G.	iuwēr	iuwer, iur	euer
D.	iu	iu, iuch	euch
Akk.	iuwih	iuch	euch

Походження відміни займенника 3 особи в німецькій мові

N.	er	er	er
G.	sīn	sīn(es)	seiner
D.	imo, imu	ime, im	ihm
Akk.	innan, in	in	ihn
N.	sie	sie	sie
G.	iro	ire, ir	ihrer
D.	im, in	in	ihnen
Akk.	sie	sie	sie
N.	iz	ez	es
G.	es	es, sīn	seiner
D.	imo, imo	ime, im	ihm
Akk.	iz	ez	es

	ДВН.	СВН.	сучасна німецька мова
N.	siu	siu, sie	sie
G.	iro	ire, ir	ihrer
D.	im, in	in	ihnen
Akk.	sic	sie, sie	sie
N.	siu, si	siu, si	sie
G.	ira, iru	ire, ir	ihrer
D.	iru, iro	ire, ir	ihr
Akk.	sia	sie, si	sie
N.	sio	sie, si	sie
G.	iro	ire, ir	ihrer
D.	im, in	in	ihnen
Akk.	sio	sie, si	sie

**Походження флексій сильної відміни
прикметників в німецькій мові**

	двн.	свн.	сучасна німецька мова
N.	blint, blintēr	blinter	blinder
G.	blintes	blintes	blinden
D.	blintemu, -mo	blintem	blindem
Akk.	blintan	blinten	blinden
Inst.	blintu(-o)	—	—
N.	blinte, blint	blinte	blinde
G.	blintero	blinter	blinder
D.	blintēm(-ēn)	blinten	blinden
Akk.	blinte	blinte	blinde
N.	blint, blintaz	blintez	blindes
G.	blintes	blintes	blinden
D.	blintemu	blintem	blinden
Akk.	blint, blintaz	blintez	blindes
Inst.	blintu (-o)	—	—
N.	blintiu, blint	blintiu	blinde
G.	blintero	blinter	blinder
D.	blintēm(-ēn)	blinten	blinden
Akk.	blintiu	blintiu	blinde
N.	blint, blintiu	blintiu	blinde
G.	blintera	blinter	blinder
D.	blinteru, (-cro)	blinter	blinder
Akk.	blinta	blinte	blinde
N.	blinto, blint	blinte	blinde
G.	blintero	blinter	blinder
D.	blintēm(-ēn)	blinten	blinden
Akk.	blinto	blinte	blinde

Походження особових імен в німецькій мові

Чоловічі імена

Ім'я	Походження	Побічні форми
Adalbert	ahd. adal "edel" + berahht "glänzend, berühmt"	Adalbrecht, Adelbert, Bert, Albert
Adalmar	ahd. adal "edel" + māri "berühmt"	Adelmar, Almar, Elmar
Adolf	ahd. adal "edel" + wolf "Wolf"	Ado, Dolf
Agilbert	ahd. agil "Schwert" + berahht "berühmt"	Egilbert, Eilbert, Elbert
Alexander	< griech. "der Schützer"	Alexis, Alex
Alfons	ahd. adal "edel" + funs "kampfwillig"	
Amalrich	< got. Königshaus Amaler + ahd. richi "mächtig", "Fürst"	Emmerich, ungar. Imre
Andreas	< griech. "mannhaft"	Andi, Andrej
Antonius	< lat. "aus dem Geschlecht des Antius stammend"	Anton, Tony
Arnold	ahd. aro "Adler" + waltan "walten"	Arnhold, Anno, Andt
Askold	ahd. ask "Speer" + waltan "walten"	
Augustus	< lat. "erhaben, ehrwürdig"	August, engl. Austin
Baldwin	ahd. bald "kühn" + wini "Freund"	
Basilius	< lat. – griech. "königlich"	Basil
Benediktus	< lat. "gesegnet"	Bendix, Dix, Bent
Benjamin	< hebr. "Sohn des Südens, des Glücks"	Ben, Benny
Bernhard	ahd. bero, bern "Bär" + hart "stark, kühn"	Bernd, Bernt, Benno
Bertold	ahd. berahht "berühmt" + waltan "walten"	Bert, Bertel
Bertrand	ahd. berahht "berühmt" + rant "Schild"	
Dagomar	ahd. tag + māri "berühmt"	

Ім'я	Походження	Побічні форми
Daniel	< hebr. "Gott ist mein Richter"	Dan, Danny
Detlef	< niederdeutsch; d. – Dietleib < ahd. diot "Volk" + leiba "Hinterlassenschaft"	
Dietbald	ahd. diot "Volk" + bald "kühn"	
Dieter	ahd. diot "Volk" + heri "Heer"	
Dietfried	ahd. diot "Volk" + fridu "Schutz, Friede"	
Diethard	ahd. diot "Volk" + hart "stark, kühn"	Dietert
Dietmar	ahd. diot "Volk" + mări "berühmt"	Dittmar, Thiemo, Tim
Dietrich	ahd. diot "Volk" + richi "mächtig"	Dierk, Derk
Donald	< gälisch "Herrscher der Welt"	
Eberhard	ahd. ebur "Eber" + hart "stark, kühn"	Ebbo, Eppo
Eckehard	ahd. ecka "Schwert" + hart "stark, kühn"	Eckart
Edgar	altengl. ēad "Besitz" + gār "Speer"	
Edward	altengl. ēad "Besitz" + weard "Hüter"	Eduard, Ede, Eddy
Eginhard	ahd. agin "Schwert" + hart "stark, kühn"	Einhard
Eilhard	ahd. agil "Schwert" + hart "stark, kühn"	Eilert
Eilmar	ahd. agil "Schwert" + mări "berühmt"	Elmar
Elias	< hebr. "mein Gott ist Jahwe"	rus. Ilja
Erich	ahd. ēra "Ehre" + richi "mächtig"	
Ewald	ahd. ēwa "Recht, Gesetz" + waltan	
Faustus	< lat. "glückbringend"	
Friedrich	ahd. fridu "Friede, Schutz" + richi "mächtig; Fürst"	Fritz, Frederik
Georg	< griech. "Landmann"	Jorg, Jürgen
Gerald	ahd. gēr "Speer" + waltan "walten"	
Gerhard	ahd. gēr "Speer" + hart "stark, kühn"	Gerd, Gert
Gerwig	ahd. gēr "Speer" + wig "Kampf"	
Gottlieb	ahd. got "Gott" + liob "lieb"	
Günter	ahd. gunt "Kampf" + heri "Heer"	Günther
Heinrich	ahd. heim "Heim, Haus" + richi "mächtig"; oder: ahd. hagan "umfriedigter Ort" + richi	Heinz, Hinz, Henry

Ім'я	Походження	Побічні форми
Hermann	ahd. heri "Heer" + man "Mann"	
Isidor	< griech. "Gabe der Göttin Isis"	
Johannes	< hebr. "Gott ist gnädig"	Hans, Jan, John, Iwan
Joseph	< hebr. "Gott möge vermehren"	
Karl	ahd. karl "Mann"	
Konrad	ahd. kuoni "kühn" + rāt "Rat"	
Ludwig	ahd. hlüt "laut, berühmt" + wig "Kampf"	Chlodwig, Lutz
Matthias	< hebr. "Geschenk Jahwes"	Thies
Michael	< hebr. "wer ist wie Gott"	Michel
Nikolaus	< lat. – griech. "Sieg" + "Volk"	Klaus, Niko
Notker	ahd. nōt "Gefahr, Bedrängnis" + gēr "Speer"	
Otfried	ahd. ōt "Besitz, Reichtum" + fridu "Schutz"	
Paul	< lat. "klein"	
Peter	< griech. "Fels"	
Philipp	< griech. "Pferdefreund"	
Randolf	ahd. rant "Schild" + wolf "Wolf"	
Reimund	ahd. ragin "Ratschluß des Schicksals" + munt "Schutz"	Ray
Richard	ahd. richi "mächtig" + hart "stark, kühn"	
Siegfried	ahd. sigu "Sieg" + fridu "Friede, Schutz"	
Siegmund	ahd. sigu "Sieg" + munt "Schutz"	
Stephan	< griech. "bekrönt, gekrönt"	Stefan
Theodor	< griech. "Gottesgeschenk"	Theo
Thomas	< hebr. "Zwilling"	Tom, Tommy
Ulrich	ahd. uodal "Erbgut" + richi "mächtig"	Udo
Wilhelm	ahd. willo "Wille" + helm "Helm"	Willy

Жіночі імена

Ім'я	Походження	Побічні форми
Agatha	< griech. "die Gute"	Agna, Agne
Anna	< hebr. "Gnade"	
Barbara	< lat. -- griech. "die Fremde"	
Berta	ahd. <i>beraht</i> "glänzend, berühmt"	
Edith	altengl. <i>ēad</i> "Besit" + <i>gūth</i> "Kampf"	
Elisabeth	< hebr. "mein Gott hat geschworen"	Elisa, Elsa, Elli
Gertrude	ahd. <i>gēr</i> "Speer" + <i>trūt</i> "lieb"	Gerda, Gerta
Gudrun	altsächs. <i>gūd</i> (= ahd. <i>gunt</i>) "Kampf" + <i>rūna</i> "Geheimnis"	
Irene	< griech. "Frieden"	
Katharina	< griech. "die Reine"	Käthe, Kate
Klara	< lat. "die Helle"	
Klothilde	ahd. <i>hlūt</i> "laut, berühmt" + <i>hiltja</i> "Kampf"	
Margarete	< griech. – lat. "Perle"	Greta, Margarita
Susanna	< hebr. "Lilie"	Susi, Sanne

(Матеріал використаний з підручника: Левицький В.В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2007. – 216 с.)

PHONOLOGICAL AND GRAMMATICAL CHANGES

The English language once had an extensive declension system similar to Latin, modern German or Icelandic. Old English distinguished between the nominative, accusative, dative, and genitive cases, and for strongly declined adjectives and some pronouns also a separate instrumental case (which otherwise and later completely coincided with the dative). In addition, the dual was distinguished from the more modern singular and plural. Declension was greatly simplified during the Middle English period, when the accusative and dative cases of the pronouns merged into a single oblique case that also replaced the genitive case after prepositions. Nouns in Modern English no longer decline for case, except for the genitive.

EVOLUTION OF ENGLISH PRONOUNS

«Who» and «whom», «he» and «him», «she» and «her», etc. are a conflation of the old accusative and dative cases, as well as of the genitive case after prepositions. This conflated form is called the *oblique case*, or the *object (objective) case* because it is used for objects of verbs (direct, indirect, or oblique) as well as for objects of prepositions. The information formerly conveyed by having distinct case forms is now mostly provided by prepositions and word order. In Old English as well as modern German and Icelandic as further examples, these cases had distinct forms.

Although the traditional terms *accusative* and *dative* continue to be used by some grammarians, these are roles rather than actual cases in Modern English. That is, the form *whom* may play accusative or dative roles (or instrumental or prepositional roles), but it is a single morphological form and therefore a single case, contrasting with nominative *who* and genitive *whose*. Many grammarians use the more intuitive labels 'subjective', 'objective', and 'possessive' for nominative, oblique, and genitive pronouns.

Modern English nouns distinguish only one case from the nominative, the possessive case, which some linguists argue is not a case at all, but a clitic (see the entry for genitive case for more information).

Interrogative pronouns

	Case	<u>Old English</u>	<u>Middle English</u>	<u>Modern English</u>	
Masculine/Feminine (Person)	<u>Nominative</u>	hwā	who	who	
	<u>Accusative</u>	hwone / hwæne	whom	who / whom ¹	
	<u>Dative</u>	hwām / hwæm			
	<u>Instrumental</u>				
	<u>Genitive</u>	hwæs	whos	whose	
Neuter (Thing)	<u>Nominative</u>	hwæt	what		
	<u>Accusative</u>	hwæt	what / whom	what	
	<u>Dative</u>	hwām / hwæm			
	<u>Instrumental</u>	hwȳ / hwon	why	why	
	<u>Genitive</u>	hwæs	whos	whose ²	

¹ - In some dialects who is used where Formal English only allows whom, though variation among dialects must be taken into account.

² - Usually replaced by *of what* (postpositioned).

First person personal pronouns

	Case	<u>Old English</u>	<u>Middle English</u>	<u>Modern English</u>
Singular	<u>Nominative</u>	ic	I / ich / ik	I
	<u>Accusative</u>	mē / meç	me	me
	<u>Dative</u>	mē		
	<u>Genitive</u>	mīn	min / mi	my, mine
Plural	<u>Nominative</u>	wē	we	we
	<u>Accusative</u>	ūs / ūsiç	us	us
	<u>Dative</u>	ūs		
	<u>Genitive</u>	ūser / ūre	ure / our	our, ours

(Old English also had a separate dual, **wit** ("we two") etcetera; however, no later forms derive from it.)

Second person personal pronouns

Old and Middle English singular to the Modern English archaic informal

	Case	<u>Old English</u>	<u>Middle English</u>	<u>Modern English</u>
Singular	<u>Nominative</u>	þū	þu / thou	thou (you)
	<u>Accusative</u>	þē / þeç	þé / thee	thee (you)
	<u>Dative</u>	þē		
	<u>Genitive</u>	þīn	þi / þīn / þīne / thy / thin / thine	thy, thine (your)
Plural	<u>Nominative</u>	gē	ye / ȝe / you	
	<u>Accusative</u>	ēow / ēowic	you, ya	you
	<u>Dative</u>	ēow		
	<u>Genitive</u>	ēower	your	your, yours

Note that the ye/you distinction still existed, at least optionally, in Early Modern English: "Ye shall know the truth and the truth shall make you free" from the King James Bible.

Here the letter þ (interchangeable with ð in manuscripts) corresponds to *th*. Formal and informal forms of the second person singular and plural

Case	<u>Old English</u>				<u>Middle English</u>				<u>Modern English</u>			
	Singular		Plural		Singular		Plural		Singular		Plural	
	Form al	Infor mal	Form al	Infor mal	Form al	Infor mal	Form al	Infor mal	Form al	Infor mal	Form al	Infor mal
<u>Nominative</u>	þū		ġē		thou		ye					
<u>Accusative</u>	þē / þec		ēow / ēowic		you		you		you			
<u>Dative</u>	þē		ēow				thee		you			
<u>Genitive</u>	þīn		ēower		your, yours	thy, thine	your, yours		your, yours			

(Old English also had a separate dual, 3it ("ye two") etcetera; however, no later forms derive from it.)

Third person personal pronouns

	Case	<u>Old English</u>	<u>Middle English</u>	<u>Modern English</u>
		Masculine Singular	<u>Nominative</u> hē	he
	<u>Accusative</u> hine	him	him	
	<u>Dative</u> him	him	him	
	<u>Genitive</u> his	his	his	
Feminine Singular	<u>Nominative</u> hēo	heo / sche / ho / he / 3ho	she	
	<u>Accusative</u> hīe	hire / hure / her / heore	her	
	<u>Dative</u> hire	hir / hire / heore / her / here	her, hers	
	<u>Genitive</u> hire	hir / hire / heore / her / here	her, hers	
Neuter Singular	<u>Nominative</u> hit	hit / it	it	
	<u>Accusative</u> hit	hit / it / him	it	
	<u>Dative</u> him	hit / it / him	it	
	<u>Genitive</u> his	his / its	its	
Plural	<u>Nominative</u> hīe	he / hi / ho / hie / þai / þei	they	
	<u>Accusative</u> hīe	hem / ham / heom / þaim / þem /	them	
	<u>Dative</u> him	þam	them	
	<u>Genitive</u> hira	here / heore / hore / þair / þar	their, theirs	

Development of Germanic sounds

Proto-Germanic ^{[19][20]} 1	(Pre-Gothic) ^{[a][21][22]} 1	Old Norse ^[23]	Old English ^{[24][25][26][27][28][29][30]} 1	Old High German ^{[31][32]} 1
a	a	a, ɔ(...u) ^[bl]	æ, a(...a), ^[el] a/o(n), ǣǣ(h,rC,lC) ^[dl]	a
a(...i)^[el]		e, ø(...u) ^[bl]	e, æ, ȳ(h,rC,lC) ^[dl]	e, a(hs,ht,Cw)
ā:		a:	o:	a:
ā(...i)^[el]	a:	æ:	e:	ā:
æ:		a:	æ:, æa(h) ^[dl]	a:
æ(...i)^[el]	e:, ε:(V)	æ:	æ:	ä:
e	i, ε(h,h ^w ,r)	ja, ^[fl] jø(...u), ^[bl] (w,r,l)e , (w,r,l)ø(...u) ^[bl]	e, ǣ(h,w,rC) ^[dl]	e, i(...u)
e(...i)^[el]		i, y(...w) ^[bl]	i	i
e:	e:, ε:(V)	e:	e:	ie
i	i, ε(h,h ^w ,r)	i, y(...w) ^[bl]	i, ȳ(h,w,rC) ^[dl]	i
i:	i:	i:	i:, iu(h)	i:
o:		o:	o:	uo
o(...i)^[el]	o:, ɔ:(V)	ø:	e:	üö

u		u, o(...a) ^[cl]	u, o(...a) ^[cl]	u, o(...a) ^[cl]
u(...i)^[cl]	u, ɔ(h,h ^w ,r)	y	y	ü
u:		u:	u:	u:
u:(...i)^[cl]	u:, ɔ:(V)	y:	y:	ü:
ai		ei, ey(...w), ^[bl] a:(h,r) ^[gl]	a:	ei, e:(r,h,w,#) ^[hl]
ai(...i)^[cl]	ai ^[al]	ei, æ:(h,r)	æ:	
au		au, o:(h)	æa	ou, o:(h,T) ^[il]
au(...i)^[cl]	au ^[al]	ey, ø:(h)	iy	öü, ö:(h,T) ^[il]
eu		ju:, jo:(T) ^[il]	eo	io, iu(...i/u) ^[cl]
eu(...i)^[cl]	iu	y:	iy	
p	p	p	p	pf-, -ff-, -f
t	t	t	t	ts-, -ss-, -s ^[kl]
k	k	k	k, tʃ(i,e,æ)-, -k-, -(i)tʃ-, - tʃ(i)- ^[ll]	k-, -xx-, -x
k^w	k ^w	kv, -k	kw-, -k-, -(i)tʃ-, -tʃ(i)- ^[ll]	kw-, -xx-, -x
b-, -[β]-^[ml]	b-, -[β]-, -f	b-, -[v]-	b-, -[v]-, -f	b
d-, -[ð]-^[ml]	d-, -[ð]-, -p	d-, -[ð]-	d	t

[ɣ]-, -[ɣ]^[m]	g-, -[ɣ]-, -[x]	g-, -[ɣ]-	g-, j(æ,e,i)-, -[ɣ]-, -j(æ,e,i)-, -(æ,e,i)j ^[ll]	g
f	f	f, -[v]-	f, -[v]-, -f	f
þ	þ	þ, -[ð]-	þ, -[ð]-, -þ	d
x	h	h, -∅-	h, -∅-, -h	h
x^w	h ^w	xv, -∅-	hw, -∅-, -h	hw, -h-
s	s	s-, -[z]-	s-, -[z]-, -s	ʃ-, -[z]-, -ʃ ^[kl]
z	-z-, -s	r	-r-, -∅	-r-, -∅
r^[nl]	r	r	r	r
l	l	l	l	l
n	n	n-, -∅(s,p,t,k), ^[ol] -∅ ^[pl]	n, -∅(f,s,þ ^[ol]	n
m	m	m	m	m
j^[ql]	j	∅-, -j-, -∅	j	j
w^[ql]	w	∅-, v-(a,e,i), -v-, -∅	w	w

(Матеріал використаний з інтернет-статті: *Phonological History of English*)

Зразок титульного аркуша реферата

БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ІНОЗЕМНИХ МОВ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

ТЕМА РЕФЕРАТА

Виконав(ла): студент(ка) ... курсу, групи ...

.....

(прізвище та ініціали)

Перевірів:

(прізвище та ініціали викладача)

Бердянськ – 2015 р.

ДОДАТКОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТАБЛИЦІ

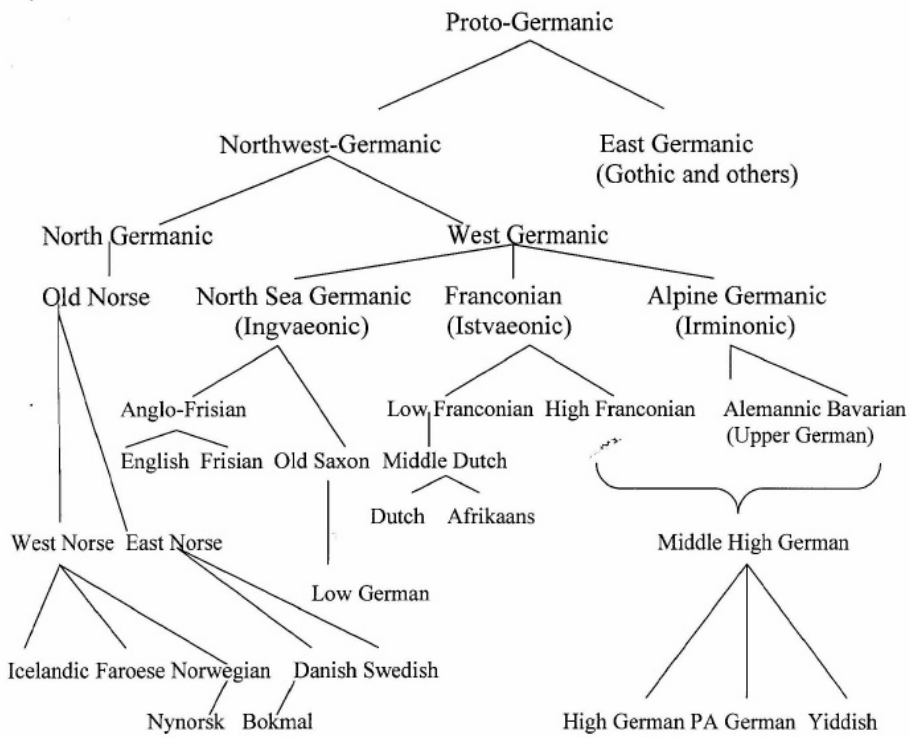
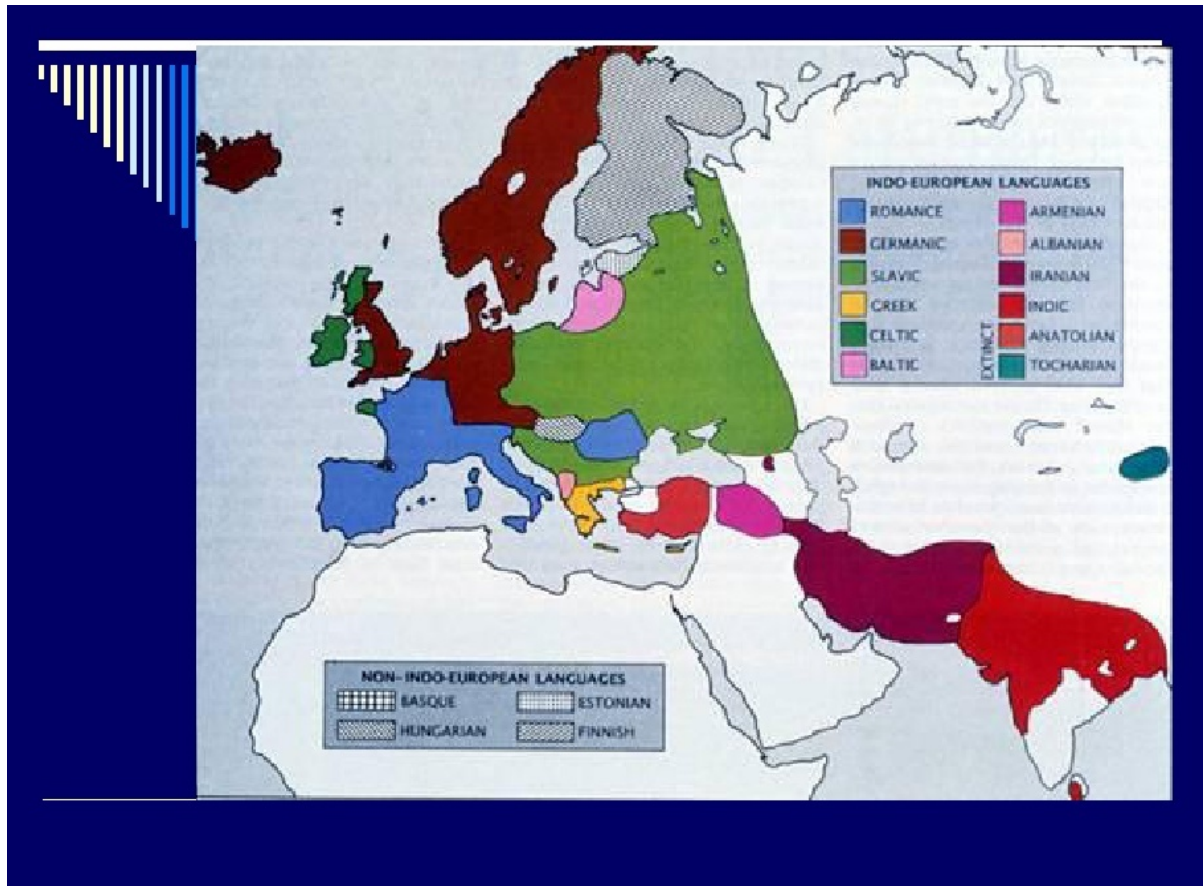

Figure 1: The Germanic Family Tree

The table shows the succession of the significant historical stages of each language (vertically), and their approximate groupings in subfamilies (horizontally). Horizontal sequence within each group does not imply a measure of greater or lesser similarity.

Iron Age	Proto-Germanic								
500 BC–AD 200	East Germanic	West Germanic				Anglo-Frisian		North Germanic	
Migration period	Gothic,	Lombardic ¹	Old Frankish	Old Saxon	Old Frisian	Old English	Proto-Norse		
AD 200–700	Vandalic, Burgundian,	Old High German							
Early Middle Ages			Old Low Franconian				Runic Old West Norse	Runic Old East Norse	
700–1100									

Middle Ages 1100–1350		Middle High German	Middle Dutch	Middle Low German	Middle English	Middle English	Old Icelandic	Old Norwegian			Early OldDanish	Early OldSwedish	Early OldGuthic	
Late Middle Ages ² 1350–1500					Middle English	Early Scots	Late Old Icelandic	OldFaroese	OldNorwegian	Middle Norwegian	Late OldDanish	Late OldSwedish	Late OldGuthic	
Early Modern Age 1500–1700	Crimean Gothic	Early Modern High German	Low Franconian varieties, including Dutch	Middle Low German	Middle Frisian	Early Modern English	Middle Scots	Icelandic	Faroe se	Nor n	Norwegian	Danish	Swedish	Guthic
Modern Age 1700 to present	all extinct	High German varieties		Low Saxon varieties	Frisian varieties	English varieties	Scots varieties			extinct ³				extinct ³

(Матеріал використаний з інтернет-статті: indo-european.eu/wiki/index.php/Germanic_languages)

Навчальне видання

О. Дуброва, О. Халабузар

**Вступ до германістики
(кредитно-трансферний курс
для студентів-германістів першого курсу)**

Навчальний посібник

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 19.02.2015 р.
Гарнітура «Times New Roman». Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Ум.-друк. арк. **10,31**. Обл.-вид. арк. **10,60**
Наклад 300 прим. Зам. № 117

Видавництво та друк Ткачук О.В.
71100, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Кірова, 52/49, 53
Тел. (097) 918-66-41, (066) 106-29-93; e-mail: Tizdat@gmail.com
<http://izdatelstvo.at.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3377 від 29.01.2009 р.